Ocena wpływu wsparcia EFS w ramach RPO WK-P 2014-2020 na wzmocnienie sektora ekonomii społecznej

Raport końcowy

Badanie jest finansowane z Europejskiego Funduszu Społecznego i budżetu województwa kujawsko-pomorskiego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Kujawsko-Pomorskiego na lata 2014-2020

BADANIE EWALUACYJNE PN.:

„Ocena wpływu wsparcia EFS w ramach RPO WK-P na wzmocnienie sektora ekonomii społecznej”

Raport końcowy

Zamawiający:

Urząd Marszałkowski Województwa Kujawsko-Pomorskiego
pl. Teatralny 2
87-100 Toruń
Tel. (56) 62 15 867; (56) 62 18 653
www.kujawsko-pomorskie.pl

Wykonawca:

DYSPERSJA - Anna Chrościcka
ul. Szymanowskiego 4 lok. 65
03-477 Warszawa
E-mail: biuro@dyspersja.com
Telefon: 694 776 081

Spis treści

1 Streszczenie 5
2 Summary 14
3 Wprowadzenie 23
3.1 Ekonomia społeczna i ekonomia solidarna 23
3.2 Uzasadnienie wsparcia ekonomii solidarnej 24
3.3 Wsparcie ekonomii społecznej w ramach RPO WK-P 2014-2020 25
3.4 Cele badania 30
3.5 Metodologia 31
4 Wyniki badania 33
4.1 Uwarunkowania obejmowania wsparciem grup docelowych 33
4.2 Terytorialne zróżnicowanie potrzeb i perspektyw rozwoju ekonomii społecznej 36
4.2.1 Tereny wiejskie 36
4.2.2 Subregiony, za które odpowiadają poszczególne OWES 38
4.3 JST jako element otoczenia sektora ekonomii społecznej 43
4.4 Profil osób zatrudnianych w przedsiębiorstwach społecznych 49
4.5 Efekty w zakresie reintegracji społeczno-zawodowej 53
4.5.1 Zaspokojenie potrzeb uczestników projektów 53
4.5.2 Funkcjonowanie uczestników projektów w miejscach pracy 59
4.5.3 Jakość, trwałość i wymiar zatrudnienia 61
4.5.4 Utworzone miejsca pracy oraz ich trwałość – przegląd wskaźników 67
4.5.5 Wartość wskaźnika rezultatu długoterminowego EFS 71
4.6 Funkcjonowanie podmiotów ekonomii społecznej na rynku 75
4.6.1 Stabilność i źródła finansowania 75
4.6.2 Pozyskiwanie klientów i tworzenie sieci 80
4.6.3 Uwarunkowania związane z zatrudnianiem osób defaworyzowanych 84
4.7 Skuteczność wsparcia i zaspokojenie potrzeb 87
4.7.1 Wsparcie udzielone przedsiębiorstwom społecznym 87
4.7.2 Wsparcie udzielone założycielom PES i podmiotom należącym do ich otoczenia 91
4.7.3 Efektywność wsparcia 93
4.8 Rola ROPS i OWES: dotychczasowa i potencjalna (w okresie 2021-2027) 94
4.8.1 Funkcja koordynacyjna ROPS 94
4.8.2 Regionalny Komitet Ekonomii Społecznej 100
4.8.3 Tworzenie sieci PES 101
4.8.4 Priorytetyzacja zadań koordynacyjnych ROPS w zakresie ekonomii społecznej 102
4.8.5 Częściowe odejście od terytorialnego podziału kompetencji pomiędzy OWES 102
5 Wnioski i rekomendacje 103
6 Aneksy 110
6.1 Odpowiedzi na pytania badawcze 110
6.2 Bibliografia 125
6.3 Spis tabel 126
6.4 Spis wykresów 127
6.5 Spis schematów 128
6.6 Spis map 128

Skróty

BDL – Bank Danych Lokalnych

CATI – wywiad ankietowy prowadzony przez telefon, wspomagany komputerowo (ang. *Computer-Assisted Telephone Interview*)

CAWI – wywiad ankietowy prowadzony przy pomocy strony internetowej (ang. *Computer-Assisted Web Interview*)

CIS – Centrum Integracji Społecznej

CSR – Społeczna odpowiedzialność biznesu (ang. *Corporate Social Responsibility*)

CT – Cel Tematyczny

ECWM – Europejskie Centrum Współpracy Młodzieży

EFRR – Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego

EFS – Europejski Fundusz Społeczny

FGI – zogniskowany wywiad grupowy (ang. *Focus Group Interview*)

GUS – Główny Urząd Statystyczny

IPiSS – Instytut Pracy i Spraw Socjalnych

IZ – Instytucja Zarządzająca

JST – Jednostka Samorządu Terytorialnego

KIS – Klub Integracji Społecznej

KKRES – Krajowy Komitet Rozwoju Ekonomii Społecznej

KPRES – Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej

KPBPPiR – Kujawsko-Pomorskie Biuro Planowania Przestrzennego i Regionalnego we Włocławku

LGD – Lokalna Grupa Działania

MFiPR – Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej

MIiR – Ministerstwo Inwestycji i Rozwoju

MRPiPS – Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej

OP – Oś Priorytetowa

OWES – Ośrodek Wsparcia Ekonomii Społecznej

OZPS – Ocena Zasobów Pomocy Społecznej

OZRRS – Ogólnopolski Związek Rewizyjny Spółdzielni Socjalnych

PARP – Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości

PES – Podmiot Ekonomii Społecznej

PI – Priorytet Inwestycyjny

PS – Przedsiębiorstwo Społeczne

ROEFS – Regionalny Ośrodek Europejskiego Funduszu Społecznego

ROPS – Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Toruniu

RPO WK-P 2014-2020 – Regionalny Program Operacyjny Województwa Kujawsko-Pomorskiego na lata 2014-2020

SzOOP – Szczegółowy Opis Osi Priorytetowych RPO WK-P 2014-2020

UE – Unia Europejska

WTZ – Warsztaty Terapii Zajęciowej

ZAZ – Zakład Aktywności Zawodowej

1 Streszczenie

Zakres badania

Badanie na zlecenie Urzędu Marszałkowskiego Województwa Kujawsko-Pomorskiego w Toruniu przeprowadziła firma Dyspersja. Ewaluacja dotyczyła wpływu wsparcia udzielonego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Kujawsko-Pomorskiego na lata 2014-2020 (RPO WK-P 2014-2020) na zakładanie podmiotów ekonomii społecznej i rozwój ich potencjału, a także na tworzenie w przedsiębiorstwach społecznych miejsc pracy, z uwzględnieniem ich jakości i trwałości. Analiza objęła również system wsparcia ekonomii społecznej w województwie kujawsko-pomorskim, w tym działania prowadzone przez Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej (ROPS) i Ośrodki Wspierania Ekonomii Społecznej (OWES).

Do sektora ekonomii społecznej należą podmioty prowadzące działalność ekonomiczną, której celem nie jest zysk, lecz przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu, dostarczanie usług społecznych oraz przyczynianie się do rozwoju lokalnego. Szczególną częścią ekonomii społecznej jest ekonomia solidarna; podstawowym celem podmiotów ekonomii solidarnej jest aktywizacja zawodowa i integracja społeczna. Uzasadnieniem wspierania podmiotów ekonomii solidarnej, w tym przedsiębiorstw społecznych, ze środków publicznych, jest potrzeba zrekompensowania im ograniczeń efektywności gospodarczej wynikających z zatrudniania osób z grup defaworyzowanych.

Ekonomia społeczna w województwie kujawsko-pomorskim jest wspierana w ramach Działania 9.4 RPO WK-P 2014-2020 *Wzmocnienie sektora ekonomii społecznej*. Na Działanie 9.4 przeznaczono kwotę około 15,2 mln euro (67,7 mln zł), co stanowi 0,80% alokacji całego programu. Działanie 9.4 składa się z Poddziałania 9.4.1, realizowanego przez 4 OWES (8 projektów) oraz z Poddziałania 9.4.2, realizowanego przez ROPS (2 projekty). Na potrzeby podziału kompetencji pomiędzy OWES województwo zostało podzielone na 4 subregiony, obejmujące od 5 do 7 powiatów (podział ten nie pokrywa się ze stosowanym w statystyce publicznej podziałem na jednostki NUTS3)[1].

W ewaluacji zastosowano analizę danych zastanych[2], wywiady jakościowe, badania ankietowe i studia przypadków. W badaniu wzięli udział przedstawiciele IZ (6 wywiadów), ROPS (2 wywiady), OWES (8 wywiadów), JST (4 wywiady, 138 ankiet) oraz PS (4 wywiady, 59 ankiet) i podmioty zajmujące się reintegracją (8 wywiadów) z województwa kujawsko-pomorskiego, a także uczestnicy projektów realizowanych przez OWES (500 ankiet). Ponadto, w ramach studiów przypadków,

[1] Porównaj: Mapa 2 *Podział województwa kujawsko-pomorskiego na subregiony OWES*, s. 30 Raportu.
[2] Obejmującą w szczególności dokumenty programowe RPO WK-P 2014-2020, informacje o projektach realizowanych w ramach Działania 9.4, dane ze statystyki publicznej oraz dotychczasowe raporty.

przeprowadzono wywiady z ROPS (8 wywiadów), OWES (4 wywiady) i PS (4 wywiady) z czterech innych regionów (dolnośląskiego, małopolskiego, podkarpackiego, wielkopolskiego). Badanie zostało zrealizowane w okresie od października 2019 roku do kwietnia 2020 roku.

Wysoka trwałość miejsc pracy i dobra sytuacja osób zatrudnionych w PS

Wartość wskaźnika rezultatu długoterminowego *liczba miejsc pracy istniejących co najmniej 30 miesięcy, utworzonych w przedsiębiorstwach społecznych*, ustalona na podstawie badania ankietowego przedsiębiorstw społecznych (PS), które otrzymały wsparcie z RPO WK-P 2014-2020, wynosi 72%. Świadczy to o wysokiej trwałości utworzonych miejsc pracy. Wartość wskaźnika została oszacowana na podstawie informacji dotyczących miejsc pracy, od których założenia minęło co najmniej 30 miesięcy. Na podstawie podanych przez respondentów dat utworzenia poszczególnych miejsc pracy oraz dat likwidacji części z nich, ustalono odsetek miejsc pracy istniejących w kolejnych miesiącach od utworzenia.

Stan epidemii COVID-19 może pogarszać kondycję przedsiębiorstw społecznych lub wręcz powodować ryzyko likwidacji części z nich – a tym samym obniżyć trwałość miejsc pracy tworzonych w takich przedsiębiorstwach. Szansę zapobieżenia takiemu zjawisku stwarza (wprowadzona w maju 2020 roku) możliwość wspierania w ramach Poddziałania 9.4.1 projektów, które będą polegały na *przeciwdziałaniu upadłości PS oraz PES przekształcanych w PS i utrzymaniu miejsc pracy zagrożonych w następstwie epidemii COVID-19*[3].

W badaniu ustalono również, że sytuacja zawodowa osób, które zostały zatrudnione w przedsiębiorstwach społecznych, jest satysfakcjonująca. W momencie badania blisko połowa spośród 67 ankietowanych, którzy dzięki udziałowi w projekcie podjęli pracę w przedsiębiorstwie społecznym, w dalszym ciągu tam pracowała (48%). Co czwarty był zatrudniony już w innym miejscu (25%). Podobnie liczna grupa nie pracowała (27%), przy czym niekontynuowanie zatrudnienia wynikało najczęściej z decyzji pracowników.

Obraz funkcjonowania uczestników projektów w przedsiębiorstwach społecznych, w których zostali zatrudnieni jest generalnie pozytywny. Zaledwie 9% miało trudności w wykonywaniu zadań lub we współpracy z innymi osobami zatrudnionymi w danym przedsiębiorstwie. Tylko niewiele większa grupa (13%) doświadczała trudności z godzeniem pracy z obowiązkami domowymi, a trudności z dojazdami występowały sporadycznie. Równie rzadko uczestnicy projektów przyznawali, że mieli trudności ze zmobilizowaniem się do pracy.

[3] SZOOP z 27.05.2020, s. 336.

Zdecydowana większość osób korzystających w ramach projektów ze szkoleń lub porad, uznała je za przydatne (85% - 92%, w zależności od zakresu). Projekty pomogły podnieść pewność siebie i poprawić relacje z bliskimi prawie wszystkim uczestnikom, którzy tego potrzebowali (mierzona w ten sposób skuteczność projektów wynosi 97% - 98%). Zaspokojone zostały również potrzeby blisko dziewięciu na dziesięciu (87%) uczestników, którym brakowało odpowiednich kwalifikacji zawodowych. Blisko ośmiu na dziesięciu (79%) uczestnikom udział w projekcie pozwolił, przynajmniej częściowo, przezwyciężyć trudności wynikające z problemów zdrowotnych lub z ograniczonej sprawności. Stosunkowo najrzadziej projekty skutkowały oczekiwanym polepszeniem sytuacji finansowej gospodarstw domowych uczestników, jednak również pod tym względem poprawę odnotowano w ponad trzech piątych przypadków (63%).

Zarazem, znaczna część uczestników projektów stwierdziła, że nie potrzebowali pomocy: od 25% w przypadku podniesienia pewności siebie do 72% w przypadku przezwyciężania trudności wynikających z niepełnosprawności lub złego stanu zdrowia. Blisko trzy czwarte uczestników projektów (73%) nigdy nie korzystało ze świadczeń pieniężnych z pomocy społecznej. W związku z tym można przypuszczać, że dobre funkcjonowanie uczestników w miejscach pracy wynikało nie tylko ze skuteczności projektów, ale także z kierowania wsparcia w znacznej mierze do osób, które nie doświadczały poważnych problemów utrudniających aktywność zawodową.

Niewystarczające ukierunkowanie wsparcia na grupy defaworyzowane

Spośród grup defaworyzowanych najbardziej powszechne jest zatrudnianie w przedsiębiorstwach społecznych osób długotrwale bezrobotnych. Na drugim miejscu znajdują się osoby z umiarkowanym stopniem niepełnosprawności. Natomiast przedsiębiorstwa społeczne tylko w ograniczonym zakresie zatrudniają i są w stanie zatrudniać w przyszłości osoby z grup najbardziej zagrożonych wykluczeniem społecznym: z niepełnosprawnością intelektualną, ze znacznym stopniem niepełnosprawności oraz bezdomne, a także uzależnione i opuszczające zakłady karne.

Niektórzy pracownicy OWES postulują znaczne rozszerzenie grupy docelowej, do której kierowane jest wsparcie. Zgłaszany postulat jest uzasadniany trudnościami z rekrutacją uczestników projektów, a niekiedy również brakiem przekonania, że skuteczna reintegracja społeczna i zawodowa osób długotrwale wykluczonych jest możliwa. Od czasu rozpoczęcia wdrażania RPO WK-P 2014-2020 rekrutowanie uczestników projektów stało się trudniejsze, ponieważ skala wykluczenia społecznego w województwie kujawsko-pomorskim znacznie się zmniejszyła. Pomiędzy rokiem 2015 a 2018 liczba osób w rodzinach korzystających z pomocy społecznej, przypadających na 1 tys. mieszkańców, spadła z 101 do 76. Wpłynęła na to poprawa sytuacji na rynku pracy (w rozpatrywanym okresie stopa bezrobocia rejestrowanego spadła z 13,2% do 8,8%) oraz ograniczenie problemu ubóstwa w związku z wprowadzeniem świadczenia wychowawczego 500+. Należy jednak podkreślić, że w części gmin

odsetek mieszkańców korzystających ze świadczeń pomocy społecznej oraz poziom bezrobocia pozostaje wysoki[4]. Ponadto konsekwencje stanu epidemii COVID-19 mogą odwrócić trendy obserwowane w ostatnich latach, objętych analizą. Wśród klientów pomocy społecznej rośnie udział osób korzystających z niej długotrwale, a zatem – jak można przypuszczać – ze szczególnie poważnymi problemami. Poszerzenie grupy docelowej ułatwiłoby zapewne realizację projektów, ale oddaliłoby je od celów stawianych przed sektorem ekonomii społecznej i solidarniej.

Napotykane trudności w docieraniu do osób wykluczonych społecznie oraz w udzielaniu im skutecznego wsparcia stanowią nie tyle argument na rzecz rozszerzenia grupy docelowej, co przesłankę przemawiającą za wzmocnieniem potencjału OWES i przedsiębiorstw społecznych w zakresie reintegracji oraz za łączeniem działań realizowanych przez różne podmioty. Szczególnie potrzebne jest wzmacnianie współpracy pomiędzy podmiotami specjalizującymi się w reintegracji (w szczególności CIS i KIS) a przedsiębiorstwami społecznymi, które nie mają w tym zakresie wystarczającego potencjału. Ważną rolę mają do odegrania specjaliści ds. reintegracji zatrudniani w OWES. Przydatne byłyby ich regularne spotkania i wymiana doświadczeń, również z udziałem pracowników ROPS. Rekomendowanym rozwiązaniem jest także wspieranie przedsiębiorstw społecznych w zakresie korzystania z usług trenerów pracy.

Funkcjonowanie przedsiębiorstw społecznych na rynku

Pod względem kondycji, sektor przedsiębiorstw społecznych w województwie kujawsko-pomorskim jest silnie spolaryzowany. Przeszło jedna trzecia przedstawicieli tych podmiotów stwierdziła, że pozycja przedsiębiorstwa społecznego, które reprezentują, jest zagrożona (36%). Zarazem niewiele mniejsza grupa oceniła, że jego pozycja się umacnia (32%).

Przedsiębiorstwa społeczne w województwie kujawsko-pomorskim w znacznym stopniu czerpią przychody z działalności rynkowej – jest to zjawisko pozytywne. Natomiast obecne zróżnicowanie źródeł przychodu przedsiębiorstw społecznych nie jest wystarczające, żeby zapewnić ich stabilność.

Okolicznością ograniczającą pozyskiwanie klientów przez przedsiębiorstwa społeczne jest zaabsorbowanie ich kadry zarządzającej innymi zadaniami, w sytuacji gdy pracownicy nie mają kompetencji potrzebnych do zdobywania zleceń od potencjalnych klientów. Warto wzmocnić wsparcie funkcjonowania i rozwoju przedsiębiorstw społecznych w zakresie pozyskiwania zamówień. Potrzebne jest nie tylko wsparcie służące rozwijaniu potrzebnych do tego kompetencji, ale także pomoc we wdrażaniu rozwiązań organizacyjnych, które odciążyłyby część pracowników (przede wszystkim kadrę zarządzającą) od bieżących zadań.

[4] Porównaj: Tabela 4 *Charakterystyka uwarunkowań ekonomii społecznej w powiatach województwa kujawsko-pomorskiego – lata 2015 i 2018*, s. 34 Raportu.

Dla przedsiębiorstw społecznych działających na niewielką skalę kolejnym ograniczeniem w pozyskiwaniu klientów i zwiększaniu sprzedaży jest to, że samodzielnie nie byłyby w stanie wykonać dużych zamówień, pokryć kosztów prowadzenia kampanii promocyjnych ani tworzenia i utrzymywania sieci dystrybucji.

Główną barierą we współpracy pomiędzy przedsiębiorstwami społecznymi a przedsiębiorstwami komercyjnymi jest brak sprawdzonych pomysłów na obopólnie satysfakcjonującą współpracę. Udane przypadki trwałej kooperacji opierają się na wspólnym świadczeniu usług, natomiast próby animowania współpracy pomiędzy przedsiębiorstwami społecznymi a przedsiębiorstwami komercyjnymi poprzez samo promowanie idei ekonomii społecznej są mniej skuteczne. Dodatkową trudnością bywa przekonanie części firm komercyjnych o niskiej jakości usług podmiotów ekonomii społecznej oraz brak znaczącego zaangażowania w działania z zakresu społecznej odpowiedzialności biznesu (CSR).

Nawiązywanie kontaktów z potencjalnymi klientami lub kontrahentami jest jedną z potrzeb, które dotychczasowe wsparcie udzielane przez OWES i ROPS zaspokoiło w stosunkowo najmniejszym stopniu (30% przedstawicieli ankietowanych przedsiębiorstw społecznych stwierdziło, że nie otrzymali w tym zakresie żadnego lub wystarczającego wsparcia).

Rozwiązaniami rekomendowanymi do wdrożenia, w miarę dostępności środków i po konsultacji z Regionalnym Komitetem Ekonomii Społecznej, są przede wszystkim:

- tworzenie, testowanie i promowanie konkretnych modeli współpracy pomiędzy firmami komercyjnymi a przedsiębiorstwami społecznymi, opartych o tworzenie *łańcuchów wartości*[5] obejmujących oba rodzaje podmiotów (przedsięwzięcie do ewentualnego zrealizowania przez ROPS, optymalnie: we współpracy z jedną z organizacji zrzeszających przedsiębiorców działających w województwie kujawsko-pomorskim),
- wsparcie utworzenia przedsiębiorstwa, które obsługiwałoby pozostałe w zakresie działań marketingowych i sprzedażowych (przedsięwzięcie do ewentualnego zrealizowania przez ROPS lub OWES),
- rozwijanie utworzonego przez ROPS internetowego katalogu podmiotów ekonomii społecznej (przedsięwzięcie do ewentualnego zrealizowania przez ROPS).

[5] „Łańcuch wartości to ciąg powiązanych ze sobą działań realizowanych w ramach procesu wytwarzania finalnego produktu lub usługi, umożliwiających uzyskiwanie wartości dodanej" (Rokita 2005: 196).

Skuteczność wsparcia przedsiębiorstw społecznych oraz ich otoczenia

W ramach projektów RPO WK-P 2014-2020 OWES i ROPS w znacznym stopniu zaspokoiły potrzeby PS w zakresie wiedzy o ekonomii społecznej i usług doradczych. Informacje o ekonomii społecznej niezbędne do założenia PS, a także wystarczające doradztwo biznesowe na tym etapie (m.in. przy tworzeniu biznesplanu) uzyskało w przybliżeniu dziewięć na dziesięć takich podmiotów. Osiem na dziesięć uzyskało odpowiednie środki na utworzenie przedsiębiorstwa społecznego.

W stosunkowo najmniejszym stopniu zostały zaspokojone potrzeby w zakresie nawiązywania kontaktów z potencjalnymi klientami lub kontrahentami (żadnego lub wystarczającego wsparcia w tym zakresie nie otrzymało 30% PS), aktywizacji zawodowej lub integracji społecznej przyszłych pracowników (28%) oraz podniesienia kompetencji w zakresie zarządzania (26%).

Rola jednostek samorządu terytorialnego

Jednostki Samorządu Terytorialnego (JST) mogą odegrać w rozwoju ekonomii społecznej szczególnie istotną rolę. W zakres zadań samorządu wpisują się obie funkcje PS: producenta towarów lub dostawcy usług oraz realizatora działań ograniczających problem wykluczenia społecznego. Ponadto, lokalny samorząd nadzoruje lub finansuje działalność różnego typu podmiotów działających w obszarze reintegracji zawodowej i społecznej, może również tworzyć PS. Ma zatem dogodną pozycję do tworzenia lokalnego systemu wsparcia osób zagrożonych wykluczeniem społecznym.

W badaniu ankietowym przedstawiciele tylko niespełna jednej piątej JST (18% - 25 spośród 138 JST objętych badaniem) wyraziło zdecydowaną opinię, że rozwój ekonomii społecznej w ich gminie lub powiecie jest ważny. Tylko w mniej niż co dziesiątej gminie i powiecie istnieje dokument określający koncepcję rozwoju ekonomii społecznej.

Dotychczasowe doświadczenia przemawiają za prowadzeniem w poszczególnych gminach i powiatach działań animacyjnych opartych na uprzedniej diagnozie potrzeb i potencjału danej gminy lub powiatu.

Pozytywną rolę w upowszechnianiu ekonomii społecznej wśród samorządów mogą odegrać również przedstawiciele tych (na razie niewystarczająco licznych) JST, które wykorzystują jej potencjał. Warto w dalszym ciągu włączać ich w działania promocyjne organizowane przez ROPS.

Rola OWES

Ogólna ocena wsparcia udzielanego przez OWES jest wysoka. Wsparcie udzielone przez OWES uzyskało średnie oceny (na skali od 1 „w ogóle nieprzydatne" do 5 „bardzo przydatne") 4,6 wśród przedsiębiorstw społecznych; 4,4 wśród podmiotów, które założyły przedsiębiorstwa społeczne oraz 4,1 wśród innych podmiotów z otoczenia przedsiębiorstw społecznych. Zarazem zdarzało się, że przedsiębiorstwa społeczne wyrażały niezadowolenie z przypisania ich do konkretnego OWES, którego ofertą nie były usatysfakcjonowane. System akredytowania OWES nie daje wystarczającej gwarancji, że ich usługi będą miały wysoką jakość.

W związku z tym rekomendowane jest rozszerzanie możliwości korzystania przez podmioty ekonomii społecznej z oferty różnych usługodawców. Może temu służyć (stosowany już) system voucherów na zakup usług, a także zwiększenie możliwości korzystania przez PS ze wsparcia OWES działających na obszarze innych subregionów.

Rola ROPS

ROPS w Toruniu jest przez OWES postrzegany obecnie przede wszystkim jako instytucja, która tworzy przestrzeń do spotkania, a niekiedy także okazję do skorzystania z cennej wiedzy zewnętrznych ekspertów. Nie jest natomiast postrzegany jako lider, określający kierunki działania i formułujący rozwiązania.

W wykonywaniu zadań z zakresu rozwoju ekonomii społecznej ROPS napotyka przede wszystkim dwie trudności. Pierwszą jest zbyt szeroki zakres zadań, który sprawia, że działania ROPS są rozproszone. W odpowiedzi na ten problem, poszczególnym zadaniom należy przypisać priorytety.

Wskazane jest nadanie najwyższego priorytetu dwóm funkcjom. Po pierwsze, rozpoznawaniu występujących w regionie potrzeb w zakresie rozwoju ekonomii społecznej i tworzeniu – we współpracy z Regionalnym Komitetem ds. Ekonomii Społecznej – rozwiązań pozwalających na skuteczne zaspokajanie tych potrzeb. Po drugie, przekazywaniu wiedzy o możliwościach i potencjalnych korzyściach ze wspierania ekonomii społecznej lokalnym samorządom.

Zarazem wskazane jest odroczenie realizacji zadań, które nie mają silnego bezpośredniego wpływu na rozwój ekonomii społecznej. Do takich zadań należy promowanie ekonomii społecznej wśród młodzieży szkolnej oraz próby sieciowania podmiotów ekonomii społecznej ze środowiskiem naukowym (warto natomiast angażować naukowców jako ekspertów, którym powierzane jest konkretne zadanie – takim zadaniem może być na przykład opracowanie modelu diagnozy potrzeb i potencjału gminy w zakresie ekonomii społecznej).

Druga trudność polega na tym, że ROPS, któremu przypisana jest funkcja koordynowania rozwoju ekonomii społecznej w regionie, nie ma zagwarantowanego wystarczającego dostępu do informacji o działaniach OWES ani wystarczającego wpływu na ich działalność. Ograniczenie to może zostać przezwyciężone w różny sposób: na przykład poprzez realizację przez ROPS i OWES wspólnego projektu (o ile w kolejnym okresie programowania zostanie dopuszczona taka możliwość) lub zacieśnienie współpracy pomiędzy pracownikami ROPS a pracownikami OWES odpowiedzialnymi za poszczególne rodzaje zadań (na przykład za diagnozowanie potencjału i potrzeb poszczególnych gmin, wspieranie reintegracji społecznej i zawodowej pracowników przedsiębiorstw społecznych lub wspieranie przedsiębiorstw społecznych w pozyskiwaniu klientów i zwiększaniu skali działalności).

Podsumowanie

Ewaluacja *Ocena wpływu wsparcia EFS w ramach RPO WK-P na wzmocnienie sektora ekonomii społecznej* została przeprowadzona z przedstawicielami sektora ekonomii społecznej, uczestniczącymi we wsparciu w ramach Działania 9.4 RPO WK-P na lata 2014-2020.

Miejsca pracy tworzone w przedsiębiorstwach społecznych okazały się trwałe. Oszacowana na podstawie badania ankietowego wartość wskaźnika rezultatu długoterminowego *liczba miejsc pracy istniejących co najmniej 30 miesięcy, utworzonych w przedsiębiorstwach społecznych* wyniosła 72%. Po otrzymaniu wsparcia sytuacja zawodowa większości osób, którym zostało udzielone, jest dobra. Blisko trzy czwarte (73%) w dalszym ciągu pracuje (w przedsiębiorstwie społecznym, które otrzymało dotację na utworzenie miejsca pracy lub u kolejnego pracodawcy). Tylko nieliczni mają trudności w wykonywaniu pracy lub inne nieprzezwyciężone problemy.

Wyniki badania wskazują, że udzielane wsparcie jest skuteczne. Ale przemawiają także za wnioskiem, że dobra sytuacja osób, które otrzymały wsparcie wynika częściowo również z faktu, że wsparcie nie było skoncentrowane na osobach najbardziej wykluczonych. Przedsiębiorstwa społeczne niejednokrotnie nie mają wystarczającego potencjału do prowadzenia reintegracji społecznej i zawodowej osób wykluczonych. Problemem jest także deficyt współpracy pomiędzy takimi przedsiębiorstwami a podmiotami wyspecjalizowanymi w prowadzeniu reintegracji (w szczególności CIS i KIS). Ponadto nie wszystkie OWES przypisują wystarczającą wagę do reintegracyjnej funkcji ekonomii solidarnej.

Przedsiębiorstwa społeczne z województwa kujawsko-pomorskiego znaczną część swoich przychodów uzyskują z działalności rynkowej, natomiast wymagają większego wsparcia w zakresie zdobywania klientów i zamówień oraz zwiększania skali prowadzonej działalności.

Poziom zadowolenia przedsiębiorstw społecznych, ich potencjalnych założycieli oraz innych podmiotów z otoczenia sektora ekonomii społecznej z usług OWES jest generalnie wysoki. Jednak niektóre przedsiębiorstwa społeczne nie są usatysfakcjonowane ofertą OWES z subregionu, w którym działają, a system akredytacji nie gwarantuje wysokiej jakości usług OWES. Z tego względu warto rozszerzać możliwości korzystania przez podmioty ekonomii społecznej z oferty różnych usługodawców.

Zwiększenie możliwości koordynowania przez ROPS przedsięwzięć na rzecz rozwoju ekonomii społecznej wymaga przede wszystkim zróżnicowania priorytetów poszczególnych zadań z tego zakresu, powierzonych tej instytucji. Obecna lista zadań jest zbyt szeroka, żeby wszystkie mogły być skutecznie realizowane. Ponadto potrzebne jest zapewnienie ROPS większej wiedzy na temat działań OWES oraz większego wpływu na ich działalność.

Na podstawie wyników ewaluacji przedstawiono szereg propozycji i rekomendacji dotyczących rozwoju ekonomii społecznej w województwie kujawsko-pomorskim w kolejnych latach. Rozwój tego sektora jest tym ważniejszy, że w konsekwencji stanu epidemii poziom zagrożenia wykluczeniem społecznym prawdopodobnie wzrośnie.

2 Summary

Scope of research

The study commissioned by the Kujawsko-Pomorskie Voivodeship Marshal's Council in Toruń was carried out by Dyspersja company. The evaluation concerned the impact of support granted under the Regional Operational Program of the Kujawsko-Pomorskie Voivodeship for 2014-2020 (ROP K-PV 2014-2020) on establishing social economy entities and developing their potential, as well as creating jobs in social enterprises, taking their quality and permanence into account. The analysis also covered the social economy support system in the Kujawsko-Pomorskie Voivodeship, including activities performed by the Regional Centre for Social Policy (ROPS) and Social Economy Support Centres (OWES's).

The social economy sector includes entities conducting economic activity with non-profit goal, aiming at counteracting social exclusion, providing social services and contributing to local development. Solidarity economy is a special part of the social economy, vocational activation and social integration being the basic objectives of such entities. The justification for supporting solidarity economy entities (including social enterprises) from public funds is based on the need to compensate them for restrictions on economic efficiency resulting from employing people from disadvantaged groups.

Social economy in the Kujawsko-Pomorskie Voivodeship is supported under the Measure 9.4 of ROP K-PV 2014-2020 'Strengthening the social economy sector'. The amount of approximately EUR 15.2 million (PLN 67.7 million) was allocated to Measure 9.4, which constitutes 0.80% of the entire program allocation. Measure 9.4 consists of Sub-measure 9.4.1, implemented by four OWES's (8 projects) and Sub-measure 9.4.2, implemented by the ROPS (2 projects). For the purposes of the division of competences among the OWES centres, the voivodeship was divided into four subregions, covering from 5 to 7 districts (*powiaty*); this division does not coincide with the division into NUTS3 units used in public statistics) [6].

The evaluation used existing data analysis[7], qualitative interviews, surveys and case studies. The study was attended by the representatives of IZ's/ROP Managing Authorities (6 interviews), the ROPS (2 interviews), OWES's (8 interviews), JST's/Local Government Units (4 interviews, 138 surveys) and PS's/Social Enterprises (4 interviews, 59 surveys) and reintegration entities in the Kujawsko-

[6] Compare: Map 2 *Division of the Kujawsko-Pomorskie Voivodeship into OWES subregions*, p. 30 of the report.
[7] In particular, including the ROP K-PV 2014-2020 programme documents, information on projects implemented under Measure 9.4, data from official statistics and reports to date.

Pomorskie Voivodeship (8 interviews), as well as participants in the projects implemented by OWES centres (500 surveys). In addition, as part of case studies, the ROPS (8 interviews), OWES's (4 interviews) and PS's (4 interviews) were interviewed from four other regions (the Dolnośląskie Małopolskie, Podkarpackie and Wielkopolskie ones). The study was carried out in the period from October 2019 to April 2020.

High job sustainability and good standing of people employed in social enterprises (PS's)

The value of the long-term result indicator named *the number of jobs existing for at least 30 months, created in social enterprises* determined on the basis of a survey of social enterprises that received support from ROP K-PV 2014-2020, is 72%. It proves high durability of created positions. The value of the indicator was estimated on the basis of information on jobs that have been existing for at least 30 months. On the basis of dates of creating individual jobs given by respondents, and dates of terminating some of them, the percentage of jobs existing in the subsequent months of creation was determined.

The status of the COVID-19 epidemic may worsen the condition of social enterprises or even cause the risk of closing down some of them and thus reduce the sustainability of jobs created in such enterprises. The opportunity to prevent such a phenomenon is created (and introduced in May 2020) under Sub-measure 9.4.1 which supports projects that will consist in *preventing bankruptcy of PS's and PES's (social economy entities) transformed into PS's and maintaining jobs at risk in the wake of the COVID-19 epidemic*[8].

The study also found that the professional situation of people who were employed in social enterprises is satisfactory. At the time of the survey, almost half of the 67 respondents who thanks to their participation in the project had started working in a social enterprise continued their work there (48%). Every fourth of them was employed elsewhere (25%). Similarly, a large group did not work (27%), while non-continuation of employment most often resulted from the employees' decisions.

The picture of the functioning of project participants in social enterprises in which they were employed is generally positive. Only 9% had difficulties in performing tasks or in cooperation with other persons employed in a given enterprise. Only a slightly larger group (13%) experienced difficulties in reconciling work with household chores, and problems in commuting occurred

[8] Detailed Description of Priority Axes (SZOOP) of 27.05.2020, p. 336.

sporadically. Also, project participants equally rarely admitted that they had had difficulty when getting motivated to work.

The vast majority of people benefiting from project trainings or advice found them useful (85% - 92%, depending on the scope). The projects helped almost all participants in need to increase self-confidence and improve relationships with loved ones (the effectiveness of projects measured in this way is 97% - 98%). The proper qualification needs of nine out of ten (87%) participants were also met. Nearly eight out of ten (79%) participants in the project were allowed for (at least partially) overcoming the issues arising from health problems or reduced physical fitness. Relatively least often, the projects resulted in the expected improvement in the financial standing of participants' households, but also in this respect development was noted in more than three-fifths of the cases (63%).

At the same time, a significant proportion of project participants stated that they had not needed help: from 25% in the case of raising confidence to 72% in overcoming difficulties resulting from disability or ill health. Nearly three-quarters of project participants (73%) have never used financial support from social welfare centres. Therefore, it can be assumed that the good functioning of participants in the workplace resulted not only from the effectiveness of the projects but also from mostly directing support to people who did not experience serious issues hindering professional activity.

Insufficient disadvantaged groups support targeting

Of the disadvantaged groups, employing the long-term unemployed in social enterprises is the most common. Then follow people with moderate disabilities. On the other hand, social enterprises employ and in the future are able to employ people from groups most at risk of social exclusion: those with intellectual disabilities and severe disabilities, the homeless, as well as addicts and those leaving prison.

Some OWES employees call for a significant extension of the target group to which support is directed. The postulate is justified by difficulties in recruiting project participants and sometimes also by the lack of conviction that effective social and professional reintegration of long-term excluded persons is possible. Since the start of the implementation of the ROP K-PV 2014-2020, recruiting project participants has become more difficult because the scale of social exclusion in the Kujawsko-Pomorskie Voivodeship has significantly decreased. Between 2015 and 2018, the number of people in families benefiting from social assistance per 1,000 residents fell from 101 to 76. This happened due to improvements in the labour market (during the discussed period, the registered unemployment rate dropped from 13.2% to 8.8%) and reduction of the issue of poverty due to the

introduction of the so-called 500+ parental benefit. It should be emphasized, however, that in some communes the percentage of inhabitants receiving social assistance benefits and the level of unemployment remain high[9]. In addition, the consequences of the COVID-19 epidemic may reverse the trends observed in the recent years. Among social welfare beneficiaries, the share of people using it for a long time (and therefore it can be assumed those with particularly serious problems) has been growing. Extending the target group would probably facilitate the implementation of projects but at the same time would separate them from the goals set for the social economy and solidarity sector.

The difficulties encountered in reaching socially excluded people and providing them with effective support is not so much an argument for extending the target group as a premise for strengthening the potential of OWES centres and social enterprises in the field of reintegration and for combining activities implemented by various entities.

It is particularly necessary to strengthen cooperation between entities specializing in reintegration (in particular CIS's [Social Integration Centres] and KIS's [Social Integration Clubs]) and social enterprises that do not have sufficient potential in this respect. Reintegration specialists employed in OWES centres have an important role to play. Regular meetings and exchange of experience, including those with the participation of the ROPS employees, would be useful. The recommended solution is also supporting social enterprises in the use of the services of job coaches.

Functioning of social enterprises on the market

In terms of its condition, the social enterprise sector in the Kujawsko-Pomorskie Voivodeship is strongly polarized. More than a third of the representatives of these entities stated that the position of the social enterprise they represent is at risk (36%). At the same time, a slightly smaller group assessed that its position was strengthening (32%).

Social enterprises in the Kujawsko-Pomorskie Voivodeship largely derive revenues from their market activities – that is a positive phenomenon. However, the current diversity of sources of income for social enterprises is not sufficient to ensure their stability.

The circumstance limiting the client acquisition by social enterprises is the preoccupation of their management staff with other tasks in a situation when employees do not have the competences needed to obtain orders from potential customers. It is worth strengthening the support for the functioning and development of social enterprises in the area of client gaining. It is not only support

[9] Compare: Table 4. Characteristics of social economy determinants in the districts of the Kujawsko-Pomorskie Voivodeship – years 2015 and 2018, p. 34 of the report.

that is needed to develop the competences required for this but also assistance in implementing organizational solutions that would relieve some of employees (primarily the management sector) of their daily tasks.

For social enterprises operating on a small scale, another limitation in gaining customers and increasing sales is that they would not be able to carry out large orders by themselves, cover the costs of running promotional campaigns or create and maintaining a distribution network.

The main barrier in cooperation between social enterprises and commercial enterprises is the lack of tried and tested ideas for mutually satisfying cooperation. Successful cases of long-lasting cooperation are based on the joint provision of services, while attempts to stimulate cooperation between social enterprises and market economy entities by merely promoting the idea of social economy are less effective. There is an additional difficulty of some commercial companies being convinced of low quality services of social economy entities and their lack of significant involvement in corporate social responsibility (CSR) activities.

Establishing contacts with potential customers or contractors is one of the needs that the current support provided by OWES's and the ROPS satisfied relatively least (30% of the surveyed social enterprises stated that they had received no or insufficient support in this respect).

Recommended solutions for implementation subject to the availability of funds and after consultation with the Regional Social Economy Committee primarily include:

- creating, testing and promoting specific models of cooperation between commercial companies and social enterprises, based on creating *value chains*[10] covering both types of entities (an undertaking for possible implementation by the ROPS, optimally in cooperation with one of the organizations of entrepreneurs operating in the Kujawsko-Pomorskie Voivodeship),
- supporting the creation of an enterprise that would help other activities in the field of marketing and sales (an undertaking to be possibly implemented by the ROPS or OWES centres),
- developing the online catalogue of social economy entities created by the ROPS (an undertaking to be possibly implemented by the ROPS).

[10] "The value chain is a series of interrelated activities carried out as part of the process of producing the final product or service, enabling the creation of value added" (Rokita 2005: 196).

Effectiveness of supporting social enterprises and their environment

As part of the ROP K-PV 2014-2020 projects, OWES centres and the ROPS have largely met the needs of PS's in the field of knowledge about social economy and consultancy services. Approximately nine out of ten such entities obtained information on the social economy necessary to establish a PS, as well as sufficient business consulting at this stage (including when creating a business plan). Eight out of ten of them received adequate funding to set up a social enterprise.

The needs of establishing contacts with potential clients or contractors were relatively least met (30% of PS's received no or insufficient support in this respect) along with professional activation or social integration of future employees (28%) and raising management competences (26 %).

Role of local government units

Local Government Units (JST's) can play a particularly important role in the development of the social economy. The self-government's tasks include both functions of the PS: a goods producer or service provider, and an implementer of activities limiting the problem of social exclusion. In addition, the local government oversees or finances the activities of various types of entities operating in the field of professional and social reintegration; it can also create a PS. Therefore, it has a convenient position to create a local support system for people at risk of social exclusion.

In the survey, representatives of only less than one fifth of JST's (18%, namely 25 out of 138 JST's covered by the survey) expressed a firm opinion that the development of the social economy in their municipality or district (*powiat*) is important. Only in less than every tenth commune and district (*powiat*) there is a document defining the concept of the social economy development.

Past experience suggests for triggering activities based on a prior diagnosis of the needs and potential of a given commune to be carried out in individual communes and districts (*powiaty*).

A positive role in popularizing the social economy among local governments can also be played by representatives of those (currently not sufficiently numerous) JST's that use its potential. It is worth continuing to include them in promotional activities organized by the ROPS.

Role of OWES centres

The overall assessment of the support provided by OWES centres is high. This is confirmed by the assessment of the usefulness of the support received from OWES centres on a scale from 1 'not useful at all' to 5 'very useful' which obtained the following average results: 4.6 among social enterprises, 4.4 among entities that set up social enterprises, 4.1 among other entities from the environment of social enterprises. At the same time, social enterprises sometimes expressed dissatisfaction with their assignment to a specific OWES's, whose offer they had not been satisfied

with. The OWES accreditation system does not provide sufficient guarantee that their services will be of high quality.

Therefore, it is recommended to expand the possibilities for social economy entities to use the offer of various service providers. This can be done by the (already used) voucher system for service purchasing, as well as increasing the possibility of OWES's supporting PS's by operating in the area of other subregions.

Role of the ROPS

The ROPS in Toruń is currently primarily perceived by OWES centres as an institution that creates space for meetings and sometimes also an opportunity to take advantage of the valuable knowledge of external experts. However, it is not perceived as a leader defining directions of action and formulating solutions.

In performing tasks related to the development of the social economy, the ROPS encounters mainly two difficulties. The first one is too wide a range of tasks, which makes the ROPS activities dispersed. In response to this problem, individual tasks should be prioritized.

It is advisable to give the highest priority to two functions. First of all, it is recognizing the needs of the region in the area of the social economy development and creating solutions to effectively meet these needs in cooperation with the Regional Committee for Social Economy. Secondly, it is about transferring knowledge on possibilities and potential benefits of supporting the social economy to local governments.

At the same time, it is advisable to postpone the implementation of tasks that do not have a strong direct impact on the development of the social economy. Such tasks include promoting the social economy among schoolchildren and attempting to network social economy entities with the academic community (instead, it is worth engaging scientists as experts entrusted with a specific task; for example, such tasks may include developing a model for diagnosing the needs and potential of the commune in the field of the social economy).

The second difficulty is that the ROPS, which is assigned the function of coordinating the development of the social economy in the region, is not guaranteed sufficient access to information on OWES centres' activities or sufficient impact on their activities. This limitation can be overcome in a variety of ways: for instance, through the implementation of a joint project by the ROPS and OWES's (if such an option is to be allowed in the next programming period) or by strengthening cooperation between the ROPS' and OWES centres' employees responsible for specific types of tasks (for example diagnosing the potential and needs of individual communes, supporting social and

professional reintegration of employees of social enterprises or supporting social enterprises in acquiring customers and increasing the scale of operations).

Conclusions

The evaluation *The assessment of the impact of ESF support under ROP* K-PV *on strengthening the social economy sector* was carried out with representatives of the social economy sector participating in support under the Measure 9.4 of the ROP K-PV for 2014-2020.

Jobs created in social enterprises proved to be sustainable. The value of the long-term result indicator estimated on the basis of the survey being *the number of jobs existing for at least 30 months, created in social enterprises* was 72%. After receiving support, the professional situation of most persons to whom it was given is positive. Almost three-quarters of them (73%) are still working (in a social enterprise that received a grant to create a position or with another employer). Only few have difficulties in carrying out work or other insurmountable problems.

The survey results show that the support provided is effective. Also, they support the conclusion that the good situation of people who received help is partly also due to the fact that it was not focused on the most excluded. Social enterprises do not often have sufficient potential to conduct social and professional reintegration of excluded persons. Another problem is the deficit of cooperation between such enterprises and entities specialized in reintegration (in particular CIS's and KIS'a). In addition, not all OWES's attribute sufficient importance to the reintegration function of the solidarity economy.

Social enterprises from the Kujawsko-Pomorskie Voivodeship obtain a significant part of their revenues from market activity but require greater support in the area of acquiring customers and orders and increasing the scale of their operations.

The level of satisfaction of social enterprises, their potential founders and other entities from the environment of the social economy sector with OWES services is generally high. However, some social enterprises are not satisfied with OWES centres' offer from the subregion they operate in, and the accreditation system does not guarantee high quality of OWES services. For this reason, it is worth expanding the possibilities for social economy entities to use the offer of various service providers.

Increasing the ability of the ROPS to coordinate projects for the development of the social economy above all requires differentiation of priorities of individual tasks in this field entrusted to this institution. The current list of tasks is too wide for all of them to be successfully implemented. What is more, the ROPS needs to be better informed about OWES centres' activities and have a greater impact on their performance.

Based on the results of the evaluation, a number of proposals and recommendations were presented regarding the development of the social economy in the Kujawsko-Pomorskie Voivodeship in subsequent years. The development of this sector is all the more important as the level of a threat of social exclusion is likely to increase as a consequence of the epidemic.

3 Wprowadzenie

3.1 Ekonomia społeczna i ekonomia solidarna

Zgodnie z *KPRES do 2023* roku, ekonomia społeczna „to sfera aktywności obywatelskiej i społecznej, która przez działalność gospodarczą i działalność pożytku publicznego służy: integracji zawodowej i społecznej osób zagrożonych marginalizacją społeczną, tworzeniu miejsc pracy, świadczeniu usług społecznych użyteczności publicznej (na rzecz interesu ogólnego) oraz rozwojowi lokalnemu" (MRPiPS 2019: 12).

Podmioty ekonomii społecznej cechuje:

- „nadrzędność celów społecznych nad celami ekonomicznymi,
- nadrzędność świadczenia usług dla członków, pracowników lub wspólnoty nad kategoriami bezwzględnego zysku,
- autonomiczne zarządzanie i partycypacyjny proces decyzyjny,
- prowadzenie w sposób regularny działalności w oparciu o instrumenty ekonomiczne oraz ponoszeniu w związku z tą działalnością ryzyka ekonomicznego" (MRPiPS 2019: 12).

Definicja ekonomii społecznej zawarta w *KPRES do 2023 roku* jest szeroka: mieszczą się w niej organizacje pozarządowe, organizacje kościelne, koła gospodyń wiejskich, spółdzielnie pracy oraz spółki non-profit, a także podmioty ekonomii solidarnej (MRPiPS 2019: 13).

Natomiast ekonomia solidarna „to część ekonomii społecznej, której podstawowym celem jest aktywizacja zawodowa i integracja społeczna, w tym reintegracja zawodowa i społeczna osób zagrożonych wykluczeniem społecznym oraz rehabilitacja społeczna i zawodowa osób niepełnosprawnych" (MRPiPS 2019: 12). Do grupy podmiotów ekonomii solidarnej zaliczają się:

- przedsiębiorstwa społeczne,
- spółdzielnie socjalne,
- spółdzielnie inwalidów i niewidomych,
- Zakłady Pracy Chronionej,
- jednostki reintegracyjne: CIS, KIS, WTZ i ZAZ (MRPiPS 2019: 13).

W RPO WK-P 2014-2020 szczególną rolę przypisano przedsiębiorstwom społecznym – jest to jedyny rodzaj podmiotu ekonomii społecznej, w którym finansowane jest[11] tworzenie miejsc pracy.

[11] W ramach Działania 9.4 *Wzmacnianie sektora ekonomii społecznej*.

Przedsiębiorstwa społeczne są definiowane łącznie poprzez następujące kryteria[12]:

1) prowadzą działalność gospodarczą, odpłatną działalność pożytku publicznego, działalność oświatową lub kulturalną,
2) zatrudniają co najmniej 30% osób z grup defaworyzowanych,
3) nie dystrybuują zysku lub nadwyżki bilansowej pomiędzy udziałowców, akcjonariuszy ani pracowników,
4) są zarządzane na zasadach demokratycznych (w sposób partycypacyjny),
5) wynagrodzenia pracowników, w tym kadry zarządzającej, są ograniczone limitami,
6) zatrudniają co najmniej 3 osoby na co najmniej ¼ etatu, a w przypadku umów cywilnoprawnych na okres nie krótszy niż 3 miesiące i obejmujący nie mniej niż 120 godzin pracy łącznie przez wszystkie miesiące,
7) prowadzą wobec zatrudnionych osób z grup defaworyzowanych działalność reintegracyjną.

3.2 Uzasadnienie wsparcia ekonomii solidarnej

Uzasadnienie interwencji publicznej wspierającej określoną kategorię podmiotów prowadzących działalność gospodarczą wiąże się z funkcjonowaniem takich podmiotów jednocześnie na trzech rynkach: rynku produktów, rynku pracy oraz rynku kapitału (porównaj: Tabela 1). Szczególna rola pełniona przez podmioty ekonomii solidarnej na rynku pracy, polegająca na zatrudnianiu osób z grup defaworyzowanych, rzutuje negatywnie na szanse tych podmiotów na rynku produktów.

Tabela 1: Funkcjonowanie podmiotów prowadzących działalność gospodarczą

	Działalność	**Rola podmiotu**
Rynek produktów (towarów lub usług)	• produkcja • sprzedaż	• dostawca lub usługodawca • klient
Rynek pracy	• zatrudnianie • rozwój kompetencji kadr	• pracodawca
Rynek kapitału	• pozyskiwanie kapitału	• klient dostawców kapitału • odbiorca dotacji

[Źródło: Dyspersja na podstawie Ehrenberg & Smith 2008: 35]

[12] Kryteria zostały przedstawione w formie skrótowej. Szczegółowo określają je *Wytyczne w zakresie realizacji przedsięwzięć w obszarze włączenia społecznego i zwalczania ubóstwa z wykorzystaniem środków EFS na lata 2014-2020 i EFRR na lata 2014-2020* (MIiR 2019: 12-14).

Uzasadnieniem interwencji na rzecz podmiotów ekonomii solidarnej, w tym przedsiębiorstw społecznych, jest zatem potrzeba zrekompensowania im ograniczeń efektywności gospodarczej wynikających z zatrudniania osób wymagających reintegracji społecznej i zawodowej, których praca jest mniej efektywna.

Interwencja publiczna może być podejmowana w trzech obszarach:

1. podnoszenie kompetencji potencjalnych i obecnych pracowników,
2. rekompensowanie podmiotom ekonomii solidarnej co najmniej części kosztów pracy lub udzielanie wsparcia finansowego w innych formach,
3. odziaływanie na popytową stronę rynku produktów, tak aby zwiększyć zapotrzebowanie na usługi lub towary dostarczane przez podmioty zatrudniające osoby z grup zagrożonych wykluczeniem społecznym.

Wsparcie zaprogramowane zarówno w *KPRES do 2023 roku*, jak i w *Kujawsko-Pomorskim Programie na Rzecz Ekonomii Społecznej do roku 2020* oraz udzielane w ramach Działania 9.4 RPO WK-P obejmuje wszystkie trzy wskazane powyżej obszary.

3.3 Wsparcie ekonomii społecznej w ramach RPO WK-P 2014-2020

Sektor ekonomii społecznej w województwie kujawsko-pomorskim jest wspierany w ramach Działania 9.4 RPO WK-P 2014-2020 *Wzmocnienie sektora ekonomii społecznej*. Działanie 9.4 jest przypisane do PI 9v *Wspieranie przedsiębiorczości społecznej i integracji zawodowej w przedsiębiorstwach społecznych oraz ekonomii społecznej i solidarnej w celu ułatwiania dostępu do zatrudnienia*. Jego finansowanie z EFS ma się przyczyniać do realizacji CT9 *Promowanie włączenia społecznego, walka z ubóstwem i wszelką dyskryminacją*.

Priorytet inwestycyjny i cel tematyczny wskazują, że Działanie 9.4 służy wspieraniu aktywizacji zawodowej oraz integracji społecznej grup zagrożonych wykluczeniem społecznym – czyli działalności należącej do domeny ekonomii solidarnej. Znajduje to odzwierciedlenie we wskaźnikach Poddziałania 9.4.1, którymi są m.in. *Liczba osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym* a) *objętych wsparciem w programie*[13] b) *pracujących po opuszczeniu programu*[14].

[13] Jeden ze wskaźników produktu Poddziałania 9.4.1. Drugim wskaźnikiem produktu przypisanym do tego Poddziałania jest *Liczba podmiotów ekonomii społecznej objętych wsparciem* (SzOOP z 27.05.2020: 335).

[14] Jeden ze wskaźników rezultatu bezpośredniego Poddziałania 9.4.1. Drugim wskaźnikiem rezultatu bezpośredniego przypisanym do tego Poddziałania jest *Liczba miejsc pracy utworzonych w przedsiębiorstwach społecznych* (SzOOP z 27.05.2020: 335).

Wsparcie udzielane w ramach Działania 9.4 służy tworzeniu miejsc pracy i jest ukierunkowane na powstawanie nowych lub wzmacnianie już istniejących PES/PS. W ogólnokrajowych wytycznych dotyczących działań służących realizacji CT9 określono definicyjne cechy takiego przedsiębiorstwa. Jedną z nich jest określony procentowy udział osób z grup defaworyzowanych wśród pracowników, których zatrudnia. W trakcie realizacji programu wymagana wartość tego udziału została zmieniona z 50% oraz 20% w przypadku świadczenia usług społecznych lub usług w zakresie opieki nad dziećmi lub wychowania przedszkolnego na 30% (MIiR 2019: 12-13).

Obowiązująca obecnie lista obejmuje grupy różniące się stopniem oddalenia od rynku pracy: od osób wskazanych w ustawie o zatrudnieniu socjalnym jako „podlegające wykluczeniu społecznemu" (bezdomne, uzależnione, chore psychicznie, zwolnione z zakładów karnych, niepełnosprawne, długotrwale bezrobotne lub będące uchodźcami), spełniających kryteria korzystania ze świadczeń pomocy społecznej lub usamodzielnianych po przebywaniu w pieczy zastępczej, przez bezrobotnych, do rolników o niskim dochodzie i ubogich pracujących (MIiR 2019: 12-13).

Szczegółowe cele Działania 9.4[15] obejmują:

- tworzenie nowych podmiotów ekonomii społecznej,
- rozwój potencjału i możliwości zwiększenia zatrudnienia w podmiotach ekonomii społecznej.

Działanie 9.4 składa się z:

- Poddziałania 9.4.1 *Rozwój podmiotów sektora ekonomii społecznej*, które realizują OWES akredytowane przez MRPiPS (po jednym w 4 subregionach województwa kujawsko-pomorskiego),
- Poddziałania 9.4.2 *Koordynacja sektora ekonomii społecznej*, realizowanego przez ROPS w Toruniu.

Projekty do dofinansowania w ramach Działania 9.4.1 są wybierane w trybie konkursowym, natomiast w ramach Działania 9.4.2 – w trybie pozakonkursowym. W przypadku obu poddziałań za nabór i ocenę wniosków odpowiada Departament Wdrażania RPO Urzędu Marszałkowskiego Województwa Kujawsko-Pomorskiego. Alokacja na poddziałania wynosi, odpowiednio: około 63,2 mln zł oraz 4,5 mln zł. W ramach Podziałania 9.4.1 do połowy 2019 roku podpisanych zostało 8 umów (projekty czterech OWES), łącznie dofinasowanych z funduszy Unii Europejskiej kwotą 61,1 mln. W ramach Podziałania 9.4.2 podjęto dwie uchwały Zarządu Województwa w sprawie przyznania dofinansowania na realizację projektu własnego, na łączną kwotę 4,3 mln zł (projekt pn. *Koordynacja rozwoju ekonomii społecznej w województwie kujawsko-pomorskim*).

[15] Porównaj: SzOOP RPO WK-P 2014-2020 z 27.05.2020: 335-345.

Tabela 2: Wykorzystanie alokacji na Działania 9.4 RPO WK-P 2014-2020

Działanie / Poddziałanie	Alokacja w euro[16]	Alokacja w przeliczeniu z euro na złote[17]	Udział w całkowitej alokacji RPO WK-P 2014-2020	Liczba podpisanych umów[18]	Wkład UE w podpisanych umowach w złotych[19]	% wykorzystania alokacji w Poddziałaniach
9.4.1 *Rozwój podmiotów sektora ekonomii społecznej*	14 238 761	63 224 370	0,75%	8	61 087 580	96,62%
9.4.2 *Koordynacja sektora ekonomii społecznej*	1 005 838	4 466 222	0,05%	2	4 295 059	96,17%
Łącznie Działanie 9.4	15 244 599	67 690 593	0,80%	10	65 382 639	96,59%

[Źródło: Opracowanie na podstawie SzOOP RPO WK-P 2014-2020 z 27.05.2020 oraz danych z systemu SL 2014]

Zgodnie z SzOOP (z 27.05.2020) w ramach Poddziałania 9.4.1 wspierane jest:

- tworzenie nowych podmiotów ekonomii społecznej,
- rozwój potencjału i możliwości do zwiększania zatrudnienia w istniejących podmiotach ekonomii społecznej,

Wsparcie udzielane przez OWES w ramach Poddziałania 9.4.1 obejmuje:

- animację oraz inkubację,
- dotacje na tworzenie miejsc pracy,
- szkolenia, doradztwo i wsparcie merytoryczne w zakresie potrzebnym do założenia i prowadzenia przedsiębiorstwa społecznego,
- usługi biznesowe dla PES,
- podnoszenie umiejętności społecznych i kompetencji zawodowych pracowników i wolontariuszy,
- przeciwdziałanie upadłości PS oraz PES przekształcanych w PES i utrzymanie miejsc pracy zagrożonych w następstwie epidemii COVID-19[20].

[16] Źródło: SZOOP RPO WK-P 2014-2020 z 27.05.2020, s. 337, 343
[17] Wg kursu NBP z 15.06.2020 (1 EUR = 4,4403 zł)
[18] Źródło SL 2015 z 30.06.2019, za: SOPZ, s. 3.
[19] Nie uwzględniono korekty VAT.
[20] Typ projektu dodany w SZOOP z 27.05.2020.

Natomiast w ramach Poddziałania 9.4.2 ROPS w Toruniu realizuje maksymalny, określony w *Wytycznych…* (MIiR 2019: 52-54) oraz w SzOOP (z 27.05.2020) zakres „działań koordynacyjnych dotyczących ekonomii społecznej", który obejmuje następujące zadania:

a) „tworzenie regionalnych sieci współpracy OWES działających w regionie, w tym w szczególności poprzez organizowanie regionalnych spotkań sieciujących dla OWES, umożliwiających wymianę informacji pomiędzy ośrodkami na temat podejmowanych działań, postępów i problemów w realizacji wsparcia, stosowanych rozwiązaniach i metodach pracy itp., a także agregowanie informacji na temat działalności OWES i wyników ich pracy na poziomie całego regionu oraz uspójnianie i synchronizowanie tych działań w regionie. Wspieranie działań OWES nakierowanych na jednostki samorządu terytorialnego;
b) tworzenie, wspieranie lub dofinansowanie wspólnych przedsięwzięć regionalnych sieci PES (klastry, franczyzy) oraz włączanie PES w istniejące na poziomie regionalnym organizacje branżowe (sieci, klastry);
c) tworzenie regionalnych sieci kooperacji PES o charakterze reintegracyjnym (CIS, KIS, ZAZ, WTZ), mających umożliwić wzajemne uczenie się i wymianę informacji oraz wsparcie tych podmiotów w osiąganiu standardów usług;
d) inicjowanie współpracy jednostek systemu pomocy społecznej, PES, w tym o charakterze reintegracyjnym, OWES dla zwiększenia synergii działań podejmowanych przez te podmioty w procesie aktywizacji osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym i wzrostu zatrudnienia w sektorze ekonomii społecznej m.in. w celu zapewnienia ciągłości procesu reintegracyjnego, a także współpracy ww. podmiotów z innymi podmiotami takimi jak szkoły, uczelnie wyższe, instytucje rynku pracy, przedsiębiorstwa m.in. w celu zwiększenia liczby staży i praktyk w PES, czy też w typowych przedsiębiorstwach;
e) budowanie powiązań pomiędzy systemem edukacji, nauką, biznesem i ekonomią społeczną na poziomie regionalnym (spotkania, warsztaty, doradztwo, wymiana informacji, udział we wspólnych konkursach i wydarzeniach z organizacjami pracodawców i przedsiębiorców, szkół, w tym szkół wyższych i instytutów naukowych) w celu nawiązania stałej współpracy;
f) organizacja przedsięwzięć służących zwiększaniu widoczności PES jako dostawców produktów i usług oraz wspieranie sprzedaży produktów i usług świadczonych przez PES na poziomie regionalnym (np. targi ekonomii społecznej, finansowanie udziału PS i PES w targach i wystawach regionalnych o charakterze gospodarczym, sprzedaż produktów i usług PES za pomocą jednego regionalnego portalu lub portali branżowych);

g) współpraca z jednostkami samorządu terytorialnego i innymi podmiotami lokalnymi, w szczególności PES, w zakresie tworzenia lokalnych planów rozwoju ekonomii społecznej lub lokalnych planów udziału PES w rozwoju usług społecznych (spotkania, wymiana informacji, dobre praktyki, doradztwo), uwzględniania aspektów społecznych w zamówieniach publicznych, zlecania zadań PES;

h) wspieranie realizacji przez PES usług użyteczności publicznej i współpraca z OWES w tym zakresie;

i) zapewnienie funkcjonowania Regionalnego Komitetu Rozwoju Ekonomii Społecznej, o którym mowa w KPRES, i organizowanie jego prac oraz tworzenie możliwości współpracy kluczowych interesariuszy w zakresie kreowania rozwoju ekonomii społecznej w regionie;

j) wyznaczanie kierunków rozwoju ekonomii społecznej, aktualizacja lub opracowanie nowego regionalnego programu rozwoju ekonomii społecznej;

k) reprezentowanie interesów sektora ekonomii społecznej na poziomie regionalnym oraz włączenie ekonomii społecznej do strategii rozwoju województwa w obszarach związanych z rynkiem pracy, integracją społeczną, rozwojem przedsiębiorczości oraz innowacji, rozwojem usług użyteczności publicznej oraz innymi priorytetami, w ramach których jest możliwy regionalny rozwój ekonomii społecznej;

l) ewaluacja działań OWES;

m) weryfikacja statusu PS (…) i prowadzenie spisu PS".

Relacje pomiędzy sektorem ekonomii społecznej, instytucjami które wspierają jego rozwój oraz innymi podmiotami z otoczenia tego sektora przedstawia poniższy schemat.

Schemat 1 Sektor ekonomii społecznej w województwie kujawsko-pomorskim oraz jego otoczenie

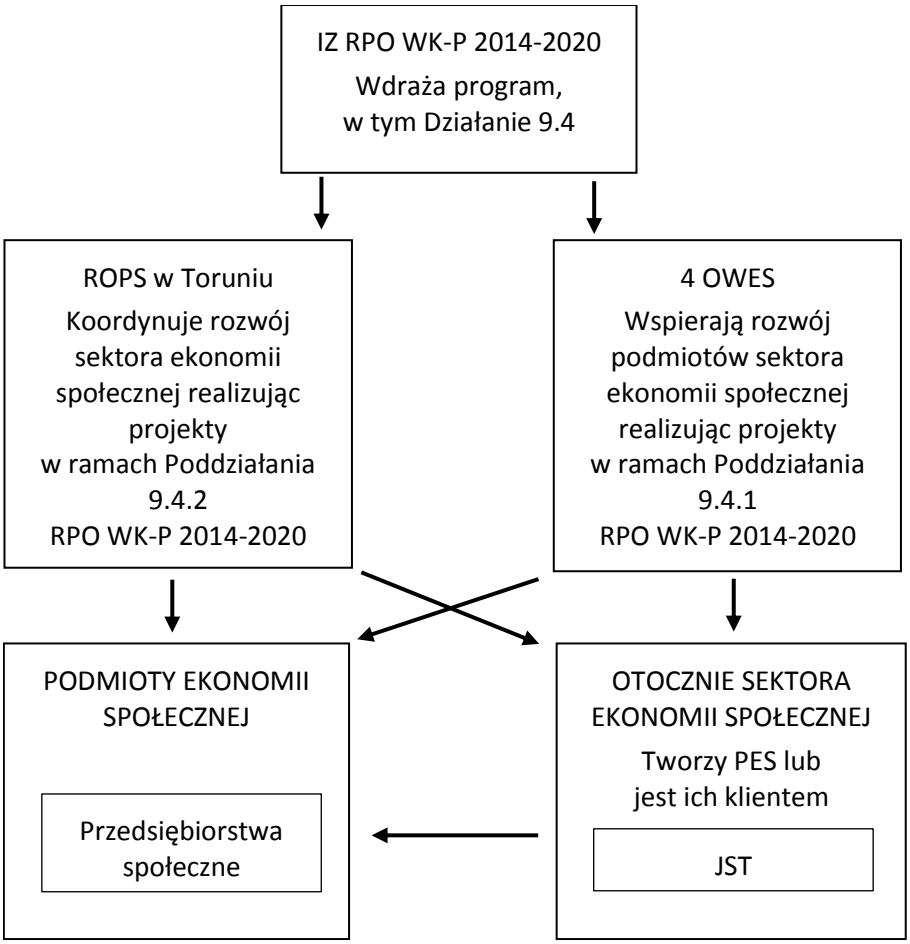

[Źródło: Opracowanie własne]

3.4 Cele badania

Głównym celem badania była „ocena wpływu wsparcia EFS na tworzenie nowych PES oraz rozwój ich potencjału, zwiększanie zatrudnienia w istniejących podmiotach ES, ocena trwałości miejsc pracy utworzonych w przedsiębiorstwach społecznych, a także ocena funkcjonowania systemu wsparcia ES realizowanego w ramach RPO WK-P 2014-2020".

Szczegółowe cele badania obejmowały:

1) Ocenę trafności, skuteczności oraz użyteczności wsparcia udzielonego w ramach RPO WK-P podmiotom ekonomii społecznej wraz z analizą systemu wsparcia ekonomii społecznej (w

tym ocenę jakości wsparcia udzielonego przez poszczególne OWES), a także działań związanych z obszarem koordynacji ES realizowanych przez ROPS.

2) Ocenę stopnia realizacji wskaźnika długoterminowego EFS *Liczba miejsc pracy istniejących co najmniej 30 miesięcy, utworzonych w przedsiębiorstwach społecznych.*
3) Analizę i ocenę wpływu wsparcia w ramach PI 9v na trwałość i jakość utworzonych miejsc pracy.

3.5 Metodologia

W ramach badania zastosowano analizę danych zastanych, wywiady jakościowe i badania ankietowe:

- Wywiady indywidualne z IZ, ROPS i OWES:
  - ✓ Departament Funduszy Europejskich – 2 wywiady
  - ✓ Departament Wdrażania RPO – 2 wywiady
  - ✓ Departament Spraw Społecznych – 2 wywiady
  - ✓ ROPS – 2 wywiady[21]
  - ✓ OWES – po 2 w każdym z 4 OWES
- Zogniskowane wywiady grupowe z IZ, ROPS i OWES:
  - ✓ IZ RPO WK-P 2014-2020 – ankieta CAWI (zamiast FGI z powodu epidemii metoda została zmieniona)
  - ✓ ROPS – ankieta CAWI (zamiast FGI z powodu epidemii metoda została zmieniona)
  - ✓ OWES – wywiady telefoniczne (zamiast FGI z powodu epidemii metoda została zmieniona)
- Studia przypadku dotyczące funkcjonowania PS oparte na wywiadach indywidualnych i analizie dokumentów w 4 subregionach województwa kujawsko-pomorskiego – 16 wywiadów[22] (w tym z organizacjami pozarządowymi i jednostkami samorządu terytorialnego)
- Studia przypadku w ramach benchmarkingu dotyczące koordynacji ekonomii społecznej oparte na wywiadach indywidualnych i analizie dokumentów w 4 regionach innych niż województwo kujawsko-pomorskie – 16 wywiadów[23]
- Ankiety z przedstawicielami PS (CAWI) – 59 ankiet

[21] Zamiast 5 wywiadów w ROPS zostały przeprowadzone 2 wywiady o rozszerzonym zakresie z najbardziej doświadczonymi pracownikami. W zakresie wywiadów został uwzględniony również benchmarking.

[22] Cztery przeprowadzone wywiady nie zostały wykorzystane w raporcie ze względu na powtarzalność wyników.

[23] Studia przypadku zostały zrealizowane w województwach: wielkopolskim, małopolskim, podkarpackim, dolnośląskim. Cztery przeprowadzone wywiady nie zostały wykorzystane w raporcie ze względu na powtarzalność wyników.

- Ankiety z uczestnikami projektów OWES (CATI) – 500 ankiet (porównaj: Tabela 3)
- Ankiety z JST (CAWI) – 138 ankiet
- Warsztat ewaluacyjny.

Tabela 3: Charakterystyka uczestników badania ankietowego

		Uczestnicy indywidualni [N=263]		**Uczestnicy instytucjonalni [N=237]**	
		N	**%**	**N**	**%**
Płeć	kobieta	190	72	164	69
	mężczyzna	73	28	73	31
Wykształcenie	podstawowe	14	5	1	0
	gimnazjalne	13	5	1	0
	ponadgimnazjalne	66	25	27	12
	policealne	52	20	29	12
	wyższe	118	45	179	76
Wiek w chwili przystąpienia do projektu	do 25 lat	41	16	7	3
	26 – 35 lat	62	23	48	20
	36 – 45 lat	90	34	99	42
	46 – 60 lat	52	20	70	30
	pow. 60 lat	18	7	13	5
Miejsce zamieszkania (w odniesieniu do uczestników indywidualnych)	gmina miejska	126	48	-	-
	gmina wiejska	137	52	-	-
Wspierana instytucja (w odniesieniu do uczestników instytucjonalnych)	OPS / PCPR	-	-	23	10
	JST	-	-	26	11
	LGD	-	-	8	3
	PES	-	-	180	76

[Źródło: IZ RPO WK-P – dane uczestników projektów]

Założona w raporcie metodologicznym metodologia została zrealizowana w większości zgodnie z planem. Zmiana metodologii dotyczyła jedynie FGI, które zostały zastąpione ankietą CAWI oraz wywiadami telefonicznymi ze względu na stan epidemii.

4 Wyniki badania

4.1 Uwarunkowania obejmowania wsparciem grup docelowych

Pomiędzy rokiem 2015[24] a rokiem 2018[25] sytuacja w województwie kujawsko-pomorskim w zakresie wykluczenia społecznego, w tym pozostawania poza rynkiem pracy i ubóstwa, zdecydowanie się zmieniła. Liczba osób w rodzinach korzystających z pomocy społecznej, przypadających na 1 tys. mieszkańców, spadła z 101 do 76, a stopa bezrobocia rejestrowanego z 13,2% do 8,8% (w 2019 spadł o kolejny punkt procentowy). Obniżył się także, choć w mniejszym stopniu, odsetek osób zarejestrowanych jako bezrobotne przez ponad rok wśród ogółu osób aktywnych zawodowo. Należy zaznaczyć, że konsekwencje stanu epidemii COVID-19 mogą odwrócić trendy obserwowane w ostatnich latach.

Głównymi przyczynami zmniejszenia się liczby osób korzystających z pomocy społecznej jest **wprowadzenie świadczenia wychowawczego 500+** oraz **poprawa sytuacji na rynku pracy**, przejawiająca się spadkiem bezrobocia[26] (IMAPP 2019: 57-58; Dyspersja 2019: 71-74; GUS 2018) oraz wzrostem płac[27]. W (malejącej) populacji klientów pomocy społecznej wzrósł udział osób w szczególnie trudnej sytuacji (IMAPP 2019: 57; ROPS w Toruniu 2019: 21).

Autorzy raportów z wcześniejszych badań oraz przedstawiciele OWES i podmiotów ekonomii społecznej, z którymi przeprowadzono wywiady, wskazują na **spadek zainteresowania, ze strony osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, udziałem w przedsięwzięciach z zakresu reintegracji społecznej i zawodowej**:

> „Trudności, które ograniczają oddziaływanie interwencji to zmniejszenie się grupy docelowej (tj. osób zagrożonych wykluczeniem społecznym), obserwowane w całym kraju. Zaplanowane wsparcie może być nie dość atrakcyjne dla potencjalnych uczestników w porównaniu z wysokością świadczeń społecznych i rodzinnych." (IMAPP 2019: 123)

> „(…) obecni klienci pomocy społecznej to osoby bardzo oporne na zmianę swojej sytuacji życiowej i zawodowej. Pozyskanie osób jest najtrudniejszym etapem realizacji działań z zakresu ekonomii społecznej." (ASM 2018: 47)

[24] Tj. rokiem poprzedzającym rozpoczęcie wdrażania interwencji (pierwsi uczestnicy badanych projektów rozpoczęli w nich udział w czerwcu 2016 roku).

[25] Tj. najpóźniejszym rokiem, dla którego dostępne są wartości wszystkich omawianych w tym rozdziale wskaźników.

[26] W roku 2018 stopa bezrobocia rejestrowanego w województwie kujawsko-pomorskim (8,8%) była o 33,3% niższa, niż w roku 2015 (13,2%),

[27] W roku 2018 przeciętne wynagrodzenie brutto w przedsiębiorstwach zatrudniających powyżej 9 osób (4139 zł) było w województwie kujawsko-pomorskim o 17% wyższe, niż w roku 2015 (3540 zł).

Część OWES wskazuje, że początkowo określona grupa docelowa z czasem okazała się zbyt wąska. Wprawdzie ministerialne *Wytyczne…* zostały zmienione (dostosowane do zmienionej sytuacji gospodarczej i społecznej), ale beneficjenci są zobowiązani do realizowania projektów zgodnie z wersją *Wytycznych…* obowiązujących w momencie rozstrzygnięcia konkursu. Część OWES wymóg dotowania wyłącznie miejsc pracy dla osób „naprawdę zagrożonych wykluczeniem społecznym" określa jako czynnik blokujący realizację projektu.

Niektórzy pracownicy OWES kwestionują ideę aktywizacji zawodowej osób oddalonych od rynku pracy, twierdząc, że szanse trwałego powrotu na rynek pracy osoby, która przez kilka lub kilkanaście lat nie pracowała zawodowo są minimalne. Opowiadają się w związku z tym za zdecydowanym poszerzeniem grupy docelowej.

Nie negując trudności z pozyskaniem osób z grup defaworyzowanych do udziału w projektach, należy zauważyć, że **grupa osób w rodzinach korzystających z pomocy społecznej** na koniec 2018 roku liczyła około 150 tys. mieszkańców województwa. **Pozostawała zatem liczna,** w zestawieniu z zakładaną wartością docelową wskaźnika produktu Poddziałania 9.4.1 *Liczba osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym objętych wsparciem w programie*, wynoszącą 1297 osób.

Ponadto grupa docelowa działań polegających na reintegracji społecznej i aktywizacji zawodowej w podmiotach ekonomii społecznej obejmuje również osoby, które należą do niej z innego tytułu, niż spełnianie kryteriów uprawniających do korzystania z pomocy społecznej (na przykład osoby usamodzielniane po przebywaniu pieczy zastępczej).

Grupa klientów pomocy społecznej nie pokrywa się całkowicie z grupą osób wymagających reintegracji społecznej i aktywizacji zawodowej. Zdarza się, że ze świadczeń korzystają osoby w relatywnie dobrej sytuacji finansowej (jakkolwiek niekoniecznie oznacza to brak zagrożenia wykluczeniem społecznym). Z drugiej strony, w sferze pomocy społecznej występuje zjawisko niezgłaszania się po wsparcie przez część osób, które go potrzebują (zjawisko *non take-up*).

Brak wiarygodnych oszacowań dotyczących wielkości populacji osób zagrożonych wykluczeniem społecznym w regionie (a także dynamicznie zmieniająca się sytuacja społeczno-ekonomiczna mieszkańców) **utrudnia IZ RPO WK-P planowanie skali interwencji oraz ustalanie wartości docelowych wskaźników mierzących jej produkty i rezultaty**.

W okresie poprawy sytuacji na rynku pracy i korzystania ze świadczenia 500+ zaobserwowano zjawisko opuszczania systemu pomocy społecznej przez osoby, których sytuacja materialna wprawdzie się poprawiła, ale problemy inne niż ubóstwo nie zostały przezwyciężone. Z perspektywy trwałej integracji społeczno-zawodowej zjawisko to nie jest korzystne (Dyspersja 2019: 9).

Zmniejszenie się grupy osób niezatrudnionych, a zarazem pozostawanie w niej osób w najtrudniejszej sytuacji zostało uwzględnione w *KPRES do 2023 roku* **jako przesłanka przemawiająca za stosowaniem kompleksowego podejścia w zakresie reintegracji**.

> „Przy bardzo dobrej sytuacji na rynku pracy i wyjątkowo niskim bezrobociu (…) osobami pozostającymi bez zatrudnienia są przede wszystkim osoby najbardziej oddalone od rynku pracy. Wśród nich wyróżnić można osoby, w stosunku do których działania podejmowane dotychczas są mało skuteczne, a także wymagające bardziej kompleksowego podejścia, nie tylko w zakresie aktywizacji zawodowej, ale również reintegracji społecznej." (MRPiPS 2019: 15-16)

Podobne wnioski sformułował, w odniesieniu do województwa kujawsko-pomorskiego, ROPS w Toruniu:

> „Systematycznie zmieniająca się struktura osób korzystających z pomocy społecznej – spadek liczby osób objętych pomocą przy wzroście liczby rodzin długotrwale korzystających z pomocy społecznej (powyżej 3 lat) w ogólnej liczbie korzystających ze wsparcia – wymaga (…) intensyfikacji działań integrujących, animujących i włączających tę grupę klientów w społeczność lokalną m.in. w oparciu o programy reintegracji zawodowej i społecznej realizowane przez podmioty, o których mowa w ustawie z dn. 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym." (…) (ROPS w Toruniu 2019: 114)

Potrzeba bardziej intensywnego, kompleksowego i skutecznego wspierania osób, w przypadku których dotychczas nie udało się osiągnąć integracji społecznej i zawodowej, przemawia za stosowaniem ścieżki reintegracji, której istotny etap stanowi zatrudnienie w podmiotach ekonomii społecznej (porównaj: IMAPP 2019: 62, 122 oraz MRPiPS 2019: 3).

Argumentem przemawiającym przeciwko rozszerzaniu grupy docelowej, dla której przewidziana jest reintegracja w podmiotach ekonomii solidarnej, są szczególne potrzeby osób defaworyzowanych, nie zaspakajane przez publiczne służby zatrudnienia. Ponadto część respondentów zwraca uwagę, że w systemie pomocy społecznej priorytet reintegracji obecnie się zmniejsza. Instytucje pomocy społecznej ukierunkowują swoje działania na dostarczanie usług społecznych.

Reorientacja tych podmiotów wynika przede wszystkim z rosnącej populacji osób potrzebujących wsparcia w codziennym funkcjonowaniu, w związku m.in. ze starszym wiekiem lub osób z niepełnosprawnościami. Istotnym uwarunkowaniem, które może wpływać na sposób udzielania wsparcia, ale także na to jakim grupom jest ono udzielane, są **wskaźniki mierzące rezultaty interwencji** oraz wartości docelowe tych wskaźników. Wskaźniki **mogą odegrać pozytywną rolę w osiąganiu CT9[28], jeżeli instytucje uczestniczące we wdrażaniu interwencji** (w szczególności OWES) **będą zdolne do objęcia wsparciem i reintegracji osób faktycznie zagrożonych wykluczeniem** (może

[28] Celem tym jest *Promowanie włączenia społecznego, walka z ubóstwem i wszelką dyskryminacją.*

temu sprzyjać zatrudnianie w OWES specjalistów ds. reintegracji). Jednak **w przeciwnym razie presja osiągnięcia wskaźników** *Liczba miejsc pracy utworzonych w przedsiębiorstwach społecznych*[29] oraz *Liczba podmiotów ekonomii społecznej objętych wsparciem*[30] **może sprzyjać przekierowaniu interwencji na inne grupy**. Niektóre OWES sygnalizują przy tym, że ewentualne niepowodzenie w osiągnięciu założonych wartości wskaźników docelowych będzie problemem również dla Instytucji Zarządzającej, ponieważ jest zobowiązana przed Unią Europejską do ich osiągnięcia.

4.2 Terytorialne zróżnicowanie potrzeb i perspektyw rozwoju ekonomii społecznej

4.2.1 Tereny wiejskie

W dotychczasowych badaniach zwrócono uwagę na istotne zróżnicowanie występujące w województwie kujawsko-pomorskim pomiędzy terenami wiejskimi a miastami. Koncentrowanie się na obszarach wiejskich osób z najpoważniejszymi trudnościami w zakresie integracji społeczno-zawodowej zostało zaliczone do czynników zmniejszających szanse na powstawanie rentownych PES poza miastami (ASM 2018: 57). Jako barierę rozwoju sektora ekonomii społecznej, występującą przede wszystkim na obszarach wiejskich i w małych miejscowościach, wskazano także deficyt odpowiedniej kadry wspierającej PES usługami doradczymi (ASM 2018: 35). Podmioty zlokalizowane na obszarach niezurbanizowanych mogą mieć ponadto trudniejszy dostęp do rynku zbytu swoich produktów. Zgodnie z konkluzją autorów przywołanego badania, splot czynników powoduje, że:

> „na obszarach o większym nasileniu problemów społecznych, czyli głównie tam, gdzie przeważają małe wioski, sektor rozwija się słabiej, a tworzone podmioty borykają się z poważniejszymi barierami rozwojowymi". (ASM 2018: 37)

Dotychczasowe badania wskazują, że **tereny wiejskie (zwłaszcza źle skomunikowane z większymi ośrodkami) wyróżniają się z jednej strony wysokim poziomem wykluczenia społecznego, a z drugiej strony wysokimi barierami rozwoju podmiotów ekonomii społecznej, które mogłyby odegrać istotną rolę w ograniczaniu tego zjawiska**. Kwestia ta jest szczególnie istotna biorąc pod uwagę, że w *Kujawsko-Pomorskim Programie Rozwoju Ekonomii Społecznej do 2020 roku* założono, że:

> „[ekonomia społeczna] będzie miała szczególne znaczenie zwłaszcza na terenach zmarginalizowanych (osiedla, dzielnice, tereny wiejskie), w których skumulowane problemy społeczne blokują aktywność i rozwój." (WK-P 2017: 5)

[29] Jeden ze wskaźników rezultatu bezpośredniego Poddziałania 9.4.1 (SzOOP z 27.05.2020: 335)
[30] Jeden ze wskaźników produktu Poddziałania 9.4.1 (SzOOP z 27.05.2020: 335)

Występujące w województwie kujawsko-pomorskim zróżnicowanie przestrzenne natężenia problemów społecznych obrazuje (w przybliżeniu[31]) wartość wskaźnika deprywacji lokalnej[32].

Mapa 1: Natężenie korzystania z pomocy społecznej w gminach województwa kujawsko-pomorskiego w 2019 roku (w legendzie w nawiasach wskazano liczbę gmin, dla których wartość wskaźnika zawiera się w podanym przedziale)

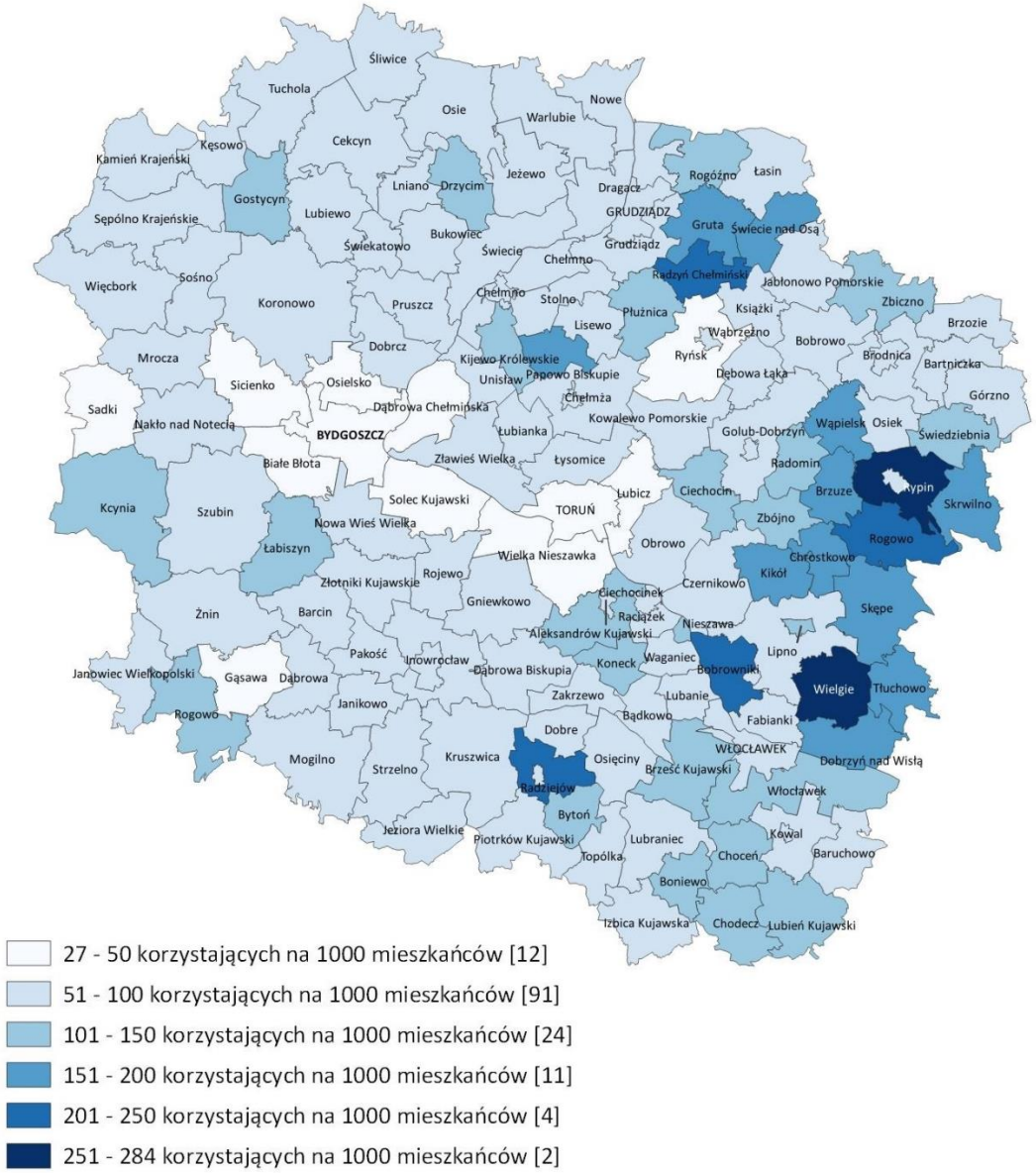

[Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z 2019 roku otrzymanych z ROPS w Toruniu]

[31] Przybliżony, ponieważ nie uwzględnia niekorzystania z pomocy społecznej przez część osób potrzebujących wsparcia (w literaturze naukowej z obszaru polityki społecznej zjawisko to jest nazywane *non take-up*).

[32] Wskaźnik deprywacji lokalnej jest definiowany jako liczba osób w rodzinach, którym przyznano świadczenia z pomocy społecznej, przypadająca na 1000 mieszkańców (porównaj: IPiSS 2018: 3, 19).

4.2.2 Subregiony, za które odpowiadają poszczególne OWES

W województwie kujawsko-pomorskim zostały wyodrębnione 4 subregiony, za które odpowiadają poszczególne OWES (porównaj: Mapa 2).

1. Stowarzyszenie na rzecz Rozwoju Kobiet Gineka z Bydgoszczy działa w **subregionie 1** obejmującym powiaty: bydgoski, m. Bydgoszcz, nakielski, sępoleński, tucholski. Jest to organizacja kobieca działająca od ponad 10 lat mająca najdłuższe doświadczenie jako OWES. Stowarzyszenie prowadzi też przedsiębiorstwo społeczne.
2. Europejskie Centrum Współpracy Młodzieży wraz ze Stowarzyszeniem Tilia – w **subregionie 2** obejmującym powiaty: aleksandrowski, lipnowski, chełmiński, m. Toruń, toruński (podział zadań jest kompetencyjny[33]). Jest to organizacja zajmująca się ponadto międzynarodową współpracą młodzieży oraz działalnością proekologiczną.
3. Stowarzyszenie Kujawsko-Pomorski Ośrodek Wsparcia Inicjatyw Pozarządowych Tłok z Torunia – w **subregionie 3** obejmującym powiaty: brodnicki, golubsko-dobrzyński, m. Grudziądz, grudziądzki, rypiński, świecki, wąbrzeski. Podobnie jak Gineka, Tłok posiada najdłuższe 10-cio letnie doświadczenie. Jest to organizacja parasolowa oferująca wsparcie innym NGO.
4. Fundacja Ekspert Kujawy wraz z Wyższą Szkołą Gospodarki w Bydgoszczy – w **subregionie 4** obejmującym powiaty: inowrocławski, mogileński, radziejowski, m. Włocławek, włocławski, żniński (subregion jest podzielony pomiędzy te dwa, współpracujące ze sobą podmioty). Jest to instytucja konsultingowa realizująca wiele projektów finansowanych z funduszy unijnych również poza województwem kujawsko-pomorskim. Posiada siedzibę, w której prowadzi między innymi CIS a także inkubator przedsiębiorczości, która jest miejscem rejestracji PS.

[33] ECWM zajmuje się przede wszystkim doradztwem oraz inkubacją przedsiębiorstw społecznych, natomiast Tilia animacją, wspieraniem kooperacji, szkoleniami i rozliczaniem dotacji.

Mapa 2 Podział województwa kujawsko-pomorskiego na subregiony OWES

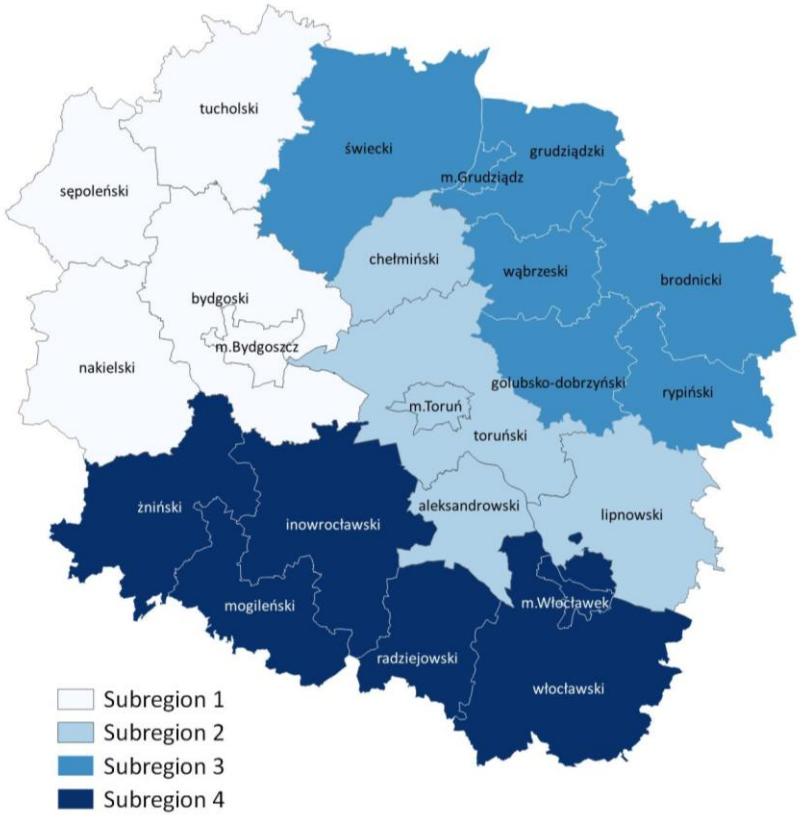

[Źródło: opracowanie własne na podstawie mapy ze strony internetowej ROPS w Toruniu[34]]

Pod względem skali problemów związanych z wykluczeniem społecznym najlepsza sytuacja występuje w subregionie 1, obejmującym północno-zachodnią część województwa, w tym jego największe miasto (Bydgoszcz). Żaden z powiatów w tym regionie nie wyróżnia się wysoką wartością wskaźników dotyczących korzystania z pomocy społecznej i z bezrobocia, a w Bydgoszczy wartości tych wskaźników są niższe, niż w jakimkolwiek innym powiecie w regionie.

W subregionie 2 sytuacja pod względem wykluczenia społecznego jest przeciętnie nieco gorsza, niż w subregionie 1. Wiąże się to z faktem, że subregion 2 obejmuje zarówno dobrze rozwiniętą część Bydgosko-Toruńskiego Obszaru Metropolitalnego, jak i zlokalizowany na wschodnich krańcach województwa powiat lipnowski. Powiat ten charakteryzuje się najwyższym, w całym regionie, udziałem wśród mieszkańców osób w rodzinach korzystających ze świadczeń pomocy społecznej, a także najwyższym wskaźnikiem bezrobocia rejestrowanego. Powiat lipnowski wyróżnia się również wysokim odsetkiem osób mieszkających na terenach wiejskich[35]. Pod względem skali problemu

[34] http://www.es.rops.torun.pl/strona-12-osrodki_wsparcia_ekonomii_spolecznej.html, odsłona 08.06.2020.

[35] Wyższy odsetek występuje jedynie w tzw. powiatach ziemskich otaczających miasta na prawach powiatu oraz w powiecie radziejowskim, zlokalizowanym w subregionie 4.

wykluczenia społecznego w powiatach, subregion 2 cechuje się największym wewnętrznym zróżnicowaniem.

Sytuacja w pozostałych dwóch subregionach jest przeciętnie gorsza, a zarazem cechują się one – zwłaszcza subregion czwarty (obejmujący południową część województwa) – **mniejszym wewnętrznym zróżnicowaniem poziomu wykluczenia społecznego**, niż subregion 2.

Niekorzystnym czynnikiem wpływającym na dostęp mieszkańców poszczególnych powiatów do rynku pracy jest złe skomunikowanie z dużymi ośrodkami miejskimi. Słabe skomunikowanie może ponadto stanowić czynnik skłaniający osoby z większymi szansami na zatrudnienie do migracji do większego ośrodka. Wówczas w grupie docelowej projektów z zakresu reintegracji zawodowej, realizowanych w danym powiecie, wzrasta odsetek osób najbardziej oddalonych od rynku pracy.

Najmniejsze możliwości dotarcia komunikacją publiczną do miast centralnych Bydgosko-Toruńskiego Obszaru Metropolitalnego mają mieszkańcy miejscowości położonych w powiatach sępoleńskim, brodnickim, grudziądzkim, rypińskim i radziejowskim (KPBPPiR 2018: 73). **Spośród pięciu najgorzej skomunikowanych powiatów aż trzy** (brodnicki, grudziądzki i rypiński) **znajdują się w subregionie 3**, obejmującym północno-zachodnią część województwa. **Zarazem największe miasto tego subregionu, Grudziądz, ustępuje pozostałym miastom na prawach powiatu z województwa kujawsko-pomorskiego pod względem wskaźników rozwoju gospodarczego**. Jest to również jedyne miasto na prawach powiatu, w którym nie funkcjonuje żadna spółdzielnia socjalna. Szczególnie wysoką liczbą takich podmiotów wyróżniają się natomiast Bydgoszcz oraz Inowrocław. Liczba podmiotów reintegracyjnych (WTZ, ZAZ, CIS, KIS) jest z kolei najniższa w subregionie 2.

Powiat radziejowski, położony w subregionie 4, wyróżnia się nie tylko słabym skomunikowaniem, ale także najwyższym w województwie – nie licząc tzw. „powiatów ziemskich", sąsiadujących z miastami na prawach powiatu – odsetkiem osób mieszkających na terenach wiejskich.

Od roku 2015 do 2018 wskaźniki wykluczenia społecznego spadły znacząco we wszystkich powiatach, jednak skala zmian była zróżnicowana. Spadek wartości wskaźnika dotyczącego powszechności korzystania z pomocy społecznej wynosił od 14,9% do 37,7%, a stopy bezrobocia rejestrowanego od 16,3% do 38,9%. Pod oboma względami najmniejszą poprawę odnotowano w powiecie lipnowskim – jednym z dwóch powiatów, obok rypińskiego, w których wartość wskaźnika deprywacji lokalnej zarówno w 2015, jak i w 2019 roku (porównaj: Mapa 1) była najwyższa w całym województwie. Również w powiecie rypińskim poprawa była stosunkowo niewielka. Największą poprawę pod tym względem, w ujęciu procentowym, odnotowano natomiast w powiecie wąbrzeskim.

Tabela 4: Charakterystyka uwarunkowań ekonomii społecznej w powiatach województwa kujawsko-pomorskiego – lata 2015 i 2018

(kolorem czerwonym wyróżniono wartości najwyższe, a niebieskim najniższe)

Powiat	Subregion OWES	Ludność mieszkająca w miastach [%] 2015 / 2018	Liczba osób w rodzinach korzystających ze świadczeń pomocy społecznej na 1000 osób 2015 / 2018	Stopa bezrobocia rejestrowanego (%) 2015 / 2018	Bezrobotni zarejestrowani dłużej niż rok wśród aktywnych zawodowo [%] 2015 / 2018	Osoby fizyczne prowadzące działalność na 1000 osób 2015 / 2018	Firmy zatrudniające powyżej 49 osób na 10 tys. osób 2015 / 2018	Płaca brutto 2015 / 2018	Liczba WTZ, ZAZ, CIS, KIS 2015 / 2018	Liczba spółdzielni socjalnych 2015 / 2018
woj. kujawsko-pomorskie	n/d	60 / 59	101 / 76	13 / 9	5 / 4	11 / 12	9 / 8	3540 / 4139	69 / 70	67 / 82
bydgoski	1	24 / 23	72 / 50	9 / 6	3 / 2	14 / 14	7 / 7	3548 / 4209	3 / 4	4 / 5
m. Bydgoszcz	1	100 / 100	42 / 29	5 / 4	2 / 1	13 / 14	12 / 12	3850 / 4481	10 / 10	11 / 13
nakielski	1	43 / 43	117 / 84	18 / 12	6 / 5	9 / 9	6 / 6	3183 / 3706	4 / 4	3 / 3
sępoleński	1	43 / 42	98 / 80	19 / 13	6 / 5	9 / 10	5 / 5	3232 / 3730	2 / 2	0 / 0
tucholski	1	29 / 28	128 / 92	17 / 11	7 / 5	9 / 10	7 / 6	3067 / 3601	6 / 7	3 / 4
aleksandrowski	2	45 / 45	132 /97	19 / 13	7 / 5	11 / 12	7 / 7	3099 / 3641	2 / 2	3 / 4
chełmiński	2	39 / 38	125 / 91	18 / 13	7 / 6	8 / 9	6 / 7	3300 / 3796	2 / 2	5 / 6
lipnowski	2	31 / 31	214 / 182	20 / 17	8 / 7	9 / 10	5 / 5	2860 / 3491	1 / 1	1 / 1
m. Toruń	2	100 / 100	53 / 40	7 / 5	3 / 2	14 / 15	12 / 12	3992 / 4629	6 / 5	2 / 3
toruński	2	14 / 14	100 / 70	16 / 11	6 / 5	12 / 13	6 / 5	3108 / 3727	1 / 2	4 / 5
brodnicki	3	43 / 43	114 / 84	11 / 7	5 / 3	9 / 10	7 / 8	3165 / 3763	2 / 2	2 / 3
golubsko-dobrzyński	3	38 / 37	132 / 94	17 / 10	7 / 5	9 / 10	6 / 6	3492 / 4313	2 / 2	3 / 4

Powiat	Subregion OWES	Ludność mieszkająca w miastach [%] 2015 / 2018	Liczba osób w rodzinach korzystających ze świadczeń pomocy społecznej na 1000 osób 2015 / 2018	Stopa bezrobocia rejestrowanego (%) 2015 / 2018	Bezrobotni zarejestrowani dłużej niż rok wśród aktywnych zawodowo [%] 2015 / 2018	Osoby fizyczne prowadzące działalność na 1000 osób 2015 / 2018	Firmy zatrudniające powyżej 49 osób na 10 tys. osób 2015 / 2018	Płaca brutto 2015 / 2018	Liczba WTZ, ZAZ, CIS, KIS 2015 / 2018	Liczba spółdzielni socjalnych 2015 / 2018
grudziądzki	3	13 / 13	171 / 134	17 / 13	5 / 7	9 / 10	4 / 4	3403 / 3950	5 / 4	3 / 3
m. Grudziądz	3	100 / 100	100 / 71	14 / 9	5 / 4	10 / 11	11 / 10	3212 / 3743	2 / 2	1 / 0
rypiński	3	37 / 37	223 / 176	16 / 12	6 / 5	10 / 10	6 / 6	3134 / 3741	2 / 2	0 / 0
świecki	3	32 / 32	115 / 84	12 / 8	5 / 3	9 / 10	8 / 8	3516 / 4170	3 / 2	2 / 2
wąbrzeski	3	40 / 40	126 / 79	18 / 12	8 / 6	8 / 9	6 / 5	3337 / 3935	2 / 3	1 / 2
inowrocławski	4	65 / 64	96 / 75	18 / 13	8 / 6	10 / 10	8 / 8	3257 / 3839	4 / 5	9 / 13
m. Włocławek	4	100 / 100	120 / 92	17 / 11	8 / 6	12 / 13	14 / 13	3631 / 4166	3 / 4	5 / 4
mogileński	4	39 / 38	99 / 77	16 / 11	6 / 5	9 / 9	8 / 8	3318 / 3855	2 /2	3 / 3
radziejowski	4	25 / 25	134 / 102	22 / 17	11 / 9	10 / 11	5 / 4	3095 / 3596	2 / 2	1 / 1
włocławski	4	20 / 20	146 / 112	23 / 16	12 / 9	9 / 9	3 / 3	3137 /3771	0 / 0	0 / 2
żniński	4	43 / 42	117 / 81	17 / 11	6 / 4	9 / 10	6 / 6	3042 / 3654	4 / 4	1 / 1

[Źródło: Dyspersja na podstawie BDL GUS i danych ROPS w Toruniu]

4.3 JST jako element otoczenia sektora ekonomii społecznej

Jednostki samorządu terytorialnego mogą odegrać w rozwoju ekonomii społecznej szczególnie istotną rolę. Wynika to z dwóch okoliczności.

1) Ze względu na zakres zadań samorządu potencjalnie **cenne są obie funkcje pełnione przez PES**. Po pierwsze – funkcja **producenta towarów** (np. materiałów promocyjnych) **lub dostawcy usług** (np. gastronomicznych lub opiekuńczych). Po drugie – funkcja **realizatora działań ograniczających problem wykluczenia społecznego** (w odniesieniu do zatrudnianych w PES osób z grup defaworyzowanych).
2) **Samorząd** nadzoruje lub finansuje działalność różnego typu podmiotów działających w obszarze reintegracji zawodowej i społecznej, może również tworzyć PES. W związku z tym **ma dogodną pozycję do tworzenia lokalnego systemu wsparcia dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym**. Taki system mogą wspólnie tworzyć instytucje odpowiedzialne za różne etapy ścieżki reintegracji społecznej i zawodowej.

Faktyczne spełnianie tych założeń nie jest jednak przesądzone. Wywiady z OWES (działających w województwach innych, niż kujawsko-pomorskie) dostarczyły przykładów przerwania ciągłości funkcjonowania przedsiębiorstw społecznych przez lokalne władze. Jedna z gmin przestała zamawiać usługi w podmiocie ekonomii społecznej, który sama założyła, po tym jak podmiot ten wypracował zysk, ponieważ uznała na tej podstawie, że zawyża ceny. W różnych województwach powtarzają się przypadki podupadania podmiotów ekonomii społecznej po zmianie władz. Do takich sytuacji dochodzi zwłaszcza gdy nowy burmistrz lub wójt postrzega podmioty, które zastał obejmując funkcję, jako powiązane ze swoim politycznym konkurentem. Jeden z takich przypadków, objęty badaniem, miał miejsce w województwie kujawsko-pomorskim.

Pomimo takich sytuacji, z dotychczasowych doświadczeń wynika, że spółdzielnia osób prawnych, której założycielem są JST, jest generalnie jedną z bardziej trwałych form funkcjonujących w sektorze ekonomii społecznej. OWES obserwują, że takie spółdzielnie cechują się większą stabilnością, niż spółdzielnie osób fizycznych i przeważnie są lepiej zarządzane. Spółdzielnie tworzone przez JST są również uważane za podmioty, których finansowanie wiąże się z relatywnie małym ryzykiem – zakłada się, że w razie potrzeby JST pokryją ich zobowiązania. Sposobem ograniczenia ryzyka związanego ze zmianą władzy jest natomiast dywersyfikacja źródeł przychodu PES (do tej kwestii wracamy w dalszej części raportu[36]).

[36] Ew. Porównaj: rozdział 4.6 *Funkcjonowanie podmiotów ekonomii społecznej na rynku*

Jednym ze wskaźników rezultatu Działania 9.4 jest *Liczba gmin, które uwzględniły w dokumentach strategicznych ekonomię społeczną*. Działania mierzone tym wskaźnikiem miały pobudzać gminy do dostrzeżenia potencjału sektora ekonomii społecznej oraz do refleksji nad wykorzystaniem tego potencjału, skutkując określeniem roli podmiotów ekonomii społecznej w danej gminie. Osiągnięta wartość wskaźnika (116 gmin) zdecydowanie przekracza wartość zakładaną (86 gmin)[37]. Jednak przedstawiciele instytucji odpowiedzialnych za wspieranie ekonomii społecznej z poziomu regionu zdają sobie sprawę, że wskaźnik ten nie jest w pełni miarodajny (ponieważ wzmiankowanie ekonomii społecznej w dokumentach strategicznych nie koniecznie oznacza przypisywanie jej wysokiego priorytetu w faktycznie prowadzonych działaniach) i dostrzegają **trudności w przełożeniu działań ROPS na faktyczne zainteresowanie JST ekonomią społeczną**. Nawet wielokrotne wizyty ROPS w gminach i rozmowy z ich władzami mogą nie przynieść oczekiwanych efektów.

> *Myślę, że wpisanie tego w strategię nie jest żadnym gwarantem tego, że ekonomia będzie w danej gminie działała. (…) To jest trudny wskaźnik, bo jest często niezależny od ROPS-u. [IDI z przedstawicielem instytucji zaangażowanej w programowanie / wdrażanie / koordynację]*

W badaniu ankietowym około trzy piąte (58%) przedstawicieli gmin i powiatów z województwa kujawsko-pomorskiego uznało rozwój ekonomii społecznej za ważny, ale tylko niespełna jedna piąta (18%) wyraziła taką opinię zdecydowanie. Wśród przedstawicieli gmin wiejskich rozkład opinii był bardzo podobny, co wśród pozostałych. Przekonanie o ważności ekonomii społecznej było nieco bardziej powszechne wśród gmin z subregionu 2, niż wśród gmin z pozostałych subregionów.

Wykres 1: Znaczenie przypisywane rozwojowi ekonomii społecznej przez JST: *Na ile ważny jest rozwój ekonomii społecznej na obszarze Państwa jednostki samorządu terytorialnego?*

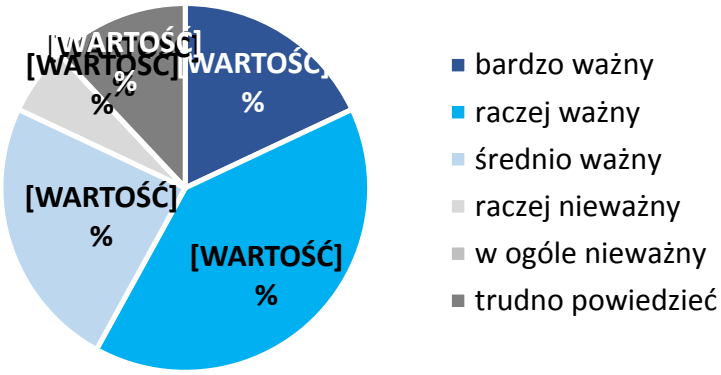

[Źródło: Badanie ankietowe JST, n=138]

[37] Źródło: dane z Centralnego Systemu Teleinformatycznego SL 2014 (stan na 28.10.2019). W regionie są 144 gminy, w tym 4 miasta na prawach powiatu.

W mniej niż co dziesiątej (9%) **gminie i powiecie** (tj. w 12 spośród 138 JST objętych badaniem) **istnieje dokument określający koncepcję rozwoju ekonomii społecznej**[38]. W JST o kulturze instytucjonalnej, której elementem jest poważne traktowanie dokumentów strategicznych, takie dokumenty mogą przyczyniać się do konsekwentnego realizowania działań wzmacniających ekonomię społeczną i wykorzystujących jej potencjał. Przyjmowanie takich dokumentów na podstawie ustaleń pomiędzy radnymi reprezentującymi różne opcje polityczne oraz z udziałem innych istotnych interesariuszy może zmniejszać ryzyko wycofania wsparcia dla podmiotów ekonomii społecznej po zmianie władzy.

Wykres 2: Przyjmowanie koncepcji rozwoju ekonomii społecznej przez JST. *Czy w Państwa jednostce samorządu terytorialnego obowiązuje dokument określający koncepcję rozwoju ekonomii społecznej?*

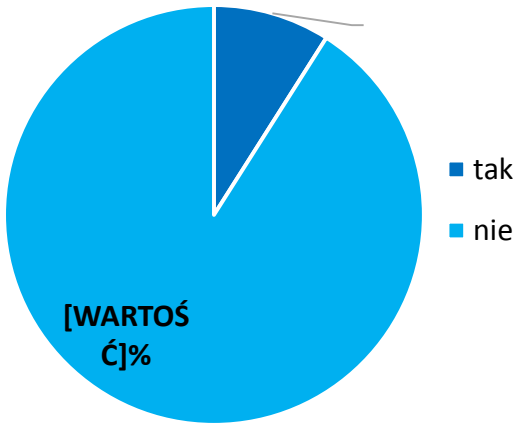

[Źródło: Badanie ankietowe JST, n=138]

Najczęstszym sposobem wzmacniania ekonomii społecznej przez JST z województwa kujawsko-pomorskiego, w ciągu ostatnich czterech lat, **było promowanie PES** – takie działania podejmowały ponad dwie piąte JST (43%). W przybliżeniu trzy na dziesięć JST kupowały od podmiotów ekonomii społecznej produkty lub usługi (30%), powierzały im wykonywanie zadań publicznych (28%) lub udostępniały lokale na preferencyjnych zasadach (27%).

Część JST w związku z poszczególnymi działaniami wspierającymi sektor ekonomii społecznej korzystało z usług OWES. Dotyczyło to najczęściej promowania przez gminy lub powiaty ekonomii

[38] Jest to kategoria węższa, niż *dokumenty strategiczne uwzględniające ekonomię społeczną*, do których odnosi się wskaźnik rezultatu Działania 9.4.

społecznej. Również wśród JST będących założycielami PES, przeważają takie, które korzystały ze wsparcia OWES przy tworzeniu takich podmiotów.

Wykres 3: Działania gmin wzmacniające ekonomię społeczną w okresie od 2016 do 2019 roku i korzystanie ze wsparcia OWES w tym zakresie

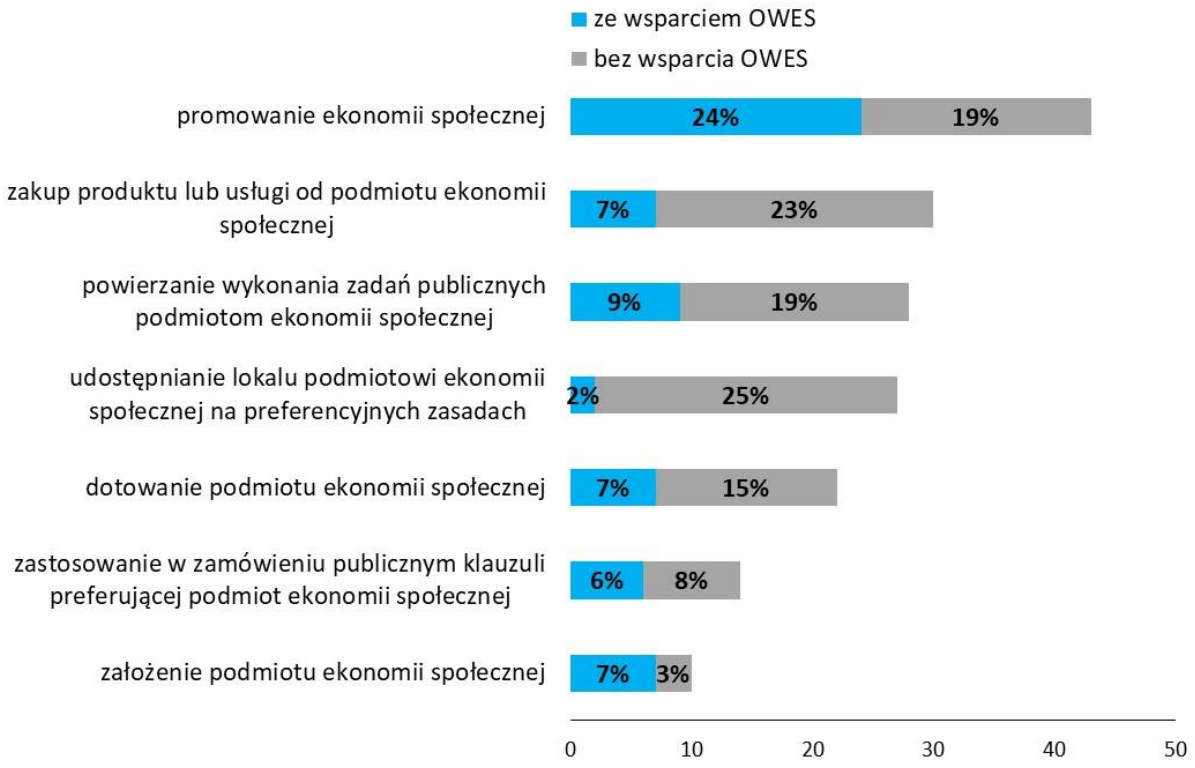

[Źródło: Badanie ankietowe JST, n=138]
Odsetki nie sumują się do 100% ze względu na możliwość zaznaczenia więcej niż jednej odpowiedzi

Wsparcie ze strony OWES w promowaniu ekonomii społecznej JST oceniły średnio na 4,2, na skali od 1 (w ogóle nieprzydatne) do 5 (bardzo przydatne). Udzielane przez OWES wsparcie służące zakładaniu PES uzyskało średnią ocenę 4,6 – usługi OWES w tym zakresie zostały ocenione wyżej, niż w pozostałych. Niższe oceny uzyskały porady OWES dotyczące promowania ekonomii społecznej oraz wspierania PES przy pomocy dotacji i powierzania zadań publicznych.

Wykres 4: Ocena wsparcia udzielanego przez OWES przez korzystające z niego gminy

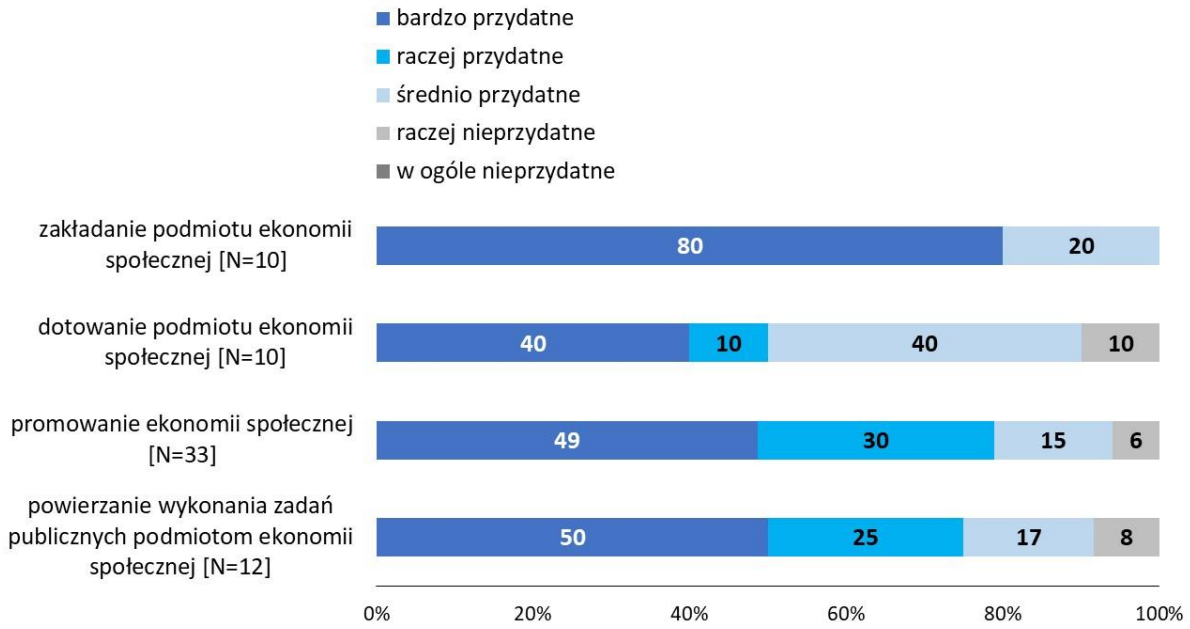

[Źródło: Badanie ankietowe JST, n=138]

Średnia ocena przydatności informacji dotyczących ekonomii społecznej udzielanych przez OWES[39] **wynosi 3,5 - od 3,3** – wśród JST z subregionu, za który odpowiada Fundacja Ekspert Kujawy oraz Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy – **do 3,8** – wśród JST z subregionu przypisanego do stowarzyszenie Gineka. JST z subregionu obsługiwanego przez Europejskie Centrum Współpracy Młodzieży i Stowarzyszenie Tilia oraz z subregionu, którym zajmuje się Stowarzyszenie Tłok, oceniły przydatność przekazywanych przez OWES informacji o ekonomii społecznej średnio na 3,5. Taką samą średnią ocenę uzyskały, wśród wszystkich JST z regionu, informacje o ekonomii społecznej przekazane im przez ROPS.

ROPS oraz OWES Tłok wyróżniają się dużym zasięgiem działań informacyjnych dotyczących ekonomii społecznej, skierowanych do JST. Prawie dziewięć na dziesięć (86%) JST z obszaru działania ROPS i taki sam odsetek JST z obszaru działania OWES Tłok[40] potwierdziło korzystanie z informacji przekazanych przez te instytucje.

Najmniejszy odsetek JST korzystał z informacji od OWES w subregionie obsługiwanym przez Fundację Ekspert Kujawy oraz Wyższą Szkołę Gospodarki w Bydgoszczy.

[39] Na skali od 1 „w ogóle nieprzydatne" do 5 „bardzo przydatne".

[40] W przypadku ROPS obszarem działania było całe województwo, w przypadku OWES Tłok – Subregion 3,

Tabela 5: Ocena przydatności informacji dotyczących ekonomii społecznej przekazywanych JST przez ROPS i poszczególne OWES - skala od 1 „w ogóle nieprzydatne" do 5 „bardzo przydatne"

Oceniane źródło informacji i oceniające to źródło JST	Średnia ocena przydatności informacji[41]	Odsetek JST korzystających z informacji
ROPS – wszystkie JST	3,5	86%
OWES Gineka– JST z subregionu 1	3,8	77%
OWES ECWM i Tilia– JST z subregionu 2	3,5	75%
OWES Tłok – JST z subregionu 3	3,5	86%
OWES Ekspert Kujawy i WSG – JST z subregionu 4	3,3	62%

[Źródło: Badanie ankietowe JST, n=138]

Dotychczasowe doświadczenia[42] dowiodły, że **samo przybliżanie** – przez OWES lub przez ROPS – **idei ekonomii społecznej** przedstawicielom gmin oraz innych lokalnych **instytucji nie wystarczy, żeby zapoczątkować lub wzmocnić jej funkcjonowanie**. OWES miały wręcz kłopot z zapewnieniem wymaganej liczby uczestników spotkań ekonomii społecznej w poszczególnych powiatach województwa kujawsko-pomorskiego**. Skuteczniejsze okazują się działania oparte na dogłębnym rozpoznaniu potrzeb i potencjału poszczególnych gmin**. W pracy animacyjnej można upatrywać szansę tworzenia przedsiębiorstw społecznych motywowanego względami innymi, niż perspektywa uzyskania dotacji z OWES.

W jednym z województw uwzględnionych w ramach *benchmarkingu* wymagane jest **zatrudnianie przez każdy OWES pracownika odpowiedzialnego za analizę potrzeb i potencjału poszczególnych gmin**. Diagnoza dotycząca każdej gminy uwzględnia dane dotyczące sytuacji demograficznej, społeczno-ekonomicznej mieszkańców oraz informacje na temat funkcjonujących lokalnie instytucji i oferowanego przez nie zakresu wsparcia. Opracowana **diagnoza służy jako podstawa działań animacyjnych dostosowanych do konkretnej gminy**. Dostosowanie koncepcji rozwoju ekonomii społecznej do rozpoznanych lokalnie potrzeb znacząco zwiększa szanse zainteresowania JST tą ideą oraz jej urzeczywistnienia.

[41] Skala od 1 (w ogóle nieprzydatne) do 5 (bardzo przydatne).

[42] Z województwa kujawsko-pomorskiego oraz z 4 innych województw, badanych w ramach *benchmarkingu*.

Pozytywną rolę w upowszechnianiu ekonomii społecznej wśród samorządów mogą odegrać również przedstawiciele władz gmin, którzy rozumieją i wykorzystują potencjał tego sektora. Przykładem jest zaangażowanie jednego z wójtów z województwa kujawsko-pomorskiego. Jego udział w spotkaniach z wójtami innych gmin przynosi pozytywne skutki, w postaci zainteresowania przynajmniej niektórych z nich rolą, jaką mogłaby odegrać ekonomia społeczna.

> *Ma wizję i czuje tę ekonomię społeczną (…). U siebie tworzy spółdzielnię socjalną i daje miejsca pracy osobom wykluczonym, ma u siebie Centrum Integracji Społecznej, gdzie też jest miejsce do przygotowania zawodowego i tworzy swojej gminie podmioty ekonomii społecznej. On potrafi o tym mówić i przekonywać. [IDI z przedstawicielem instytucji zaangażowanej w programowanie / wdrażanie / koordynację]*

Próbą upowszechnienia stosowania przez JST klauzul społecznych w zamówieniach publicznych było także zobowiązanie przez IZ instytucji realizujących projekty w ramach RPO WK-P 2014-2020 do zamawiania produktów w PES. Oferta sektora ekonomii społecznej okazała się jednak zbyt wąska w stosunku do potrzeb związanych z realizacją projektów (na przykład niewykonalne okazało się zamówienie sprzętu komputerowego w podmiotach ekonomii społecznej). W związku z tym IZ doprecyzowała wprowadzoną zasadę zobowiązującą beneficjentów wybranych Poddziałań RPO WK-P 2014-2020 do uwzględniania aspektów społecznych w zamówieniach realizowanych zgodnie z ustawą Prawo zamówień publicznych albo zasadą konkurencyjności oraz do dokonywania pozostałych zakupów „w pierwszej kolejności" u PES.

4.4 Profil osób zatrudnianych w przedsiębiorstwach społecznych

Spośród grup defaworyzowanych w przedsiębiorstwach społecznych najbardziej powszechne jest zatrudnianie osób długotrwale bezrobotnych[43]. Zatrudnia je blisko siedem na dziesięć (69%) podmiotów, które miały status przedsiębiorstwa społecznego. Ponad jedna piąta byłaby w stanie to zrobić pod warunkiem otrzymania dodatkowego wsparcia (22%). Z wywiadów jakościowych wynika, że szczególnie przydatne byłoby bardziej intensywne wsparcie z zakresu usług aktywnej integracji.

Na drugim miejscu znajdują się osoby z umiarkowanym stopniem niepełnosprawności innej, niż intelektualna: są zatrudnione w blisko dwóch piątych przedsiębiorstw społecznych (37%). Taki sam odsetek przedsiębiorstw społecznych mógłby zacząć zatrudniać takie osoby pod warunkiem

[43] Zgodnie z *Ustawą z dnia 20 kwietnia 2004 roku o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy* długotrwale bezrobotna jest osoba pozostająca w rejestrze powiatowego urzędu pracy łącznie przez okres ponad 12 miesięcy w okresie ostatnich 2 lat, z wyłączeniem okresów odbywania stażu i przygotowania zawodowego dorosłych.

otrzymania dodatkowego wsparcia (37%), a co dwudzieste przedsiębiorstwo (5%) podjęłoby się tego również bez dodatkowego wsparcia.

W wywiadach pojawiła się opinia o lojalności wobec pracodawców jako zalecie charakterystycznej dla pracowników z niepełnosprawnościami. Zdaniem respondentów ta grupa pracowników często jest szczególnie zaangażowana (pod warunkiem odpowiedniego dobrania zadań) i nastawiona na długotrwałą pracę u danego pracodawcy.

Przedsiębiorstwa społeczne w ograniczonym zakresie zatrudniają i są w stanie zatrudniać osoby z grup najbardziej zagrożonych wykluczeniem społecznym: z niepełnosprawnością intelektualną, ze znacznym stopniem niepełnosprawności oraz bezdomne, a także uzależnione i opuszczające zakłady karne. Najrzadziej przedsiębiorstwa społeczne byłyby gotowe zatrudniać (nawet otrzymując dodatkowe wsparcie) osoby o znacznym stopniu niepełnosprawności intelektualnej oraz osoby bezdomne. W przypadku osób z niepełnosprawnością intelektualną obawę budzą trudności z porozumieniem się i wątpliwości, czy podołają powierzanym im zadaniom. Badania wskazują, że kluczowe znaczenie ma nastawienie współpracowników oraz sposób organizacji pracy: osoby z niepełnosprawnością intelektualną niejednokrotnie dobrze radzą sobie z wykonywaniem rutynowych zadań, natomiast często mają problemy z szybką adaptacją do nowych obowiązków (z tego względu małe przedsiębiorstwa, w których zakres zadań poszczególnych pracowników jest szeroki i zmienny, nie są dla nich optymalnym miejscem zatrudnienia). W przypadku osób w kryzysie bezdomności częstym problemem są uzależnienia i zły stan zdrowia, ale także długi utrudniające podjęcie legalnego zatrudnienia (ponieważ wiązałoby się z przejmowaniem wynagrodzenia przez komornika).

Wykres 5: Zatrudnianie osób z poszczególnych grup defaworyzowanych oraz potencjał przedsiębiorstw społecznych w tym zakresie

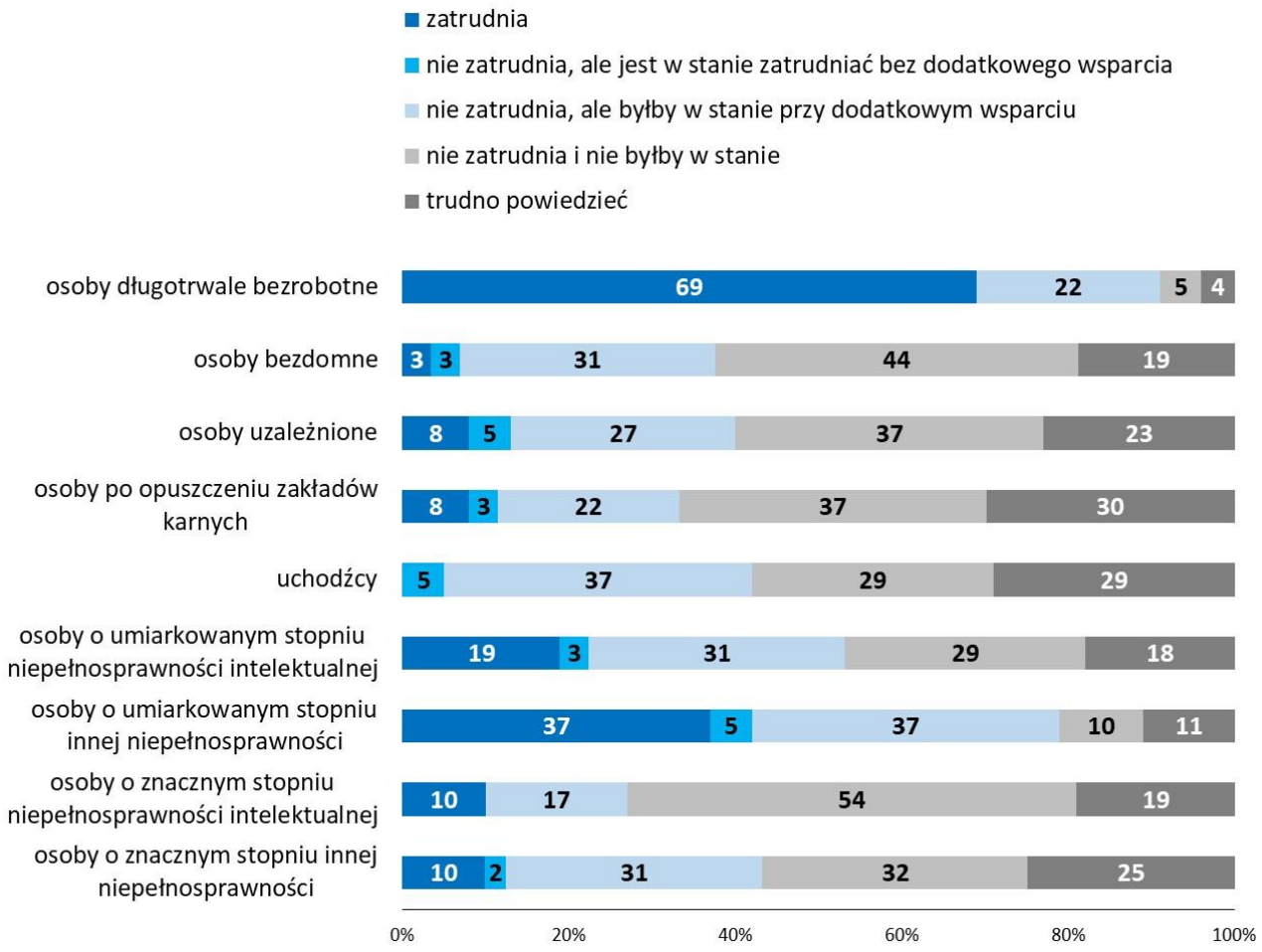

[Źródło: Badanie ankietowe przedsiębiorstw społecznych, n=59]

Niektórzy pracownicy OWES postulują znaczne rozszerzenie grupy docelowej wsparcia. Takie postulaty wynikają z trudności w rekrutacji osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. Przedstawiciele OWES wiążą te trudności ze spadkiem zainteresowania aktywizacją zawodową na skutek korzystania ze świadczenia 500+ i zwracają uwagę na przypadki konkurowania o grupę docelową pomiędzy projektodawcami – instytucjami pomocy społecznej, organizacjami pozarządowymi i lokalnymi grupami działania.

OWES zwracały uwagę, że jednoczesne realizowanie wielu projektów skierowanych do tych samych grup docelowych nie tylko utrudniało rekrutację uczestników, ale niekiedy także powodowało porzucanie projektu na rzecz innego (jako inną przyczynę rezygnacji z udziału w projekcie wskazywano pobieranie świadczenia 500+).

Poszerzenie grupy docelowej ułatwiłoby zapewne realizację projektów, ale oddaliło je od celów stawianych przed sektorem ekonomii solidarniej. Tymczasem problem wykluczenia społecznego w województwie został przezwyciężony jedynie częściowo. Ponadto, można się spodziewać zwiększenia skali bezrobocia i wykluczenia społecznego na skutek stanu epidemii COVID-19, co podniesie liczebność grupy docelowej bez poszerzania jej definicji.

Wskazany przez OWES problem stanowi nie tyle argument na rzecz rozszerzenia grupy docelowej, co przesłankę na rzecz łączenia działań realizowanych przez różne podmioty i finansowanych z różnych źródeł. Z poziomu regionu widoczny był deficyt współpracy pomiędzy OWES a LGD, zwłaszcza w pierwszych latach wdrażania RPO WK-P 2014-2020, a także współpracy pomiędzy OWES a PUP. Również przedstawiciele niektórych OWES przyznają, że takiej współpracy brakuje.

Zarazem OWES wskazują, że współpracy sprzyja wspólne realizowanie projektów dotowanych z funduszy unijnych, w ramach różnych Działań RPO WK-P 2014-2020.

Z ośrodkami pomocy społecznej z naszego subregionu, robimy z „dziewiątek" [Działań należących do OP9] małe projekty aktywizujące podopiecznych pomocy społecznej, myśląc o tym, że przygotowujemy uczestników do OWES-u. Jeżeli w ramach tamtego projektu ich jakoś zaktywizujemy, to może część z nich będzie zainteresowana pracą w podmiotach ekonomii społecznej, może dana gmina będzie zainteresowana utworzeniem na przykład spółdzielni socjalnej i tak dalej. *[IDI OWES]*

Przemawia to za stosowaniem rozwiązań promujących współpracę. Warto premiować nie tyle formalne powoływanie partnerstw (ponieważ te, jak pokazują doświadczenia, bywają pozorne), co planowanie i realizowanie komplementarnego wsparcia dla tych samych uczestników (w zależności od potrzeb: równocześnie lub sekwencyjnie).

Przedstawiciele OWES podając przykłady udanych spotkań animujących współpracę pomiędzy różnego typu podmiotami działającymi w sferze polityki społecznej a samorządami podkreślali, że kluczowe znaczenie ma rozpoznanie i uzgodnienie jakim potencjałem wspólnie dysponują i jakie są lokalne potrzeby. Nie sprawdziły się natomiast prezentacje podstawowych informacji na temat pomocy społecznej prowadzone przez OWES w poszczególnych powiatach, niedostosowane do ich specyfiki. Zainteresowanie udziałem w takich spotkaniach było niewielkie, prawdopodobnie dlatego, że temat wydawał się potencjalnym uczestnikom odległy od ich zadań i potrzeb.

Wśród objętych badaniem ankietowym uczestników projektów, którzy podjęli pracę w przedsiębiorstwa społecznych (32 osoby) lub innych podmiotach (17 osób) i pracowali w momencie realizacji badania, odsetek kobiet przewyższa odsetek mężczyzn (65% do 35%). Osoby w wieku 20-30 lat stanowią 22%, 31-40 lat 41%, 41-50 lat 25%, 51-59 12%. Najliczniejszą grupę stanowią osoby z wyższym wykształceniem 53%, wiele jest też osób z wykształceniem ponad gimnazjalnym 27%

i policealnym 16%, najmniej liczną grupą są osoby z wykształceniem podstawowym 4%. 59% mieszka w gminach miejskich a 41% w wiejskich.

4.5 Efekty w zakresie reintegracji społeczno-zawodowej

4.5.1 Zaspokojenie potrzeb uczestników projektów

Około połowa indywidualnych uczestników projektów[44] realizowanych w ramach Działania 9.4 rozpoczynając w nich udział oczekiwała, że dzięki temu podejmie pracę. Pozostali to przede wszystkim osoby pracujące, które były zainteresowane tworzeniem PES, a także osoby zbliżające się do wieku emerytalnego, zainteresowane raczej włączaniem się w inicjatywy społeczne, niż podjęciem aktywności zawodowej. Zdarzały się również (pojedyncze) przypadki udziału w projekcie ze względu na chęć spędzenia czasu w ciekawy sposób poza domem.

Wykres 6: Oczekiwania indywidualnych uczestników projektów dotyczące podjęcia pracy

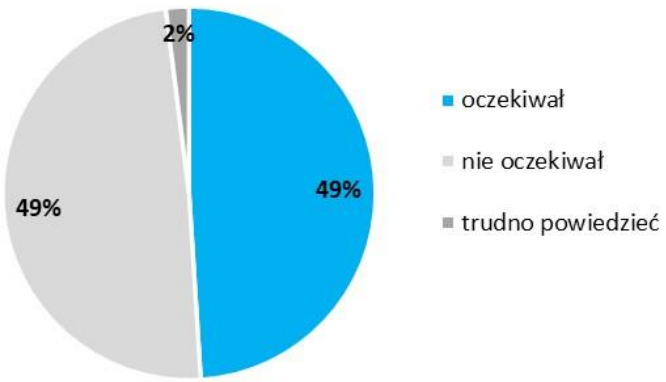

[Źródło: Badanie ankietowe indywidualnych uczestników projektów, n=236]

Dzięki udziałowi w projekcie pracę podjęła blisko połowa spośród osób, które tego oczekiwały: 30% pracę dofinansowaną w ramach projektu a 16% pracę, w której podjęciu projekt dopomógł im w inny sposób (bez dofinansowania). Wśród osób, które nie oczekiwały że projekt pomoże im w podjęciu pracy, uzyskanie zatrudnienia dzięki udziałowi w projekcie zdarzało się sporadycznie – w 5 % przypadków.

Część uczestników, których nadzieje na podjęcie pracy nie zostały spełnione, wyrażała rozczarowanie, że ich pomysł na działalność gospodarczą nie został zakwalifikowany do wsparcia (niektórzy uważali,

[44] Jako uczestnicy indywidualni są w PEFS kwalifikowane osoby, w przypadku których oczekiwane efekty wsparcia dotyczą uczestnika a nie instytucji, w której jest zatrudniony np. szkolenie przygotowujące osobę zagrożoną wykluczeniem społecznym do rozpoczęcia działalności gospodarczej. Jako uczestnicy instytucjonalni są kwalifikowane osoby, w przypadku których oczekiwane efekty wsparcia odnoszą się nie tyle do samego uczestnika, co do jego instytucji np. wójt uczestniczący w spotkaniu dot. korzyści z ekonomii społecznej, prezes spółdzielni korzystający ze szkolenia z zarządzania zasobami ludzkimi (źródło: OWES).

że nie został właściwie zrozumiany, inni postulowali, żeby projekty gwarantowały zatrudnienie wszystkim uczestnikom). Powodem niepodjęcia pracy bywała również obawa przed podpisaniem weksla stanowiącego zabezpieczenie dotacji na utworzenie miejsca pracy.

Wykres 7: Podejmowanie pracy dzięki udziałowi w projekcie przez indywidualnych uczestników, którzy tego oczekiwali

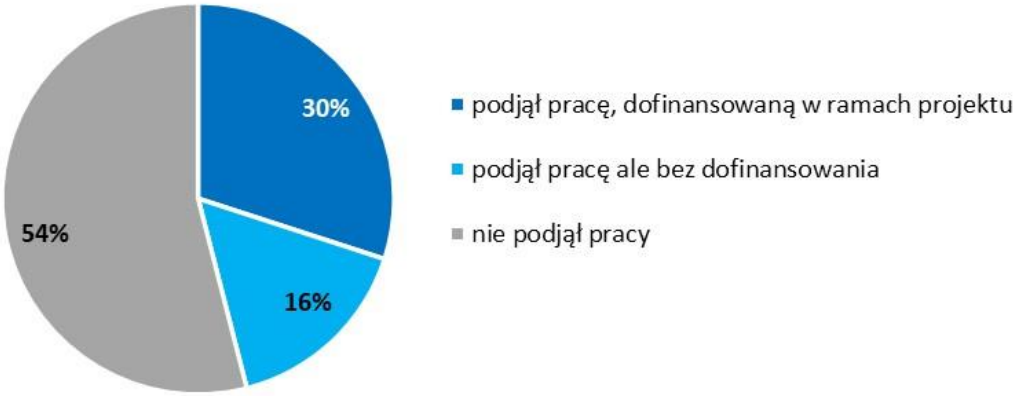

[Źródło: Badanie ankietowe indywidualnych uczestników projektów, n=129]

Najbardziej powszechnymi oczekiwaniami indywidualnych uczestników projektów było podniesienie pewności siebie oraz kwalifikacji zawodowych – oczekiwało tego, odpowiednio, 75% i 70%. W przybliżeniu co drugi miał nadzieję, że efektem udziału w projekcie będzie poprawa sytuacji finansowej gospodarstwa domowego (49%) lub relacji z bliskimi (47%). Najrzadziej uczestnicy oczekiwali podniesienia sprawności lub poprawy stanu zdrowia (28%).

Skuteczność projektów (mierzona odsetkiem uczestników, którzy odnotowali poprawę wśród tych, którzy jej potrzebowali), **była najwyższa w zakresie podnoszenia pewności siebie i poprawiania relacji z bliskimi (na poziomie 97%-98%). Zaspokojone zostały również potrzeby blisko dziewięciu na dziesięciu uczestników, którym brakowało odpowiednich kwalifikacji zawodowych oraz blisko ośmiu na dziesięciu doświadczających problemów zdrowotnych lub ograniczonej sprawności**. Stosunkowo najrzadziej projekty skutkowały oczekiwanym polepszeniem sytuacji finansowej gospodarstw domowych uczestników, jednak również pod tym względem poprawę odnotowano w ponad trzech piątych przypadków.

Wykres 8: Potrzeby indywidualnych uczestników projektów oraz poziom zaspokojenia tych potrzeb dzięki udziałowi w projektach

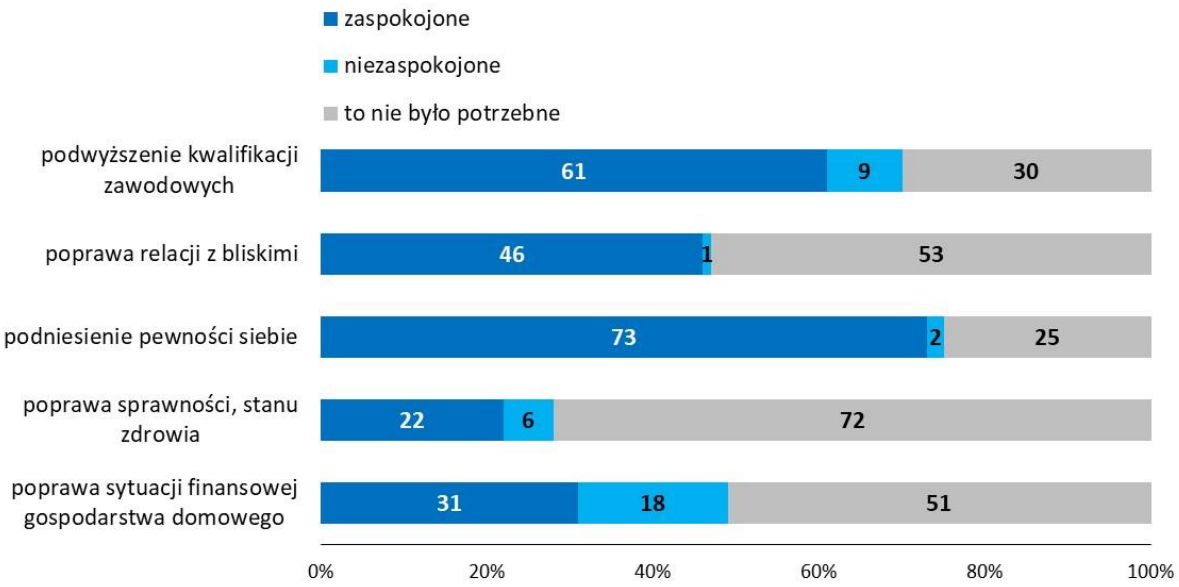

[Źródło: Badanie ankietowe indywidualnych uczestników projektów, n=263]

Zdecydowana większość osób korzystających w ramach projektów ze szkoleń lub porad, uznała je za przydatne (85% - 92%, w zależności od zakresu). Wśród formułowanych przez uczestników sugestii powtarzały się natomiast **postulaty poświęcania większej liczby godzin zagadnieniom z obszaru finansów i księgowości oraz relacjom z podmiotami należącymi do otoczenia zakładanych przedsiębiorstw społecznych**: instytucjami publicznymi (np. urzędem skarbowym), ale także z innymi PES. Niektórzy respondenci sygnalizowali **potrzebę organizowania spotkań bliżej** ich miejsca zamieszkania albo **wykorzystywania w szerszym zakresie szkoleń internetowych**.

Wykres 9: Przydatność wsparcia w zakresie rozwoju kompetencji w poszczególnych zakresach

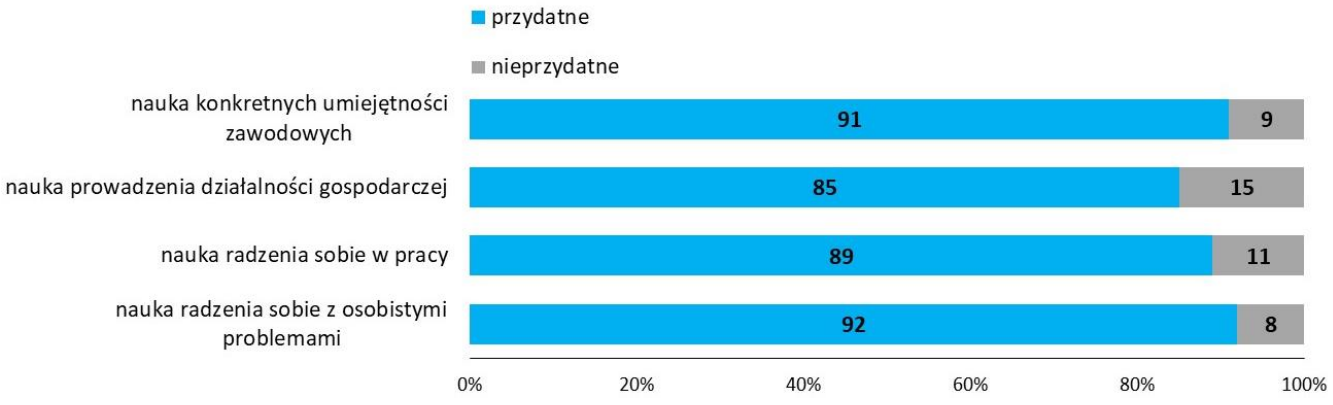

[Źródło: Badanie ankietowe indywidualnych uczestników projektów, n=263]

Po zakończeniu udziału w projekcie tylko 3% uczestników korzystało ze świadczeń pomocy społecznej. Wskazuje to na pozytywne efekty projektów w zakresie aktywizacji. Należy również zwrócić uwagę, że blisko trzy czwarte indywidualnych uczestników projektów nigdy nie korzystało z zasiłków z pomocy społecznej. **Grupa docelowa projektów nie jest ograniczona do klientów pomocy społecznej, jednak ich niewielki udział wśród indywidualnych odbiorców wsparcia może wynikać z kierowania go częściowo do osób, które nie są defaworyzowane ani w poważnym stopniu zagrożone wykluczeniem społecznym**. Takie wątpliwości zgłaszają niektórzy eksperci OWES:

> *Pamiętam taką firmę [branża], która stwierdziła, że stworzy obok fundację i będzie młodych [zawód specjalistyczny] bez pracy zatrudniać. Wtedy dotacja jest na utworzenie tych miejsc, zakup sprzętu, tego typu rzeczy. (…) Nie o to nam do końca chodzi, przy tworzeniu przedsięwzięć społecznych. Ale może są przykłady pozytywne. Ja jako doradca biznesowy takiego przykładu nie miałam. A miałam pod opieką 10 podmiotów. [IDI OWES]*

Wykres 10: Korzystanie przez uczestników projektów ze świadczeń pieniężnych z pomocy społecznej

[Źródło: Badanie ankietowe indywidualnych uczestników projektów, n=263]

Zarówno ze strony pracowników OWES, jak i ze strony indywidualnych uczestników projektów, pojawiły się sygnały dotyczące kwalifikowania przez urzędy pracy do trzeciego profilu osób, które, wbrew założeniom profilowania, nie były najbardziej oddalone od rynku pracy – żeby umożliwić im udział w projektach.

Wywiady wskazują, że decyzje dotyczące przyznawania określonego statusu potencjalnym uczestnikom projektów nie zawsze zależą wyłącznie od ich faktycznej sytuacji. Może na nie wpływać także strategia danej instytucji, uwarunkowana jej możliwościami w zakresie udzielania wsparcia.

Zakładaniu przedsiębiorstw, w których osoby z grup poważnie defaworyzowanych stanowią wysoki odsetek pracowników, sprzyja współpraca podmiotów ekonomii społecznej z podmiotami prowadzącymi działania z zakresu reintegracji społecznej i zawodowej (potwierdzają to przykłady z województwa kujawsko-pomorskiego oraz innych regionów).

Jednak **tworzenie ścieżki reintegracji**, prowadzącej poprzez podmioty takie jak WTZ, CIS lub KIS do przedsiębiorstw społecznych (i ewentualnie dalej, na otwarty rynek pracy) **napotyka bariery**. **Pierwszą stanowią formalne trudności z powrotem do poprzedniego etapu uczestników, którzy nie poradzili sobie na kolejnym (na przykład do WTZ)**. Obawa przed brakiem możliwości powrotu zniechęca uczestników (lub ich opiekunów) do wykonania kolejnego kroku na ścieżce reintegracji zawodowej.

Drugą barierą jest niestabilność finansowania części podmiotów reintegracyjnych, problem ten dotyczy szczególnie CIS, które nie zostały utworzone przez JST. **Konieczność zdobywania przez CIS znacznej części funduszy poprzez prowadzenie działalności odpłatnej sprawia, że starają się możliwie długo zatrzymać uczestników, którzy efektywnie wykonują zadania** w ramach tej działalności. Skutkuje to zbyt długim pozostawaniem w CIS części uczestników, którzy byliby w stanie przejść do kolejnego etapu reintegracji.

Wspieranie działań służących reintegracji osób zatrudnionych w podmiotach ekonomii społecznej jest istotne z perspektywy przezwyciężania wykluczenia społecznego uczestników projektów, ale także dlatego, że może sprzyjać dobieraniu do udziału w projektach osób faktycznie zagrożonych wykluczeniem. Z obu tych względów należy uznać za pozytywne zmiany wprowadzone w 2019 roku w *Wytycznych w obszarze włączenia społecznego…* oraz w ogólnokrajowych *Standardach OWES…*, zobowiązujące:

- IZ – do wspierania przedsiębiorstw społecznych „PS w planowaniu i realizacji zindywidualizowanych działań mających na celu reintegrację społeczną i zawodową pracowników, na których zatrudnienie udzielono wsparcia finansowego na utworzenie miejsca pracy lub wsparcia pomostowego”,
- OWES – do świadczenia usług wsparcia o charakterze reintegracyjnym.

Dobrą praktyką w zakresie wspierania reintegracji osób zatrudnionych w przedsiębiorstwach społecznych, zidentyfikowaną w jednym z województw, jest **wymóg zatrudniania przez każdy OWES specjalisty w zakresie reintegracji zawodowej i społecznej oraz sprawozdawania usług z tego zakresu świadczonych na rzecz poszczególnych PS**. Takie rozwiązanie przyczynia się przede wszystkim do poprawy dostępu do usług reintegracyjnych, a dodatkowo ukierunkowuje OWES na współpracę z przedsiębiorstwami społecznymi, które faktycznie zatrudniają osoby z grup defaworyzowanych.

W pierwszej kolejności specjalista ds. reintegracji przeprowadza diagnozę dotyczącą potrzeb w tym zakresie w poszczególnych PS. Odbiorcami wsparcia mogą być zarówno liderzy jak i pracownicy. **Przeprowadzenie diagnozy jest obligatoryjne dla każdego przedsiębiorstwa społecznego**, natomiast **usługi specjalisty ds. reintegracji nie są świadczone jeżeli nie ma takiej potrzeby**.

Stwierdzenie, że potrzeby są niewielkie, stanowiłoby dla ROPS oraz IZ sygnał, że wspierane przedsiębiorstwa społeczne nie odgrywają przypisanej im roli polegającej na aktywizacji zawodowej osób z grup zagrożonych wykluczeniem społecznym.

Ze strony instytucji z różnych województw pojawiły się wątpliwości dotyczące potrzeby obligatoryjnego zatrudniania specjalistów ds. reintegracji we wszystkich OWES. Jednak zdaniem przedstawicieli regionu, którzy zastosowali to rozwiązanie zanim uwzględniono je w ogólnokrajowych *Wytycznych*, spośród doradców działających w OWES to właśnie specjaliści ds. reintegracji są najbardziej obciążeni pracą. W regionie tym **również ROPS zatrudnia specjalistę ds. reintegracji, który organizuje regularne spotkania dla specjalistów ds. reintegracji z OWES**. Spotkania służą wymianie doświadczeń, wzajemnemu wspieraniu się, uczeniu i wypracowywaniu rozwiązań dla poszczególnych przedsiębiorstw społecznych.

Ponadto **wsparcie dostępne dla pracowników PES rekrutowanych z grup defaworyzowanych należy poszerzyć o usługi trenera pracy**. Badania prowadzone w różnych województwach[45] potwierdzają skuteczność tej formy wsparcia, która niejednokrotnie okazuje się nieodzowna, żeby zatrudnienie okazało się trwałe oraz satysfakcjonujące zarówno dla pracownika, jak i dla pracodawcy.

[45] W tym *Analiza efektywności zatrudnieniowej projektów realizowanych w ramach Poddziałania 7.2.1 w kontekście ich skuteczności w aktywizowaniu osób zagrożonych wykluczeniem społecznym* z 2014 roku, wykonana przez Dyspersję na zamówienie Urzędu Marszałkowskiego Województwa Kujawsko-Pomorskiego (http://www.ewaluacja.gov.pl/media/25500/rzl_255.pdf)

4.5.2 Funkcjonowanie uczestników projektów w miejscach pracy

Obraz funkcjonowania uczestników projektów w przedsiębiorstwach społecznych, w których zostali zatrudnieni – wyłaniający się z odpowiedzi, których udzielili w badaniu ankietowym – **jest generalnie pozytywny**. Zaledwie w przybliżeniu jeden na dziesięciu uczestników miał trudności w wykonywaniu zadań (9%) lub we współpracy z innymi osobami zatrudnionymi w danym przedsiębiorstwie (10%). Tylko niewiele większa grupa doświadczała trudności z godzeniem pracy z obowiązkami domowymi (13%), a trudności z dojazdami występowały sporadycznie[46] (4%). Równie rzadko uczestnicy projektów przyznawali, że mieli trudności ze zmobilizowaniem się do pracy (4%).

Brak trudności w funkcjonowaniu w miejscach pracy może świadczyć o skuteczności wsparcia, ale może wynikać także z udzielania go osobom, których dystans od rynku pracy nie był duży.

Często diagnozowaną przez badaczy barierą w aktywizacji zawodowej są obiekcje ze strony członków rodzin uczestników projektów (na przykład ze strony rodziców osoby niepełnosprawnej, a niekiedy również ze strony partnerów kobiet, dla których podjęcie pracy jest szansą na uniezależnienie się od partnera). Ponad trzy piąte uczestników badanych projektów stwierdziło jednak, że bliscy byli zdecydowanie zadowoleni z podjęcia przez nich pracy (63%), a około jedna czwarta – że byli raczej zadowoleni (24%).

Definicyjną cechą PES jest udział pracowników w podejmowaniu decyzji. Przedstawiciele OWES zwracają na to uwagę osobom zainteresowanym założeniem przedsiębiorstwa społecznego lub podjęciem pracy w takim podmiocie. Wprawdzie około trzy piąte (61%) respondentów potwierdziło swój udział w podejmowaniu decyzji dotyczących pracy, w którą byli zaangażowani, ale ponad jedna trzecia skłania się do opinii, że nie mieli takiego wpływu (36%).

[46] Wynik dotyczy osób pracujących – a zatem nie uwzględnia ewentualnych trudności z dojazdami uniemożliwiających podjęcie pracy.

Wykres 11: Funkcjonowanie osób, które podjęły pracę dzięki udziałowi w projekcie, w przedsiębiorstwach społecznych oraz stosunek ich bliskich do tej sytuacji

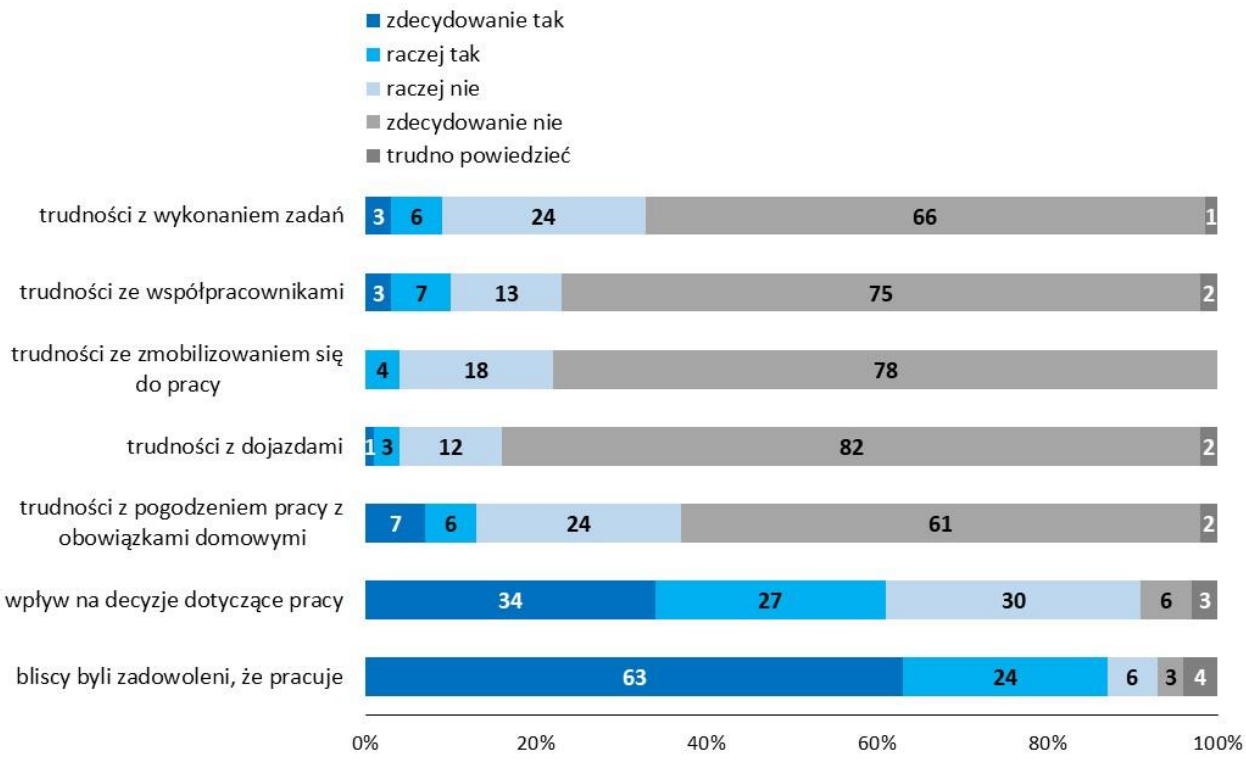

[Źródło: Badanie ankietowe indywidualnych uczestników projektów, n=196]

Udział pracowników w podejmowaniu decyzji dotyczących funkcjonowanie PES, w którym są zatrudnieni, napotyka dwa ograniczenia. Pierwszym jest postawa części liderów, którzy nie dopuszczają innych do współzarządzania, a drugim – postawa części osób pracujących w danym przedsiębiorstwie społecznym, które wolą, żeby kto inny podejmował bieżące decyzje dotyczące ich pracy (zdarza się jednak, że uaktywniają się w momentach podejmowania kluczowych decyzji).

> *Możemy sobie tłumaczyć, że przedsiębiorstwo społeczne jest firma wspólną. To jest to demokratyczne zarządzanie. (…) To jest bardzo trudne w wielu przypadkach. (…) Ja mam [wspieram] na przykład taką fundację, gdzie właścicielka mówi „moja fundacja". Ona (…) powinna prowadzić jednoosobową działalność gospodarczą. Ale wiadomo, pozyskała środki. Ona ma ciągłą fluktuację, bo nie dopuszcza do współzarządzania. Więc jest też problem z liderami. [IDI OWES]*
>
> *Są różne przypadki, różne podmioty. W jednym podmiocie jest to zarządzanie demokratyczne widoczne na każdym kroku (…), w innym faktycznie pracownicy wolą mieć szefa, prezesa, który kieruje tym zespołem. Natomiast w momencie, kiedy pracownicy widzą jakieś zagrożenia lub odwrotnie, jakieś możliwości rozwoju, a mają świadomość tego, że wpływają*

na życie tego podmiotu, no to potrafią bardzo szybko o sobie dać znać, stawiając sprawę prosto: „ty jesteś tylko prezesem wybranym przez nas"… [IDI OWES]

Problemem wskazanym w wywiadzie jakościowym **przez lidera przedsiębiorstw społecznych był natomiast brak lojalności ze strony części pracowników lub nieprzestrzeganie przez nich obowiązujących reguł**. Przejawiało się to opuszczaniem pracy oraz spożywaniem w niej alkoholu. Sygnały te wskazują na potrzebę świadczenia uczestnikom projektów, zgodnie z założeniami Działań 9.1, 9.2 i 9.3 usług z zakresu reintegracji społecznej dostosowanych do ich indywidualnych potrzeb, w tym wsparcia psychologicznego i terapii uzależnień.

4.5.3 Jakość, trwałość i wymiar zatrudnienia

Największy odsetek PS generuje miejsca pracy w sektorze działalności kulturalno-edukacyjnej (40%) oraz gastronomicznej (29%) i budowlanej (19%).

Tabela 6: Sektory działalności przedsiębiorstw społecznych

Sektor	**Odsetek**[47]
kultura i edukacja	40%
gastronomia	29%
budownictwo	19%
handel pozostałe usługi	16%
rekreacja, turystyka i zakwaterowanie	16%
usługi komunalne	16%
usługi socjalne	14%
pozostała produkcja i przemysł	9%
usługi dla firm, organizacji i administracji publicznej	9%
zdrowie i uroda	9%
dom i ogród	5%
produkcja mebli	5%
produkcja i przetwórstwo żywności	3%
ekonomia	2%
informatyka	2%
rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo, rybactwo	2%

[Źródło: baza przedsiębiorstw społecznych MRPiPS, n=58]

W momencie badania **blisko połowa spośród osób, które podjęły pracę w przedsiębiorstwie społecznym dzięki udziałowi w projekcie, w dalszym ciągu tam pracowała (48%). Co czwarty pracował już w innym miejscu (25%), a podobnie liczna grupa nie pracowała (27%).**

[47] Odsetki nie sumują się do 100% ponieważ jedno PS mogło prowadzić działalność w kilku branżach.

Wykres 12: Status na rynku pracy osób, które podjęły pracę dzięki udziałowi w projekcie, w momencie badania

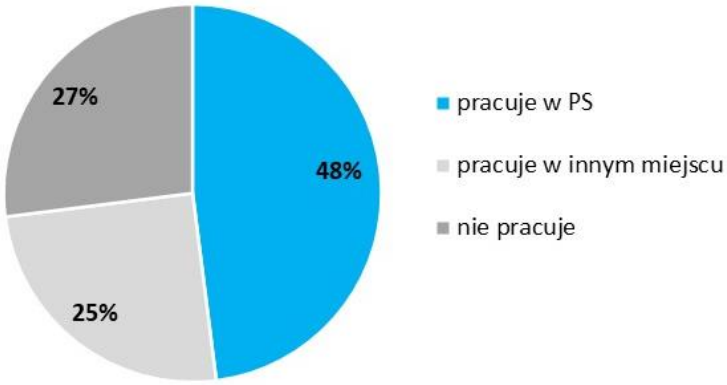

[Źródło: Badanie ankietowe indywidualnych uczestników projektów, n=67]

Barierą w wyjściu na otwarty rynek pracy jest zamieszkiwanie na obszarach, które są słabo skomunikowane z większymi ośrodkami, połączone z przynależnością do jednej z grup defaworyzowanych. Przedstawiciele wskazują, że błędem byłoby kierowanie na otwarty rynek pracy osób, które nie mają odpowiednich kompetencji, a dobrze zaadaptowały się w podmiotach ekonomii społecznej.

> *Jak jadę do [nazwa miejscowości], gdzie są takie osoby zatrudnione w stowarzyszeniu, idą do pracy do kuchni, (…) są tak zaangażowani w tę pracę, (…) widzę, że oni są szczęśliwi i są w tym miejscu, w którym chcieliby być. Moim zdaniem niepotrzebny jest na siłę wypuszczanie ich na otwarty rynek. (…)* [IDI OWES]

Natomiast dla osób w lepszej sytuacji, gotowych zmierzyć się z większą presją, udział w projekcie bywa wstępem do podjęcia, w kolejnym kroku, pracy na otwartym rynku pracy, niekiedy w większej miejscowości. Dla tej grupy istotnym elementem wsparcia służącego aktywizacji zawodowej jest kurs i egzamin na prawo jazdy.

> *Mam taki przypadek dziewczyny w małym miasteczku. Nabrała odwagi po x latach niebycia na rynku pracy, minęły 3-4 miesiące [udziału w projekcie], zrekrutowała się do dużej firmy powiatowej. I super, dwa razy tyle będzie zarabiać. Nabrała odwagi zwyczajnie i jej to było potrzebne, żeby popłynąć dalej. A znaczna część osób już nie dojedzie 50 km. [IDI OWES]*

89% indywidualnych uczestników po zakończeniu udziału w projekcie mieszkało wciąż w tej samej gminie co w momencie rozpoczęcia. W niewielkiej grupie osób, które się przeprowadziły tylko 14% uznało, że projekt na to wpłynął. Z kolei wśród osób, które pozostały w dotychczasowym miejscu zamieszkania 8% stwierdziło, że udział w projekcie się do tego przyczynił.

OWES dostrzegają ponadto, że **grupę pracowników przedsiębiorstw społecznych, dla których sektor ekonomii społecznej przeważnie okazuje się docelowym obszarem aktywności zawodowej, stanowią osoby z niepełnosprawnościami** lub w starszym wieku.

Zakończenie pracy w przedsiębiorstwach społecznych, w których uczestnicy projektów podjęli ją dzięki otrzymanemu wsparciu, miało miejsce najczęściej z ich inicjatywy – w blisko połowie przypadków (46%). Pozostałe sytuacje zakończenia zatrudnienia dzielą się na dwie równoliczne kategorie: na skutek jednostronnej decyzji pracodawcy lub wspólnej decyzji obu stron (po 26%).

Wykres 13: Decyzja o zakończeniu pracy przez osoby, które podjęły ją dzięki udziałowi w projekcie

[Źródło: Badanie ankietowe indywidualnych uczestników projektów, n=35]

Spośród ogółu uczestników projektów (tj. zarówno osób, które podjęły pracę dzięki udziałowi w projekcie, jak i pozostałych) w momencie badania nie pracował i nie poszukiwał zatrudnienia mniej niż co piąty (17%). Świadczy to o wysokim poziomie aktywności zawodowej osób, które wzięły udział w projektach.

Wykres 14: Status indywidualnych uczestników projektów na rynku pracy w momencie badania oraz poszukiwanie przez nich pracy

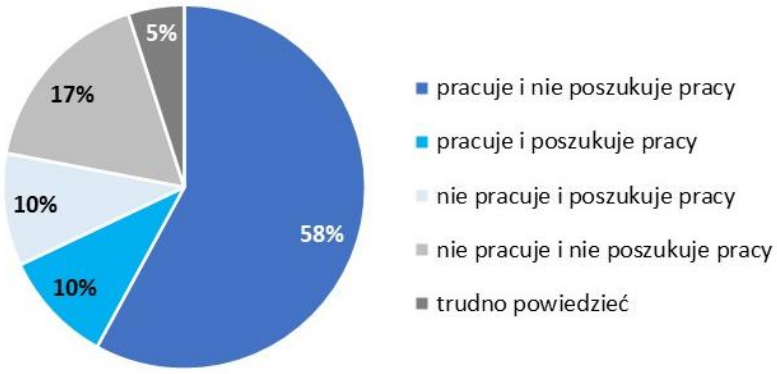

[Źródło: Badanie ankietowe indywidualnych uczestników projektów, n=153]

W przybliżeniu ośmiu na dziesięciu uczestników projektów, którzy rozpoczęli pracę dzięki otrzymanemu wsparciu, zostało zatrudnionych na podstawie umowy o pracę (79%).

Wykres 15: Podstawa wykonywania pracy przez osoby, które podjęły ją dzięki udziałowi w projekcie

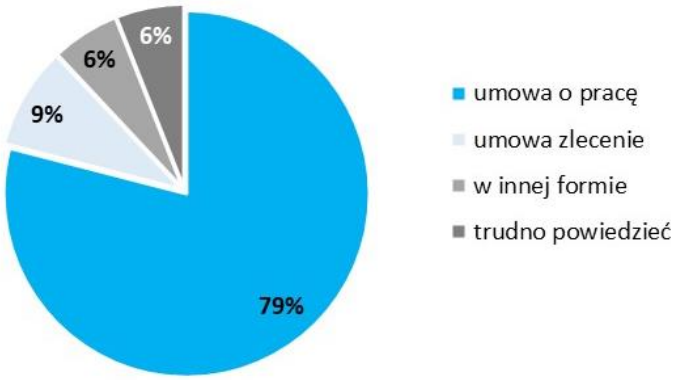

[Źródło: Badanie ankietowe indywidualnych uczestników projektów, n=67]

Uczestnicy projektów pracę podjętą dzięki otrzymanemu wsparciu wykonywali średnio w wymiarze 36 godzin w tygodniu. Około siedmiu na dziesięciu pracowało przez 40 godzin tygodniowo (71%), w przybliżeniu co czwarty (24%) w mniejszym wymiarze, a tylko co dwudziesty (5%) w większym. Średnie miesięczne dochody netto wśród badanych, którzy ujawnili informacje o wynagrodzeniu (59 osób) wyniosły 1620 zł. Wśród 42 osób pracujących w wymiarze 40 godzin tygodniowo 12% zarabiało do 1,5 tys. zł. netto, 81% osiągało dochody od 1,6 tys. do 2 tys. złotych, a 7% powyżej 2 tys. zł. Najwyższy odnotowany miesięczny dochód wyniósł 4 tys. zł. netto. Poziom wynagrodzeń jest związany z rodzajem wykonywanej pracy – większość spośród zatrudnionych wykonywała prace proste (61%), mniejszą grupę stanowili specjaliści (24%) a najmniejszą kadra zarządzająca (prezesi i kierownicy - 15%).

Wykres 16: Tygodniowy czas pracy osób, które podjęły ją dzięki udziałowi w projekcie

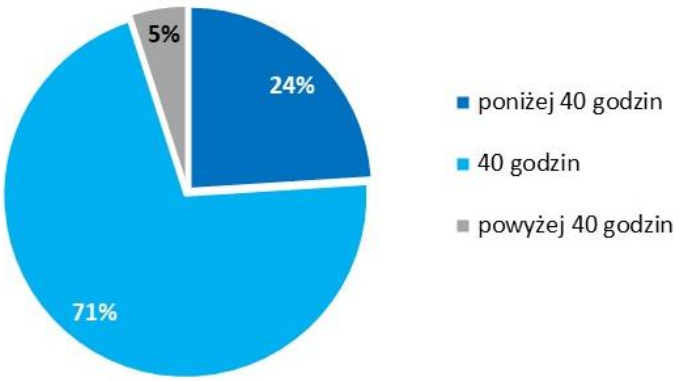

[Źródło: Badanie ankietowe indywidualnych uczestników projektów, n=67]

Około trzy czwarte uczestników projektów oceniło, że ich obciążenie pracą było odpowiednie (76%). Żaden respondent nie stwierdził, że miał zbyt mało zadań (co świadczyłoby o nieefektywności zatrudnienia), a stosunkowo nieliczni (15%) uważają, że mieli ich zbyt wiele. Przemawia to za wnioskiem, że **poziom obciążenia zadaniami uczestników projektów, którzy podjęli pracę w przedsiębiorstwach społecznych, generalnie był właściwy.**

Wykres 17: Obciążenie pracą osób, które podjęły ją dzięki udziałowi w projekcie

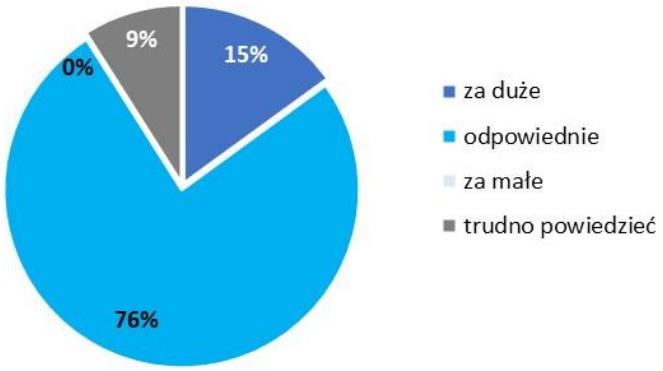

[Źródło: Badanie ankietowe indywidualnych uczestników projektów, n=67]

Rola sektora ekonomii społecznej obejmuje zapewnianie miejsc pracy dla osób, które miałyby poważne trudności z jej podjęciem i wykonywaniem na otwartym rynku. Dla części z nich podmioty ekonomii społecznej są docelowym miejscem zatrudnienia, a dla części etapem aktywizacji zawodowej. W obu przypadkach, a także z perspektywy ekonomicznej, ważne jest podnoszenie zdolności pracowników do wykonywania pracy i w efekcie podnoszenie jej wydajności.

Za pozytywne należy uznać, że **w prawie trzech piątych przedsiębiorstw społecznych wydajność pracy osób zagrożonych wykluczeniem społecznym przeważnie rośnie** (58%). **Zarazem jednak stosunkowo liczna jest grupa osób, które z czasem nie zaczynają pracować bardziej efektywnie** (29%). **W części przypadków może to wynikać z pogorszenia stanu zdrowia, ale jest również sygnałem, że przydatne byłoby bardziej intensywne wsparcie w zakresie reintegracji i podnoszenia kompetencji (zawodowych lub społecznych) pracowników** rekrutowanych z grup zagrożonych wykluczeniem.

Wykres 18: Zmiana wydajności pracy osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, wraz z ich stażem pracy w przedsiębiorstwach społecznych

[Źródło: Badanie ankietowe przedsiębiorstw społecznych, n=59]

Wypadku przy pracy doznało 4% uczestników projektów (w miejscu, w którym podjęli ją dzięki otrzymanemu wsparciu); kolejnych 2% stwierdziło, że „niewiele brakowało", żeby ulegli wypadkowi. Wprawdzie grupa uczestników projektów, którzy ulegli wypadkom, wydaje się niewielka, ale wskaźnik wypadkowości jest w przybliżeniu sześciokrotnie wyższy, niż wśród ogółu osób pracujących w Polsce, których wypadki uwzględniono w statystyce publicznej[48]. Biorąc pod uwagę, że uczestnicy projektów przeważnie nie podejmują pracy w branżach wyróżniających się wysoką wypadkowością (jak górnictwo, przetwórstwo przemysłowe, budownictwo czy transport), można przypuszczać, że do częstszego ulegania wypadkom przez osoby z tej grupy przyczynia się ich mniejsza sprawność. Tym ważniejsze jest wprowadzanie w PES rozwiązań zmniejszających ryzyko wypadków.

Stosunkowo **słabą stroną podmiotów, w których uczestnicy projektów podjęli pracę dzięki udziałowi w projektach, okazuje się rozwój zawodowy pracowników**. Tylko jedna trzecia w okresie zatrudnienia brała udział w jakimkolwiek szkoleniu innym, niż z zakresu BHP (33%).

[48] Porównaj: GUS.2018: *Wypadki przy pracy w 2018 r.* – dane wstępne https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/warunki-pracy-wypadki-przy-pracy/wypadki-przy-pracy-w-2018-roku,3,34.html

Wykres 19: Rozwój zawodowy osób, które podjęły pracę dzięki udziałowi w projekcie: *Czy pracując w [nazwa miejsca pracy] co najmniej raz brał P. udział w szkoleniu, oprócz szkolenia BHP?*

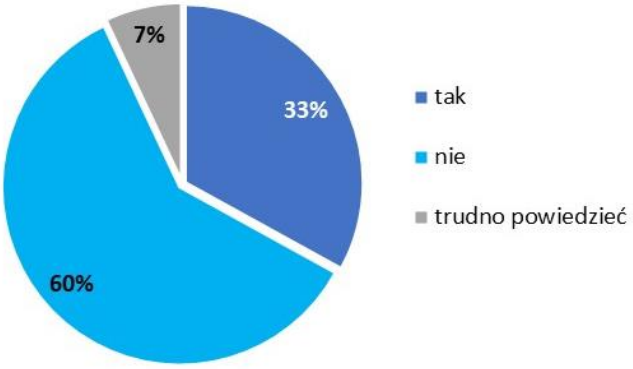

[Źródło: Badanie ankietowe indywidualnych uczestników projektów, n=67]

Nie są dostępne w pełni porównywalne dane odnoszące się do ogółu osób pracujących w Polsce. Z dotychczasowych badań wynika jednak m.in., że odsetek pracowników, którzy w 2018 roku brali udział w edukacji pozaformalnej związanej z rozwojem zawodowym (w miejscu pracy lub poza nim, z wyłączeniem szkoleń BHP i przeciwpożarowych), wynosił około 41% (porównaj: PARP 2019: 63). Uczestnicy projektów zatrudniani w PES nie odbiegają zatem nadmiernie pod tym względem od ogółu pracowników. Jednak ze względu na wcześniejsze oddalenie od rynku pracy, mogą potrzebować większego wsparcia w zakresie uzupełniania kompetencji.

4.5.4 Utworzone miejsca pracy oraz ich trwałość – przegląd wskaźników

W RPO WK-P 2014-2020[49] założono, że do 2023 roku wsparcie udzielone przez OWES w ramach Poddziałania 9.4.1 przyczyni się do utworzenia w przedsiębiorstwach społecznych 636 miejsc pracy, a także, że wsparcie w ramach Działania 9.4.1 otrzyma 1297 osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym. Przyjęto również, że po opuszczeniu Programu będzie pracowało 518 osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym.

IZ uznała, że wartość docelowa ostatniego z wymienionych wskaźników nie może być wyższa (co proponowało ministerstwo), biorąc pod uwagę jak trudna jest trwała aktywizacja zawodowa grupy docelowej, jakim potencjałem dysponują OWES oraz jakie są priorytety samorządów.

Do października 2019 roku w przedsiębiorstwach społecznych utworzono 458 miejsc pracy[50]. Suma wartości docelowych tego wskaźnika zadeklarowanych we wszystkich[51] projektach łącznie wynosi

[49] SzOOP z 18.09.2019 - Załącznik 2.

[50] W ramach projektów, na które OWES otrzymały dotacje w 2016 roku.

[51] Tj. również w tych, na których realizację podpisano umowy w 2018 roku.

833. Wsparcia udzielono dotychczas 783 osobom zagrożonym ubóstwem lub wykluczeniem społecznym, natomiast łącznie w dofinansowanych projektach zadeklarowano wsparcie 1297 takich osób. Po opuszczeniu projektu pracowało 119 osób z grupy docelowej, przy czym można oczekiwać, że liczba ta zdecydowanie wzrośnie po zakończeniu udziału przez kolejnych uczestników – łączna wartość docelowa tego wskaźnika zadeklarowana w projektach, którym przyznano dofinansowanie, wynosi 899.

We wszystkich projektach OWES, realizowanych na podstawie umów zawartych w 2016 roku, osiągnięta **wartość wskaźnika *Liczba osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym objętych wsparciem w programie* okazała się wyższa od zakładanej**, łącznie aż o 61% (wartość zakładana: 487, wartość osiągnięta: 783). W trzech z czterech projektów realizowanych od 2016 roku **przekroczona została także zakładana *Liczba miejsc pracy utworzonych w przedsiębiorstwach społecznych*** – łącznie wartość osiągnięta była wyższa od zakładanej o 10% (wartość zakładana: 418, wartość osiągnięta: 458). W obu przypadkach najwyższą wartość, w stosunku do zakładanej, osiągnął OWES prowadzony przez Stowarzyszenie Gineka. **Osiągnięcie do 2023 roku zakładanych wartości docelowych tych wskaźników nie jest zagrożone**.

Część OWES dąży do tego, żeby miejsca pracy tworzone w przedsiębiorstwach społecznych były bardziej trwałe, niż wynika to z warunków przyznania dotacji (otrzymanie dotacji obligowało przedsiębiorstwa społeczne do utrzymania miejsc pracy przez okres 12 albo 18 miesięcy). Przedstawiciele OWES wymagali opracowania biznesplanu na 24 miesiące i wskazywali, że miejsca pracy powinny zostać utrzymane co najmniej przez cały ten okres.

Przedstawiciel jednego z OWES zwrócił także uwagę, że wymaganą wartość wskaźników łatwiej byłoby osiągnąć udzielając wsparcia również osobom zainteresowanym skorzystaniem z funduszy, ale nie zamierzającym na stałe zatrudniać osób z grup defaworyzowanych. System wskaźników nie jest w stanie zagwarantować, że wsparcie będzie zawsze udzielane zgodnie z jego celami. Dlatego, jak wskazał respondent, istotny jest etos zawodowy pracowników OWES.

> *Mamy takich tam ludzi, którzy tylko nas pytali, jak długo muszą utrzymać [miejsca pracy]. (…) Widzieliśmy, że to jest obliczone na czyjś indywidualny interes, żeby się dosprzętowić, dokapitalizować, po roku pożegnać [pracowników],(…). Więc takich ludzi bardzo mocno uświadomiliśmy (…) i ci ludzie sami rezygnowali. (…) My jesteśmy zespołem, który bardzo ceni sobie wartości etyczne (…).Mogliśmy mieć przynajmniej 3 takie przedsiębiorstwa dla wskaźnika, ale nie chcieliśmy. Nam zależy, żeby to realnie były trwałe miejsca pracy.*[IDI OWES]

Tabela 7: Wskaźniki oraz ich wartości: osiągnięte dotychczas i docelowe

Subregion / OWES	Rok zawarcia umowy na realizację projektu oraz zakończenia realizacji	Liczba osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym objętych wsparciem w programie (produktu, kluczowy) – wartość docelowa w Programie: 1297 wartość osiągnięta / wartość docelowa	Liczba miejsc pracy utworzonych w przedsiębiorstwach społecznych (rezultatu bezpośredniego, kluczowy) – wartość docelowa w Programie: 636 wartość osiągnięta / wartość docelowa	Liczba osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym, pracujących po opuszczeniu programu, łącznie z pracującymi na własny rachunek (rezultatu bezpośredniego, kluczowy) – wartość docelowa w Programie: 518 wartość osiągnięta / wartość docelowa	Liczba miejsc pracy utworzonych w wyniku działalności OWES dla osób wskazanych w definicji przedsiębiorstwa społecznego (rezultatu bezpośredniego, specyficzny dla projektu) wartość osiągnięta / wartość docelowa
Subregion 1 / Stowarzyszenie Gineka	2016-2019	237 / 105	134 / 93	30 / 90	32 / 24
Subregion 1 / Stowarzyszenie Gineka	2018-2023	0 / 251	0 / 128	0 / 128	0 / 128
Subregion 2 / ECWM i Stowarzyszenie Tilia	2016-2019	115 / 112	115 / 112	35 / 112	102 / 90
Subregion 2 / ECWM i Stowarzyszenie Tilia	2018-2022	0 / 188	0 / 96	0 / 96	0 / 96
Subregion 3 / Stowarzyszenie Tłok	2016-2019	212 / 120	81 / 90	28 / 90	65 / 68
Subregion 3 / Stowarzyszenie Tłok	2018-2023	0 / 170	0 / 87	0 / 87	0 / 87
Subregion 4 / Fundacja Ekspert Kujawy i WSG	2016-2019	219 / 150	128 / 123	26 / 123	96 / 102
Subregion 4 / Fundacja Ekspert Kujawy i WSG	2018-2022	0 / 201	0 / 104	0 / 103	0 / 104
Ogółem osiągnięta i założona w umowach	nd	783 / 1297	458 / 833	119 / 829	295 / 699

[Źródło: Realizacja wskaźników wg stanu na 2019-10-28]

W ramach Poddziałania 9.4.1 aktywizacja zawodowa polega przede wszystkim na tworzeniu miejsc pracy w przedsiębiorstwach społecznych. Dlatego w poszczególnych projektach wartości wskaźników *Liczba miejsc pracy utworzonych w przedsiębiorstwach społecznych w wyniku działalności OWES dla osób wskazanych w definicji przedsiębiorstwa społecznego* oraz *Liczba osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym, pracujących po opuszczeniu programu* są identyczne lub bardzo zbliżone[52]. Natomiast **według obowiązujących obecnie *Wytycznych* grupa osób, dla których miejsca pracy mogą być tworzone przy wykorzystaniu wsparcia z RPO, jest szersza, niż grupa osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym**. Pierwsza obejmuje m.in. osoby niezatrudnione poszukujące pracy do 30 oraz powyżej 50 roku życia. **Takie rozszerzenie budzi wątpliwości.** Rola przedsiębiorstw społecznych, których zadania obejmują m.in. prowadzenie procesu reintegracji oraz ryzyko *creamingu*[53]*,* przemawiają za korzystaniem z nich do wspierania osób w szczególnie trudnej sytuacji. Zapewnienie, że wsparcie skoncentruje się na tej grupie – biorąc pod uwagę, że obecna treść *Wytycznych* nie zapewnia tego w wystarczającym stopniu – wymaga utrzymania docelowych wartości obu wskaźników na zbliżonym poziomie[54].

Oprócz omówionych wskaźników produktu[55] oraz rezultatu bezpośredniego[56], efekty wsparcia udzielanego w ramach Poddziałania 9.4.1 są mierzone wskaźnikiem rezultatu długoterminowego *Liczba miejsc pracy utworzonych w przedsiębiorstwach społecznych, istniejących co najmniej 30 miesięcy*. Na początku obecnego okresu programowania IZ ustaliła, że po 30 miesiącach powinno funkcjonować co najmniej 30% miejsc pracy utworzonych w przedsiębiorstwach społecznych. Zgodnie z uzasadnieniem „Przyjęcie tej wartości jest konsekwencją nie tylko ograniczenia efektywności i trwałości, ale także przechodzenia części osób na otwarty rynek pracy” [57]*.*

---

[52] Porównaj: Tabela 5, wartości docelowe w kolumnach *Liczba miejsc pracy utworzonych w przedsiębiorstwach społecznych* i *Liczba osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym, pracujących po opuszczeniu programu*.

[53] Zjawisko polegające na kierowaniu wsparcia do osób, w przypadku których najłatwiej osiągnąć zakładane efekty, ale których sytuacja z dużym prawdopodobieństwem poprawiłaby się również gdyby nie otrzymały wsparcia.

[54] Gdyby wartość wskaźnika *Liczba osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym, pracujących po opuszczeniu programu* była znacząco niższa od wartości wskaźnika *Liczba miejsc pracy utworzonych w wyniku działalności OWES dla osób wskazanych w definicji przedsiębiorstwa społecznego*, wsparcie polegające na tworzeniu miejsc pracy w przedsiębiorstwach społecznych nie musiałoby obejmować osób w najtrudniejszej sytuacji.

[55] *Liczba osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym objętych wsparciem w programie*.

[56] *Liczba miejsc pracy utworzonych w wyniku działalności OWES dla osób wskazanych w definicji przedsiębiorstwa społecznego* oraz *Liczba osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym pracujących po opuszczeniu programu.*

[57] Metodologia szacowania wartości docelowych dla wskaźników wybranych do realizacji w zakresie EFS w RPO WK-P 2014-2020 https://ngo.kujawsko-pomorskie.pl/upload/file/RLKS/Metodologia_szacowania_wskaznikow_RPO_2014-2020_EFS.pdf: 51

Druga część tego uzasadnienia nie jest jasna. Biorąc pod uwagę, że wskaźnik dotyczy miejsc pracy, a nie osób, w sytuacji przejścia osoby zatrudnionej w przedsiębiorstwie społecznym na otwarty rynek pracy na utworzone miejsce może zostać przyjęta kolejna osoba.

Żeby ukierunkować wsparcie na osoby w szczególnie trudnej sytuacji wskazane byłoby uzupełnienie definicji tego wskaźnika, tak żeby brzmiała: *Liczba miejsc pracy utworzonych w przedsiębiorstwach społecznych, na których przez co najmniej 30 miesięcy są zatrudnione osoby zagrożone ubóstwem lub wykluczeniem społecznym* lub ewentualnie *Liczba miejsc pracy utworzonych w przedsiębiorstwach społecznych, na których przez co najmniej 30 miesięcy są zatrudnione osoby wskazane w definicji przedsiębiorstwa społecznego*. Proponowane definicje opierają się na założeniu, że wprawdzie nie należy wymagać, żeby przez cały wskazany okres na danym miejscu pracowała ta sama osoba (jakkolwiek to również warto monitorować), natomiast na miejsce osoby z grupy defaworyzowanej powinna być zatrudniana osoba również należąca do tej grupy.

4.5.5 Wartość wskaźnika rezultatu długoterminowego EFS

Zgodnie z Załącznikiem 6 *Sposób pomiaru wskaźników rezultatu długoterminowego EFS, dla których źródłem danych jest badanie ewaluacyjne* do *Wytycznych w zakresie monitorowania postępu rzeczowego realizacji programów operacyjnych na lata 2014-2020* (z dnia 9.07.2018) wartość, jaką osiągnął w badanym okresie *wskaźnik Liczba miejsc pracy istniejących co najmniej 30 miesięcy, utworzonych w przedsiębiorstwach społecznych*, została oszacowana w oparciu o dane uzyskane w badaniu ankietowym z PS. Badanie miało charakter badania pełnego tzn. zostało przeprowadzone na pełnej populacji 59 przedsiębiorstw społecznych. Spośród 402 miejsc pracy utworzonych w przedsiębiorstwach społecznych analiza objęła 53 miejsca pracy, od których utworzenia minęło co najmniej 30 miesięcy.

Analiza trwałości zaprezentowana na Wykresie 20 pokazuje, że poziom wskaźnika ***Liczba miejsc pracy istniejących co najmniej 30 miesięcy, utworzonych w przedsiębiorstwach społecznych*** osiągnął w kwietniu 2020 roku **72%**. Największy spadek wartości wskaźnika, wynoszący **13 p. p.**, nastąpił po upływie 12 miesięcy od utworzenia monitorowanych miejsc pracy. Wartość wskaźnika po upływie 12 miesięcy wyniosła **87%**. W dalszej części okresu objętego monitorowaniem nie odnotowano podobnie gwałtownych spadków wartości wskaźnika – różnice pomiędzy kolejnymi miesiącami wynosiły co najwyżej **3 p. p.** Wartość wskaźnika po upływie 24 miesięcy wyniosła **74%**.

Spadek wartości wskaźnika po upływie krótkiego okresu 12 miesięcy wynika z minimalnego wymaganego okresu trwałości, którego nieosiągnięcie skutkuje zwrotem dotacji udzielonej na utworzenie miejsca pracy. Z perspektywy celów interwencji warto przeciwdziałać wykorzystywaniu dotacji na tworzenie miejsc pracy przez pracodawców, którzy nie mają długofalowych planów

dotyczących zatrudnienia i reintegracji osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. W świetle przedstawionych wyników, skala takich przypadków wydaje się jednak stosunkowo niewielka.

Wykres 20: Odsetek miejsc pracy istniejących w kolejnych miesiącach od utworzenia – analiza miejsc pracy utworzonych w przedsiębiorstwa społecznych w okresie od czerwca 2016 r. do października 2017 r.

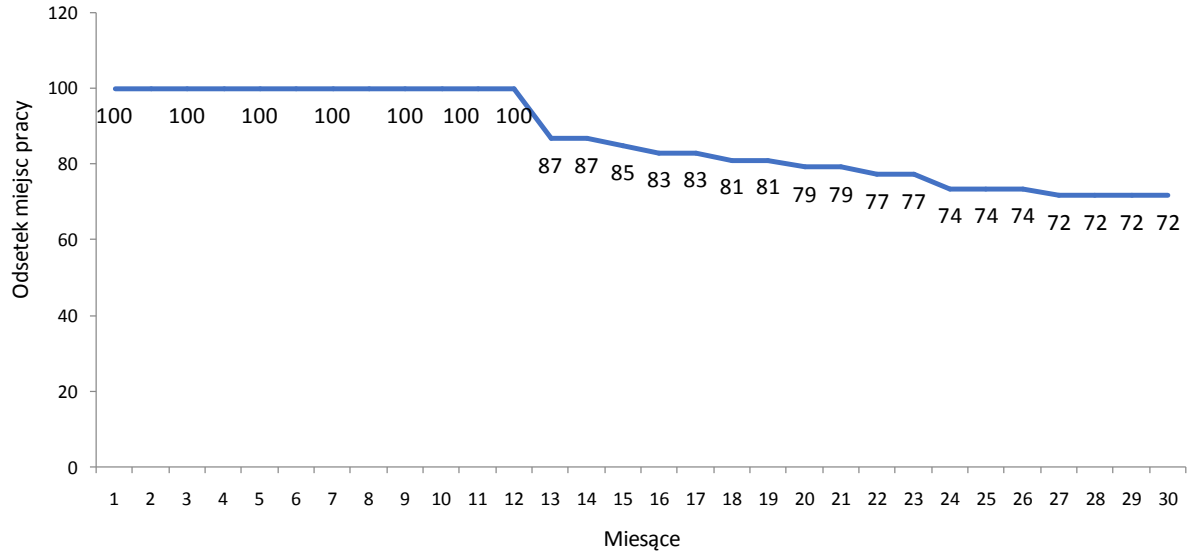

[Źródło: opracowanie własne na podstawie badania CAWI z PS, n=53]

Na podstawie danych przekazanych przez przedsiębiorstwa społeczne o datach utworzenia i likwidacji miejsc pracy została opracowana prognoza liczby miejsc pracy w kolejnych miesiącach następujących po okresie badania. Tabela 8 zawiera liczbę miejsc pracy, które w kolejnych miesiącach osiągną trwałość 30 miesięcy od utworzenia, przy założeniu, że przetrwa 100% miejsc pracy. W drugim wariancie przedstawiono liczbę miejsc pracy, które osiągną trwałość 30 miesięcy przy założeniu, że przeżywalność miejsc pracy będzie analogiczna jak w okresie od czerwca 2016 r. do października 2022 r. tzn. wyniesie 72%. W październiku 2022 uzyskają trwałość miejsca pracy, o których istnieniu poinformowały przedsiębiorstwa społeczne w trakcie badania. Jednak dwa z czterech projektów OWES zakończą się dopiero w czerwcu 2023 roku więc nowe miejsca pracy będą mogły powstawać również aż do tej daty.

Tabela 8*: Liczba miejsc pracy istniejących przez min. 30 miesięcy w okresie od kwietnia 2020 r. do września 2022 r.*

Okres	Miejsca pracy trwałe przez min. 30 miesięcy - oszacowanie bez uwzględniania prawdopodobieństwa przeżycia	Miejsca pracy trwałe przez min. 30 miesięcy - prognoza z uwzględnieniem prawdopodobieństwa przeżycia
01.04.2020	38	-
01.05.2020	38	38
01.06.2020	48	45
01.07.2020	64	57
01.08.2020	71	62
01.09.2020	74	64
01.10.2020	87	73
01.11.2020	88	74
01.12.2020	96	80
01.01.2021	101	83
01.02.2021	105	86
01.03.2021	129	104
01.04.2021	131	105
01.05.2021	131	105
01.06.2021	132	106
01.07.2021	132	106
01.08.2021	134	107
01.09.2021	135	108
01.10.2021	136	109
01.11.2021	136	109
01.12.2021	136	109
01.01.2022	136	109
01.02.2022	136	109
01.03.2022	141	112
01.04.2022	142	113
01.05.2022	142	113
01.06.2022	143	114
01.07.2022	143	114
01.08.2022	144	114
01.09.2022	148	117

[Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI z PS, n=59]

W trakcie realizacji badania zidentyfikowano problemy dotyczące metodologii wyliczania wskaźnika.

Pierwszy dotyczy sprzeczności w nazwie i jednostce wskaźnika – nazwa wskaźnika „liczba" – wskazuje, że określona wartość wskaźnika powinna być liczbą. Natomiast wskazywaną jednostką, w której wskaźnik powinien być wyrażony jest „%" co oznacza, że wartość wskaźnika powinna zostać określona jako odsetek. Wytyczne pozostające w sprzeczności powinny zostać uspójnione. W kontekście celów interwencji uzasadnionym kierunkiem zmiany wydaje się korekta nazwy wskaźnika.

Drugim problemem metodologicznym okazało się określenie badanej populacji objętej badaniem, która wpływa na wartość wskaźnika. Przedsiębiorstwo społeczne nie jest formą prawną lecz statusem, który podmioty uzyskują w toku weryfikacji po spełnieniu wielu warunków. W trakcie długiego okresu realizacji RPO WK-P 2014-2020 status ten może wielokrotnie ulegać zmianie. W badaniu uwzględnione zostały miejsca pracy w podmiotach, które potwierdziły status przedsiębiorstw społecznych. Jednak podmioty będące w przeszłości przedsiębiorstwami społecznymi, ale uległy likwidacji lub przekształceniu odmówiły podawania szczegółowych informacji.

Ankieta zastosowana do pomiaru wskaźnika wymagała zmian i uzupełnień, które były konieczne do uzyskania wszystkich informacji potrzebnych do oszacowania wskaźnika. Przyjęcie, za wytycznymi (MIiR 2018), że wartość wskaźnika jest obliczana jako różnica pomiędzy liczbą miejsc pracy istniejących w momencie realizacji badania a liczbą miejsc pracy istniejących w momencie otrzymania wsparcia przez dane przedsiębiorstwo społeczne nie byłoby właściwe, w sytuacjach, gdy pomiędzy tymi dwoma momentami minęło więcej niż 30 miesięcy (ponieważ w takich przypadkach miejsca pracy nieistniejące już w momencie badania mogły przetrwać 30 miesięcy). Dlatego konieczne było zmodyfikowanie narzędzia badawczego tak, żeby moment utworzenia i ewentualnej likwidacji każdego miejsca pracy pytać oddzielnie (co dla respondentów było wymagające, biorąc pod uwagę, że ankieta zawierała również szereg innych pytań).

Do przedsiębiorstw społecznych, które uległy przekształceniu lub likwidacji trudno dotrzeć oraz uzyskać od ich przedstawicieli informacje o datach utworzenia i likwidacji poszczególnych miejsc pracy potrzebnych do ustalenia wartości wskaźnika. OWES, które wspierały te przedsiębiorstwa w tworzeniu miejsc pracy przekazały dane dotyczące miejsc pracy. Jednak w chwili obecnej OWES nie monitorują przerwania miejsc pracy 30 miesięcy lub dłużej. W związku z tym, że OWES posiadają szczegółowe dane dotyczące dat utworzenia miejsc pracy proponowanym sposobem ustalenia wartości wskaźnika w przyszłości nie powinno być badanie ankietowe ale monitoring prowadzony na bieżąco przez OWES.

Na większości (64%) utworzonych miejsc (uwzględnianych przy szacowaniu wartości wskaźnika rezultatu długoterminowego, tj. utworzonych przed co najmniej 30 miesiącami) pracują wciąż pierwsze zatrudnione na nich osoby.

4.6 Funkcjonowanie podmiotów ekonomii społecznej na rynku

4.6.1 Stabilność i źródła finansowania

Pod względem perspektyw dalszego funkcjonowania na rynku, sektor przedsiębiorstw społecznych w województwie kujawsko-pomorskim **jest silnie spolaryzowany**. **Przeszło jedna trzecia przedstawicieli tych podmiotów stwierdziła[58], że pozycja przedsiębiorstwa społecznego, które reprezentują, jest zagrożona** (36%). Zarazem **niewiele mniejsza grupa oceniła, że jego pozycja się umacnia** (32%).

Wykres 21: Ocena pozycji rynkowej poszczególnych podmiotów ekonomii społecznej

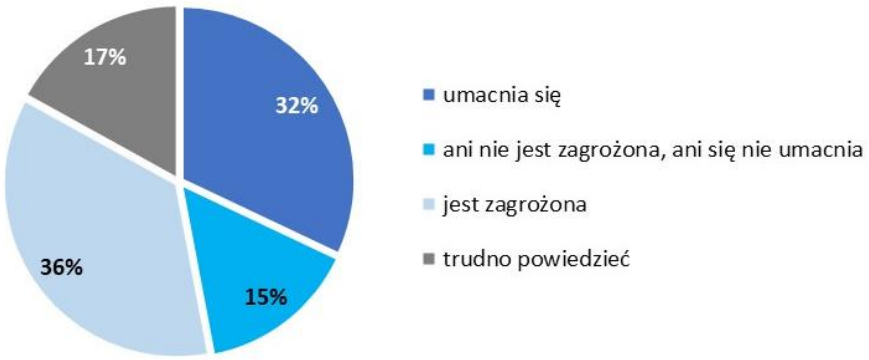

[Źródło: Badanie ankietowe przedsiębiorstw społecznych, n=59]

Mediana rocznego przychodu podmiotów działających w województwie kujawsko-pomorskim, które miały status przedsiębiorstw społecznych[59], wynosi około 280 tys. złotych. **Kwotę przychodów przedsiębiorstw społecznych działających w regionie cechuje znaczna rozpiętość**. Podmioty o rocznym przychodzie do 200 tys. złotych – a zatem działające na niewielką skalę – stanowią ponad jedną trzecią (35%) ogółu. Podobną wielkość ma grupa podmiotów, których przychód wyniósł od 200 tys. do 1 mln złotych (37%). Przychód roczny powyżej 1 mln złotych (ale nie przekraczający 3 mln zł) zadeklarowało 16% PES.

[58] W badaniu przeprowadzonym w lutym 2020 roku, a więc na krótko ogłoszeniem stanu zagrożenia epidemicznego (od 14.03.2020), a następnie stanu epidemii (od 20.03.2020).

[59] W momencie udziału w badaniu lub w momencie otrzymania wsparcia z RPO WK-P 2014-2020 na tworzenie miejsc pracy.

Wykres 22: Kwota przychodu w 2019 roku przedsiębiorstw społecznych, które powstały przed 2019 rokiem

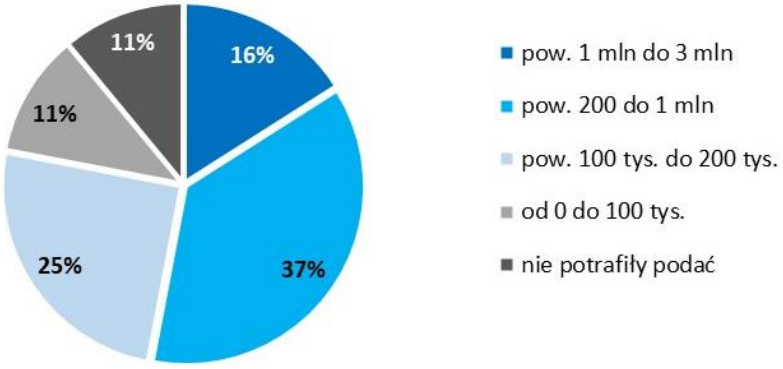

[Źródło: Badanie ankietowe przedsiębiorstw społecznych, n=57]

Wyniki dotychczasowych badań sugerują, że PES są w znacznej mierze uzależnione od dotacji z funduszy publicznych – przede wszystkim unijnych – natomiast poziom ekonomizacji, która zwiększałaby ich stabilność, jest niewielki (ASM 2018: 26, 38). Jednak przeprowadzone badanie wykazało, że **sektor przedsiębiorstw społecznych w województwie kujawsko-pomorskim w znacznym stopniu czerpie przychody z działalności rynkowej**. Wprawdzie dla co czwartego przedsiębiorstwa społecznego (23%) działalność ekonomiczna nie jest głównym źródłem finansowania (sprzedaż produktów lub usług stanowiła nie więcej niż połowę ich przychodu) – jednak większość (56%) przedsiębiorstw społecznych ponad trzy czwarte przychodów uzyskuje ze sprzedaży (dla 19% sprzedaż jest jedynym źródłem przychodu). Mediana udziału przychodów ze sprzedaży w całym przychodzie przedsiębiorstw społecznych działających w województwie kujawsko-pomorskim wynosi 80%.

Wykres 23: Udział przychodów ze sprzedaży w całkowitym przychodzie przedsiębiorstw społecznych w 2019 roku (odpowiedzi podmiotów, które powstały przed 2019 rokiem)

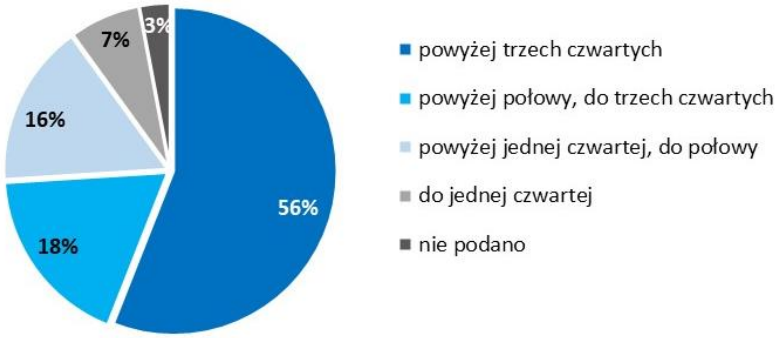

[Źródło: Badanie ankietowe przedsiębiorstw społecznych, n=57]

Ważnym uwarunkowaniem stabilności PES jest nie tylko skala ich działalności, mierzona wielkością przychodu, lecz także zróżnicowanie źródeł finansowania. Zróżnicowanie to zależy z kolei od umiejętności pozyskiwania zleceń, a także skutecznego ubiegania się o wsparcie ze środków publicznych.

Dywersyfikacja źródeł finansowania podmiotów ekonomii społecznej jest jednym z kierunków wskazanych w dokumencie *Ekonomia finansowa w Polsce w nowej perspektywie finansowej 2020+. Wnioski i rekomendowane rozwiązania*, przyjętym przez Krajowy Komitet Rozwoju Ekonomii Społecznej (KKRES 2019: 19). OWES zwracają uwagę przedsiębiorstwom społecznym na taką potrzebę. Zarazem niekiedy obserwują, że usamodzielnianie się tych podmiotów bywa przyjmowane niechętnie przez JST, które przyczyniły się do ich powstania:

> *Miałem kilka takich przypadków, gdzie panowie wyjęci z prac interwencyjnych tworzą spółdzielnię socjalną. (…) Przez pierwsze pół roku, rok, troszeczkę są sterowani przez nas i przez samorząd, a później samorząd się czuje obrażony, bo się wybijają na swoje… (…) [To] oczywiście jest na duży plus, świadczy o rozwoju tego przedsiębiorstwa społecznego… (…) My zawsze namawiamy ich do tego, żeby nie być tylko przywiązanym do jednego podmiotu, tylko żeby dywersyfikować działalność w różnych kierunkach, czy to [pod względem zakresu] wykonywanych usług, czy produkcji, obszaru i zdobywania nowych klientów. [OWES]*

W przywołanym przypadku pozyskanie przez spółdzielnię, początkowo wspieraną przez JST, zamówień od innych klientów – i tym samym ekonomiczne uniezależnienie się od zamówień z gminy- spotkało się z niechętną reakcją lokalnego samorządu.

Wśród OWES powtarza się opinia, że z perspektywy zróżnicowania źródeł przychodów szczególnie korzystną formą jest prowadzenie przez organizację pozarządową spółki z o.o. non profit. Pozwala to ubiegać się o dotacje w konkursach przeznaczonych dla podmiotów należących do trzeciego sektora, a zarazem czerpać przychody z działalności gospodarczej. Taką możliwość daje również prowadzenie działalności gospodarczej przez organizację pozarządową.

Za najkorzystniejszą należy uznać sytuację niespełna jednej czwartej PS (23%), które ponad połowę przychodu uzyskują ze sprzedaży produktów lub usług innym klientom, niż ich główny klient (tzn. niż klient, którego wartość zakupów od danego podmiotu jest największa). Mediana udziału przychodów od klientów, z wyłączeniem głównego klienta, wynosi wśród przedsiębiorstw społecznych 30% (mediana udziału przychodów od głównego klienta również 30%).

Obecne zróżnicowanie źródeł przychodu PS nie jest wystarczające. Należałoby dążyć do sytuacji, w której od głównego klienta pochodzi nie więcej niż połowa przychodów danego podmiotu. Dlatego ważne jest wspieranie PS w pozyskiwaniu klientów oraz tworzeniu sieci – wskazówki w tym zakresie zawiera kolejny podrozdział.

Wykres 24: Udział przychodów ze sprzedaży klientom innym, niż główny klient, w całkowitym przychodzie przedsiębiorstw społecznych w 2019 roku (odpowiedzi podmiotów, które powstały przed 2019 rokiem)

[Źródło: Badanie ankietowe przedsiębiorstw społecznych, n=57]

Udział kosztów wynagrodzeń i świadczeń społecznych w kosztach ogółem jest wśród PS z województwa kujawsko-pomorskiego zróżnicowany. Około jedna trzecia podmiotów (34%) koszty z tej kategorii utrzymuje na poziomie, który nie przekracza połowy kosztów ogółem. W blisko dwóch piątych (39%) udział kosztów wynagrodzeń i świadczeń społecznych związanych z zatrudnianiem pracowników w kosztach ogółem wynosi więcej niż połowę, ale nie przekracza trzech czwartych, natomiast w co piątym przedsiębiorstwie (21%) udział ten jest wyższy.

Biorąc pod uwagę, że PS są powołane do łączenia działalności rynkowej z prowadzeniem reintegracji zawodowej pracowników z grup defaworyzowanych, stosunkowo wysoki udział kosztów związanych z zatrudnieniem w kosztach ogółem jest zrozumiały – zwłaszcza jeżeli działają w sektorze usług. Jednak w odniesieniu do przedsiębiorstw, w których udział ten jest najwyższy, zachodzi obawa czy nie wydają zbyt mało na inwestycje.

Wykres 25: Udział kosztów wynagrodzeń i świadczeń społecznych związanych z zatrudnianiem pracowników w kosztach ogółem przedsiębiorstw społecznych w 2019 roku (odpowiedzi PES, które powstały przed 2019 rokiem)

[Źródło: Badanie ankietowe przedsiębiorstw społecznych, n=57]

Podobnie jak pracownicy zatrudnieni w PS, również przedstawiciele tych podmiotów przeważnie uważali, że skala prowadzonej działalności była adekwatna do potencjału kadrowego. Taką opinię wyraziły przeszło trzy piąte respondentów (63%).

Wykres 26: Ocena liczby pracowników oraz ich kompetencji w relacji do skali działalności ekonomicznej przedsiębiorstw społecznych

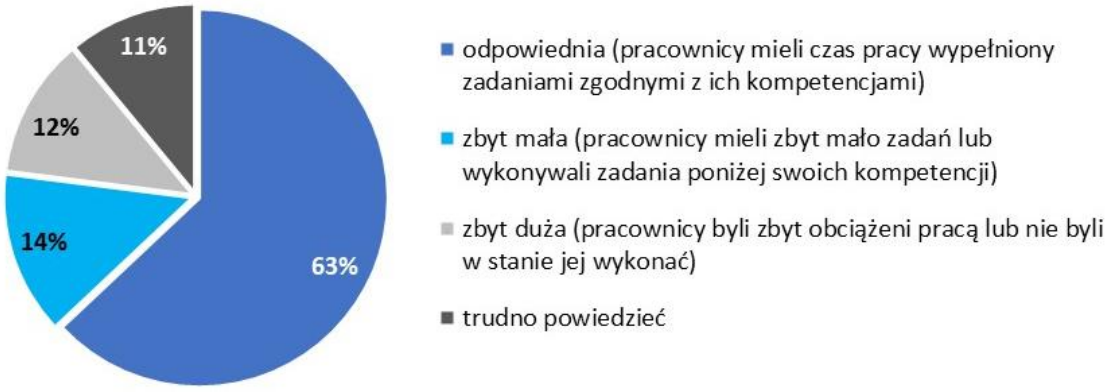

[Źródło: Badanie ankietowe przedsiębiorstw społecznych, n=59]

4.6.2 Pozyskiwanie klientów i tworzenie sieci

Okolicznością ograniczającą pozyskiwanie klientów przez PS jest zaabsorbowanie ich kadry zarządzającej innymi zadaniami, w sytuacji gdy pracownicy nie mają kompetencji potrzebnych do zdobywania zamówień. Do takich zadań należy przede wszystkim kierowaniem pracownikami (przy czym kierowanie osobami, których reintegracja się nie zakończyła, wymaga szczególnego zaangażowania), a niejednokrotnie również bezpośrednim udziałem w produkowaniu towarów lub świadczeniu usług. Przy takiej organizacji pracy działania z zakresu marketingu bywają zaniedbywane.

> *Moi przedsiębiorcy albo pilnują ludzi, albo pilnują produkcji. (…). Jak się wyrywają z procesu [produkcji], to bardzo często jest niekorzystne. [Lider] nie może ich co drugi dzień zostawiać, żeby jeździć po firmach.*[IDI OWES]

OWES dostrzegają także trudności, jakie sprawia PS sprostanie formalnościom związanym z ubieganiem się o zamówienia publiczne (a także o dotacje); część przedsiębiorstw społecznych nie monitoruje zamówień (na przykład w BIP), mają również trudności z zapoznawaniem się z dokumentacją przetargową i sporządzaniem ofert. Przy tym w wywiadach przeprowadzonych z przedstawicielami OWES pojawia się opinia, że OWES nie powinny wyręczać PS w zakresie pozyskiwania zamówień publicznych.

Argumentem uzasadniającym granicę zaangażowania OWES jest nie tylko zasada, zgodnie z którą przedsiębiorstwa społeczne ponoszą ryzyko ekonomiczne, ale także potrzeba uniknięcia konfliktu interesów, jaki mógłby powstać w sytuacji wspierania przedsiębiorstwa społecznego w konkurowaniu o zamówienie z innym takim podmiotem. Natomiast w odpowiedzi na zdiagnozowany problem, **warto wzmocnić wsparcie funkcjonowania i rozwoju przedsiębiorstw społecznych w zakresie pozyskiwania zamówień**. **Potrzebne jest nie tylko wsparcie służące rozwijaniu potrzebnych do tego kompetencji, ale także pomoc we wdrażaniu rozwiązań organizacyjnych, które odciążyłyby część pracowników (przede wszystkim kadrę zarządzającą) od bieżących zadań**.

Trafnym rozwiązaniem było utworzenie przez ROPS na stronie internetowej katalogu podmiotów ekonomii społecznej[60] oraz działu, gdzie beneficjenci RPO WK-P 2014-2020 mogą zamieszczać ogłoszenia o zamówieniach, których potencjalnymi wykonawcami są podmioty ekonomii społecznej[61]. Rozwiązania te warto stosować również w przyszłości. **Katalog podmiotów warto uzupełnić o informacje na temat zakresu usług poszczególnych podmiotów oraz wprowadzić możliwość wyszukiwania według tego zakresu**.

[60] http://www.es.rops.torun.pl/informator.html
[61] http://www.es.rops.torun.pl/oferty.html

ROPS, korzystając ze wsparcia zewnętrznego eksperta, przeprowadził ponadto cykl spotkań w powiatach, dotyczących m.in. klauzul społecznych w zamówieniach publicznych (a przy okazji podnosząc wiedzę własnego zespołu). Upowszechnianie wśród samorządów stosowania klauzul okazuje się trudne, ale przekazywanie informacji przez ekspertów w tym zakresie stanowi właściwy kierunek.

Dla przedsiębiorstw społecznych działających na niewielką skalę kolejnym ograniczeniem w pozyskiwaniu klientów i zwiększaniu sprzedaży jest to, że samodzielnie nie byłyby w stanie wykonać dużych zamówień, pokryć kosztów prowadzenia kampanii promocyjnych ani tworzenia i utrzymywania sieci dystrybucji (profesjonalne badania rynku zazwyczaj nie są nawet rozważane). Szansą przezwyciężenia tego ograniczenia jest nawiązanie współpracy z innymi podmiotami.

Problem w tym, że nawiązywanie współpracy również wymaga dodatkowego zaangażowania i czasu, których deficyt stanowi barierę rozwojową dla części przedsiębiorstw społecznych. W odpowiedzi na opisane wyzwanie przedstawiciel jednego z OWES zaproponował rozszerzenie wsparcia udzielanego przedsiębiorstwom społecznym poprzez poszerzenie zespołów OWES o handlowców. Biorąc pod uwagę funkcję przypisaną OWES wydaje się, że powinny nie tyle bezpośrednio uczestniczyć w działaniach marketingowych i sprzedażowych przedsiębiorstw społecznych, co tworzyć i wdrażać modele realizowania takich działań przez współpracujące ze sobą przedsiębiorstwa. **Rozwiązaniem wartym rozważenia byłoby wsparcie utworzenia przedsiębiorstwa, które obsługiwałoby pozostałe w zakresie działań marketingowych i sprzedażowych**.

W jednym z województw zadanie stworzenia sieci podmiotów produkujących regionalne pamiątki podjął ROPS. Przy wsparciu projektantki, została stworzona wspólna marka i opracowane prototypy produktów. Jedno z zaangażowanych przedsiębiorstw rozpoczęło prowadzenie sklepu internetowego. Funkcjonowanie nowej marki zaanonsowano dużym wydarzeniem promocyjnym.

Przełożyło się to na zamówienia od klientów, a ponadto zmobilizowało przedsiębiorstwa do zwiększenia efektywności i poszerzyło ich perspektywę, tak że oprócz bieżącej produkcji obejmuje ona również dalszy rozwój:

> *[Zaczęło się od] takiego bardzo ostrożnego podejścia "po co mamy przyjeżdżać na to spotkanie", "100 fartuchów nie da się uszyć w dwa miesiące". Szyją to w tydzień. Profesjonalizują się. Mamy osobę, która wcześniej patrzyła na to z perspektywy szycia dla kogoś, a nagle zaczyna szukać gwiazd lokalnych i krajowych żeby je fotografować w tych fartuchach. [IDI przedstawiciele instytucji programujących, wdrażających, koordynujących]*

Warto zwrócić uwagę również na to, że początkowe działania służące tworzeniu sieci kosztowały wiele starań, a przynosiły niewielkie efekty. Punktem przełomowym było utworzenie marki oraz

prototypów produktów.

Opisany przypadek przemawia za tworzeniem powiązań, których podstawą są konkretne wspólne działania. „Sieciowanie" okazuje się faktycznie przydatne jeżeli opiera się na pomyśle w jaki sposób i do jakiego rezultatu – korzystnego dla zaangażowanych podmiotów – ma doprowadzić.

Sieci są mało efektywne, jeżeli nie łączy ich konkretny cel, wynikający z potrzeb włączanych do nich podmiotów. Z tej perspektywy wskaźnik rezultatu Poddziałania 9.4.2 „liczba porozumień zawartych w ramach sieciowania"[62] nie jest odpowiedni (lepiej żeby oczekiwanym rezultatem nie było zawieranie porozumień czy tworzenie sieci, lecz efekty ich funkcjonowania). W wywiadach przyznawali to przedstawiciele instytucji uczestniczących w programowaniu lub wdrażaniu programu.

> *[Koleżanka] raczej językiem typowo już biznesowym próbuje różne organizacje powiązać. Czyli już działające, np. spółdzielnie, z innym przedsiębiorstwem społecznym [z tej samej branży]. Natomiast nie uszczęśliwiamy na siłę i nie robimy takich warsztatów, jak się porozumieć. (…) Myślę, że też trochę oszczędzamy, żeby ta energia [była wykorzystywana] sensownie.*[IDI OWES]

Podobnie mało efektywne okazują się odgórne (tj. niewynikające z konkretnych potrzeb angażowanych podmiotów) próby nawiązywania kontaktów pomiędzy sektorami ekonomii społecznej i biznesu (a także nauki).

Trudności w nawiązywaniu współpracy pomiędzy PES a firmami komercyjnymi wynikają z przekonania o niskiej jakości usług PES oraz z deficytu zaangażowania przedsiębiorstw działających na zasadach czysto rynkowych w działania z zakresu społecznej odpowiedzialności biznesu (CSR). **Brakuje również pomysłów na obopólnie satysfakcjonującą współpracę**.

W opinii części przedstawicieli OWES przeświadczenie części potencjalnych klientów, że produkty podmiotów ekonomii społecznej są mało atrakcyjne, zostało już w znacznym stopniu zniwelowane:

> *Spółdzielnia, a jeszcze socjalna, no to niekoniecznie była fajnie postrzegana. W tej chwili wydaje mi się, że sytuacja diametralnie się zmieniła, ponieważ wiele tych podmiotów jakością i rzetelnością wykonywanych prac, usług, zdobyła dużo klientów i przełamała te stereotypy.* [IDI OWES]

Wspieranie współpracy podmiotów ekonomii społecznej z firmami komercyjnymi wymaga rozpoznania potrzeb przedsiębiorstw. **Udane przypadki trwałej współpracy opierają się na wspólnym świadczeniu usług**:

[62] Wartość docelowa wskaźnika wynosi 8, wartość osiągnięta do października 2019 roku: 6.

Klasyczna firma, duże przedsiębiorstwo, zajmujące się projektowaniem instalacji [typ instalacji][wspominało o tym, że chcą w ramach rozwoju uruchomić projekt pilotażowy, gdzie oprócz projektowania zaczęliby też instalować (…).Zaproponowaliśmy im: „OK, wy macie doświadczenie i wiedzę w tej dziedzinie, my mamy natomiast kontakty i osoby, które posiadają odpowiednie uprawnienia. Jeżeli nie mają, to oferujemy im certyfikowane kursy, gdzie będą mogli nabyć takie uprawnienia. Będziecie mieli swojego podwykonawcę". 3 lata ta spółdzielnia funkcjonuje, współpracują nadal ze sobą. (…) Tutaj cały czas ta współpraca bardzo ładnie nam wychodzi. Jedni projektują i obliczają, drudzy są podmiotem współpracującym, który wykonuje już fizycznie te instalacje. Tego typu mariaże, jeżeli chodzi o zorganizowanie współpracy, muszą być codziennością, jeżeli myślimy o rozwoju przedsiębiorstw społecznych. [IDI OWES]

Dotychczasowe doświadczenia wskazują, że **próby animowania współpracy pomiędzy podmiotami ekonomii społecznej a przedsiębiorstwami poprzez samo promowanie idei ekonomii społecznej są mniej skuteczne**. Niekiedy trudne okazywało się nawet uzyskanie zaproszenia na organizowane przez środowisko przedsiębiorców cykliczne spotkania.

Komunikaty kierowane do potencjalnych klientów lub partnerów powinny uwzględniać ich perspektywę. Ważne jest **promowanie konkretnych modeli współpracy i pokazywanie korzyści, które mogą z niej wyniknąć. Przydatne byłoby tworzenie, testowanie i promowanie takich modeli, we współpracy z przynajmniej jedną z organizacji zrzeszających przedsiębiorców działających w województwie kujawsko-pomorskim**. Taki proces należy rozpocząć się od zidentyfikowania pozycji, jakie w łańcuchach wartości[63] firm należących do danej organizacji mogłyby zająć PES. Zadanie to powinno zostać wykonane przez przedstawicieli przedsiębiorstw należących do danej organizacji wspólnie z ekspertami w zakresie wspierania ekonomii społecznej z ROPS i OWES, podczas cyklu warsztatów, służących zidentyfikowaniu możliwości współpracy a następnie opracowania jej modelu w odniesieniu do konkretnego rodzaju usług lub produktów. Kolejnym krokiem byłoby zainicjowanie współpracy pomiędzy zainteresowanymi przedsiębiorstwami komercyjnymi a PES i testowe wdrożenie kilku najbardziej przekonujących modeli. Przebieg i efekty współpracy powinny być na bieżąco monitorowane, w celu dostosowywania początkowych założeń oraz udzielania wsparcia w przezwyciężeniu ewentualnych trudności. Udoskonalone modele, których wdrażanie przyniosło satysfakcjonujące rezultaty, powinny być upowszechniane poprzez działania promocyjne i doradcze

[63] „Łańcuch wartości to ciąg powiązanych ze sobą działań realizowanych w ramach procesu wytwarzania finalnego produktu lub usługi, umożliwiających uzyskiwanie wartości dodanej" (Rokita 2005: 196).

Przedstawiciele OWES wskazywali, że własne kontakty z firmami komercyjnymi ułatwiają im doradzanie przedsiębiorstwom społecznym w nawiązywaniu współpracy i pozyskiwanie zleceń poza sektorem ekonomii społecznej.

Omawiając relacje biznesowe podmiotów ekonomii społecznej warto również wspomnieć o obserwowanym przez OWES zjawisku zakładania takich podmiotów przez przedsiębiorców, którzy opierają koncepcję ich działalności na współpracy z firmami komercyjnymi, które sami prowadzą . Tworzenie w ten sposób łańcucha wartości złożonego z kilku podmiotów może sprzyjać rozwojowi sektora ekonomii społecznej na rynku, przy czym należy zwrócić uwagę, żeby nie działo się to kosztem reintegracji społecznej i zawodowej pracowników.

4.6.3 Uwarunkowania związane z zatrudnianiem osób defaworyzowanych

Podmioty z sektora ekonomii społecznej są powołane do tego, żeby sprostać wyzwaniom związanym z zatrudnianiem osób z grup defaworyzowanych. W wywiadach z przedstawicielami OWES pojawiły się opisy modelowych przypadków urzeczywistniania tej idei.

> *Tutaj my tworzymy miejsce pracy i przestrzeń dla ludzi, którzy są w trudnej sytuacji, którzy nie mogą do końca znaleźć tego miejsca na rynku. (…) Dobieramy to miejsce i przestrzeń do człowieka, jego możliwości, jego funkcjonowania. (…) Ktoś może czy wykonywać pracę zdalną, czy łączyć godziny bardziej elastyczne, czy po prostu [potrzebna jest] większa uważność i elastyczność w stosunku do pracownika. (…) Stąd na przykład tworzenie takiej spółki, która zatrudnia osoby z niepełnosprawnością intelektualną. I ta praca, zakres działań tego podmiotu są dostosowane do możliwości funkcjonowania tych osób. One mają pewien zakres kompetencyjny, mogą wykonywać pewien zakres czynności, który jest możliwy dla nich do wykonania. (…) Nie będą wykonywać innych rzeczy, bo one po prostu już się nie mieszczą w tym zakresie. (…) To może być szansa zatrudnienia z tak zwanym parasolem.* [IDI OWES]

Osoby zagrożone wykluczeniem społecznym, po długim okresie oddalenia od rynku pracy, rzadko są w stanie skutecznie zarządzać przedsiębiorstwem społecznym; odpowiednia jest dla nich raczej rola pracowników.

> *Jeżeli ktoś wiele lat pozostawał bez zatrudnienia, no to często nie ma ani wiedzy ani kompetencji zarządczych. (…) Czasami bywa tak, że z długotrwałym bezrobociem wiążą się inne kwestie i problemy społeczne. (…) Takiej osobie byłoby ciężko zarządzać podmiotem.*[IDI OWES]

Jednak także dla osób niezagrożonych wykluczeniem prowadzenie przedsiębiorstwa społecznego jest znacząco trudniejsze, niż choćby indywidualnej działalności gospodarczej [IDI OWES]. **Zatrudnianie**

osób z poważnymi problemami (takimi jak uzależnienie od alkoholu, choroby psychiczne) wiąże się ze szczególnymi trudnościami.

OWES niejednokrotnie próbują przeciwdziałać nieuzasadnionemu opuszczaniu pracy przez osoby zatrudnione w przedsiębiorstwach społecznych, monitorując absencje, sprawdzając ich przyczyny i próbując zachęcić pracowników do powrotu, albo pomóc przedsiębiorstwu w znalezieniu kolejnej osoby na miejsce pracy utworzone w ramach projektu.

Zdarza się, że osoby bez doświadczenia stałej pracy, albo ukształtowane przez doświadczenie niestabilności zatrudnienia, w początkowym okresie nie wiążą jednoznacznie swojej przyszłości zawodowej z podmiotem, w którym zostali zatrudnieni. Jednak ich lojalność rośnie, jeżeli temu podmiotowi udaje się przez dłuższy czas funkcjonować.

Przeprowadzone wywiady dostarczają przykładów uwzględniania w dotychczasowych projektach szczególnych potrzeb osób należących do grup defaworyzowanych. Indywidualizacja przybiera różne formy. W odniesieniu do osób o mniejszym potencjale intelektualnym polega na przykład na przekazywaniu informacji w prostszy sposób, zwiększaniu liczby godzin poświęconych na szkolenia lub spotkania z doradcą, wracaniu podczas indywidualnych rozmów do tematów omówionych na spotkaniach grupowych.

> *Jeżeli widzimy, że grupa jest taka bardziej oddalona, to (…) te treści, które były na szkoleniu, omawiamy jeszcze raz, czy zrozumieli, czy wiedzą, czy jakieś pytania mają dodatkowe.* [IDI OWES]

Indywidualizacji wsparcia sprzyja realizowanie projektów przez etatowych pracowników OWES oraz brak konieczności przesądzania już na etapie tworzenia projektu szczegółów wsparcia, które zostanie udzielone przez nich poszczególnym uczestnikom projektu (trudniejsze jest zamówienie usług u zewnętrznych ekspertów, na przykład specjalizujących się w kwestiach prawnych dotyczących danej branży)**.**

Istotnym problemem wskazanym przez OWES jest brak odpowiednio wczesnego rozpoznania problemów (w tym: psychicznych) danej osoby, które mogą wpłynąć na jej trudności z funkcjonowaniem w miejscu pracy.

> *Wiele osób, które my angażujemy do pracy w przedsiębiorstwach społecznych, nie jest zdiagnozowanych. Jeżeli mamy niepełnosprawnych, to mamy diagnozę, mamy orzeczenie. Ale duża część osób, to też są osoby długotrwale pozostające poza rynkiem pracy, które miały gdzieś epizody zatrudnieniowe i nie były w stanie się wcześniej utrzymać w tych miejscach pracy. Przychodzą do przedsiębiorstwa i znowu też się pojawiają jakieś trudne sytuacje.* [IDI OWES]

OWES różnią się stopniem rozpoznania grupy osób zatrudnianych na miejscach pracy tworzonych w przedsiębiorstwach społecznych. Niektórzy przedstawiciele OWES pytanie o charakterystykę tej grupy kwitują odpowiedzią, że nie prowadzą takich badań. Inne dążą jednak do rozpoznania profilu klientów, w celu dostosowania wsparcia.

Deficyt indywidualizacji wsparcia wydaje się głównym ograniczeniem jego efektywności.

Przydatne byłoby **poprzedzanie zatrudniania osób z grup defaworyzowanych przechodzeniem przez nie wstępnego etapu reintegracji**, w specjalizujących się w tym zakresie podmiotach. **Wówczas diagnozowane i zaspokajane** (na przykład poprzez opiekę psychiatryczną lub terapię uzależnień) **byłyby ewentualne dodatkowe potrzeby, nierozpoznane w momencie przystępowania do projektu**. Tę wstępną fazę kończyłoby wydanie przez podmiot reintegracyjny opinii o zdolności do podjęcia pracy w przedsiębiorstwie społecznym przez daną osobę, wraz ze wskazaniem jakiego rodzaju dalsze wsparcie będzie jej przy tym potrzebne. **Rolą OWES byłoby zapewnienie usług reintegracyjnych zgodnych z tym zakresem**. Wsparcie ze strony OWES jest szczególnie potrzebne **jeżeli dane przedsiębiorstwo społeczne nie ma doświadczenia w funkcjonowaniu jako podmiot reintegracyjny.** Część przedsiębiorstw społecznych jest zakładana przez osoby z pomysłem na działalność gospodarczą i kompetencjami potrzebnymi do jej prowadzenia, ale nie współpracującymi wcześniej z osobami z grup defaworyzowanych. Stan epidemii COVID-19 może zagrażać funkcjonowaniu PES i utrudniać zakładanie nowych, zwłaszcza w niektórych branżach (np. gastronomicznej i turystycznej). Zarazem warto wykorzystać potencjał przedsiębiorców, których firmy nie przetrwają kryzysu, docierając do nich z informacjami o możliwości tworzenia PS. Ich doświadczenie biznesowe mogłoby wzmocnić sektor ekonomii społecznej w regionie.

Przedsiębiorstwa społeczne niejednokrotnie mają trudności we współpracy z pracownikami z grup zagrożonych wykluczeniem społecznym. W celu przezwyciężania tych trudności istotne są rozwiązania omówione we wcześniejszej części raportu:

- **zatrudnianie przez OWES specjalistów ds. reintegracji**, wspierających PES
- umożliwienie PES korzystania z usług **trenerów pracy**
- **wzmacnianie współpracy pomiędzy podmiotami wyspecjalizowanymi w reintegracji a innymi PES** zatrudniającymi pracowników z grup defaworyzowanych
- **umożliwienia osobom, które mają poważne trudności z pracą w przedsiębiorstwie społecznym, powrotu na wcześniejszy etap ścieżki reintegracji** (na przykład do WTZ).

Ze strony OWES pojawiły się ponadto sugestie uelastycznienia zasad dotyczących zatrudnienia w przedsiębiorstwach społecznych przy wsparciu z RPO WK-P. Miałoby to służyć uwzględnieniu niezdolności części pracowników do utrzymania zatrudnienia przez dłuższy okres albo

rekompensować przedsiębiorstwom społecznym, zwłaszcza działającym sezonowo, mniejszą wydajność pracy osób, które zatrudniają.

Zastosowanie proponowanego rozwiązania wydaje się jednak kontrowersyjne, ponieważ mogłoby grozić prekaryzacją zatrudnienia. W razie konieczności stosowania takiego rozwiązania ważne byłoby zapewnienie udziału osób objętych wsparciem w innych aktywnościach, podtrzymujących ich kompetencje.

4.7 Skuteczność wsparcia i zaspokojenie potrzeb

4.7.1 Wsparcie udzielone przedsiębiorstwom społecznym

Zarówno wsparcie udzielane przez OWES, jak i udzielane przez ROPS, zostało przez przedstawicieli przedsiębiorstw społecznych ocenione wysoko – średnia ocen wyniosła 4,6 w przypadku OWES oraz 4,2 w przypadku ROPS (na skali od 1 „w ogóle nieprzydatne" do 5 „bardzo przydatne").

Spośród różnorodnych form przekazywania wiedzy przez OWES lub przez ROPS, **przedsiębiorstwa społeczne najwyżej oceniają konsultacje dla osób zarządzających oraz wizyty studyjne** – wsparcie w tych formach uzyskało średnią ocen 4,3 (na tej samej skali). Z wywiadów jakościowych z przedstawicielami przedsiębiorstw społecznych wynika, że skuteczność i efektywność kosztowa wizyt studyjnych jest zróżnicowana – tym wyższa, im bardziej odwiedzany podmiot ekonomii społecznej jest podobny do podmiotu, którego założenie rozważają uczestnicy wizyty oraz im chętniej dzieli się swoimi doświadczeniami. Sprzyja temu ustalenie merytorycznego programu wizyty. Odwiedzanie podmiotów z innych województw jest o tyle uzasadnione, że w ich przypadku mniej prawdopodobne jest bezpośrednie konkurowanie z podmiotami, które założą uczestnicy wizyty.

Nieco niżej, niż pozostałe formy, oceniono pod względem przydatności konferencje oraz indywidualne konsultacje dla pracowników spoza kadry zarządzającej (średnia ocen 3,9).

Tabela 9: Ocena przydatności poszczególnych form przekazywania wiedzy wykorzystywanych przez OWES lub przez ROPS

Formy przekazywania wiedzy	Średnia	Mediana
wizyty studyjne	4,3	5
konferencje	3,9	4
indywidualne konsultacje dla osób zarządzających	4,3	5
indywidualne konsultacje dla innych pracowników	3,9	4
grupowe szkolenia lub warsztaty dla osób zarządzających	4,3	5
grupowe szkolenia lub warsztaty dla innych pracowników	4,1	5

[Źródło: Badanie ankietowe przedsiębiorstw społecznych, n=59]

W ramach projektów RPO WK-P 2014-2020 OWES i ROPS w znacznym stopniu zaspokoiły potrzeby przedsiębiorstw społecznych w zakresie wiedzy o ekonomii społecznej i usług doradczych.

Informacje o ekonomii społecznej wystarczające do założenia przedsiębiorstwa społecznego, a także wystarczające doradztwo biznesowe na tym etapie (w tym przy tworzeniu biznesplanu) uzyskało w przybliżeniu dziewięć na dziesięć takich podmiotów (po 89%). Osiem na dziesięć uzyskało odpowiednie środki na utworzenie przedsiębiorstwa społecznego (80%).

Natomiast nieotrzymanie (żadnego lub wystarczającego) wsparcia było stosunkowo najczęstsze w zakresie nawiązywania kontaktów z potencjalnymi klientami lub kontrahentami (30%), aktywizacji zawodowej lub integracji społecznej przyszłych pracowników (28%) oraz podniesienia kompetencji w zakresie zarządzania (26%).

Zwraca uwagę również stosunkowo wysoki odsetek przedsiębiorstw społecznych oceniających, że nie potrzebują wsparcia w nawiązywaniu kontaktów z podmiotami prowadzącymi reintegrację zawodową lub społeczną – stwierdził tak przedstawiciel co czwartego przedsiębiorstwa. W kontekście wyników dotyczących profilu osób zatrudnianych w przedsiębiorstwach społecznych[64] wydaje się, że takie odpowiedzi wynikają w większym stopniu z nieobejmowania wsparciem osób z grup najbardziej zagrożonych wykluczeniem społecznym, niż z dużego potencjału podmiotów reprezentowanych przez respondentów w zakresie reintegracji.

[64] Porównaj: rozdział 3.4 *Profil osób zatrudnianych w przedsiębiorstwach społecznych*.

Tabela 10: Zaspokojenie przez OWES i ROPS potrzeb przedsiębiorstw społecznych na etapie ich tworzenia

Zakres wsparcia	wsparcie zaspokoiło potrzeby	wsparcie nie zaspokoiło potrzeb	brak wsparcia pomimo potrzeb	brak potrzeb
wsparcie w zdobyciu wiedzy o ekonomii społecznej	89%	11%	0%	0%
wsparcie w nawiązaniu kontaktów z potencjalnymi klientami lub kontrahentami	52%	17%	13%	17%
wsparcie w nawiązaniu kontaktów z podmiotami prowadzącymi reintegrację społeczną lub zawodową	65%	7%	4%	24%
wsparcie w opracowaniu biznesplanu lub doradztwie biznesowym	89%	11%	0%	0%
fundusze (dotacja) na utworzenie przedsiębiorstwa społecznego	80%	20%	0%	0%
fundusze (dotacja) na przekształcenie innego podmiotu w przedsiębiorstwo społeczne	43%	4%	0%	52%
fundusze (dotacja) na pokrycie podstawowych kosztów funkcjonowania przedsiębiorstwa społecznego (wsparcie pomostowe)	85%	15%	0%	0%
wsparcie w podniesieniu kompetencji zawodowych w zakresie zarządzania	61%	17%	9%	13%
wsparcie w podniesieniu kompetencji zawodowych w innym zakresie	67%	13%	7%	13%
wsparcie w zakresie aktywizacji lub integracji społecznej przyszłych pracowników	57%	15%	13%	15%

[Źródło: Badanie ankietowe przedsiębiorstw społecznych, n=46]

Poziom zaspokojenia potrzeb występujących w fazie rozwoju przedsiębiorstw społecznych okazał się nieco niższy, niż na etapie ich tworzenia. W szczególności, mniejszy odsetek przedstawicieli przedsiębiorstw społecznych uznał za zaspokojone ich zapotrzebowanie na finansowanie podstawowych kosztów funkcjonowania (69% w porównaniu z 85% w fazie tworzenia), kompetencji w zakresie zarządzania (odpowiednio: 47% i 61%) oraz kontaktów z podmiotami prowadzącymi reintegrację (54% i 65%).

Tabela 11: Zaspokojenie przez OWES i ROPS potrzeb przedsiębiorstw społecznych na etapie ich rozwoju

Zakres wsparcia	wsparcie zaspokoiło potrzeby	wsparcie nie zaspokoiło potrzeb	brak wsparcia pomimo potrzeb	brak potrzeb
wsparcie w nawiązaniu kontaktów z potencjalnymi klientami lub kontrahentami	56%	14%	10%	20%
wsparcie w nawiązaniu kontaktów z podmiotami prowadzącymi reintegrację społeczną lub zawodową	54%	10%	7%	29%
fundusze (dotacja) na utworzenie nowych miejsc pracy w przedsiębiorstwie społecznym	78%	8%	3%	10%
fundusze (dotacja) na pokrycie podstawowych kosztów funkcjonowania przedsiębiorstwa społecznego (wsparcie pomostowe)	69%	17%	8%	5%
wsparcie w zdobyciu kompetencji zawodowych w zakresie zarządzania	47%	17%	10%	25%
wsparcie w zdobyciu kompetencji zawodowych w innym zakresie	59%	8%	5%	27%
wsparcie w zakresie aktywizacji lub integracji społecznej pracowników	54%	7%	12%	27%

[Źródło: Badanie ankietowe przedsiębiorstw społecznych, n=59]

Przedstawiciele OWES jako szczególnie istotne wskazywali zapewnianie, zwłaszcza nowo utworzonym przedsiębiorstwom społecznym, wsparcia w zakresie księgowości oraz prawa (w tym konsultowanie z prawnikiem umów zawieranych przez dany podmiot). W wywiadach przedstawiciele OWES wspominali również o znaczeniu kursów zawodowych dla pracowników (jako sposobie wzmocnienia zarówno ich indywidualnych kompetencji i samooceny, jak i potencjału kadrowego danego przedsiębiorstwa) oraz stałym doradztwie biznesowym w początkowym okresie funkcjonowania przedsiębiorstwa. W wywiadach jakościowych respondenci z OWES mniej uwagi poświęcali natomiast wsparciu w zakresie reintegracji osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, potrzebnym żeby zwiększyć szanse utrzymania przez nich zatrudnienia. Ogólna ocena wsparcia udzielanego przez OWES jest wysoka. Zarazem jednak zdarzało się, że przedsiębiorstwa społeczne wyrażały niezadowolenie z przypisania ich do konkretnego OWES, którego ofertą nie były usatysfakcjonowane.

4.7.2 Wsparcie udzielone założycielom PES i podmiotom należącym do ich otoczenia

Do instytucjonalnych beneficjentów ostatecznych projektów realizowanych przez OWES należą[65] zarówno instytucje, które założyły PES, jak i takie, które tego nie uczyniły, ale są potencjalnie istotne dla rozwoju sektora ekonomii społecznej jako część jej otoczenia. W obu grupach średnia ocena przydatności projektów realizowanych przez OWES okazała się stosunkowo wysoka. Wynosiła, odpowiednio: 4,4 oraz 4,1, na skali od 1 – „w ogóle nieprzydatny" do 5 – „bardzo przydatny".

Projekty przyczyniły się przede wszystkim do poszerzenia wiedzy obu grup, potrzebnej do rozwijania ekonomii społecznej (90% i 87%). W obu grupach od ponad trzech piątych do przeszło trzech czwartych instytucji, dzięki wsparciu udzielonemu przez OWES, przypisuje większe niż wcześniej znaczenie ekonomii społecznej i nawiązuje kontakty potrzebne do jej rozwijania lub do współpracy z PES.

Instytucjonalni uczestnicy projektów biorąc w nich udział zdobywali najczęściej wiedzę z zakresu funkcjonowania PES (86%-89%), ich tworzenia (72%–85%), zagadnień prawnych (73%-78%) oraz ogólnie prowadzenia działalności gospodarczej (68%–71%).

Kontakty nawiązane dzięki udziałowi w projektach OWES najczęściej łączyły instytucjonalnych odbiorców wsparcia z podmiotami ekonomii społecznej (69%–74%), organizacjami pozarządowymi (po 79%) lub urzędami miast i gmin (63%–79%). Odsetek odbiorców wsparcia udzielanego przez OWES, które nawiązały kontakty z komercyjnymi firmami (28% - 34%) lub instytucjami naukowymi (33% - 40%), okazał się znacznie niższy.

Odsetek podmiotów, które nie osiągnęły oczekiwanych przez siebie efektów skorzystania ze wsparcia, okazał się niewielki.

[65] Oprócz indywidualnych beneficjentów ostatecznych.

Wykres 27: Efekty wsparcia udzielonego potencjalnym założycielom PES: Czy Pana (i) udział w projekcie OWES przyczynił się do tego, że Pana(i) instytucja:

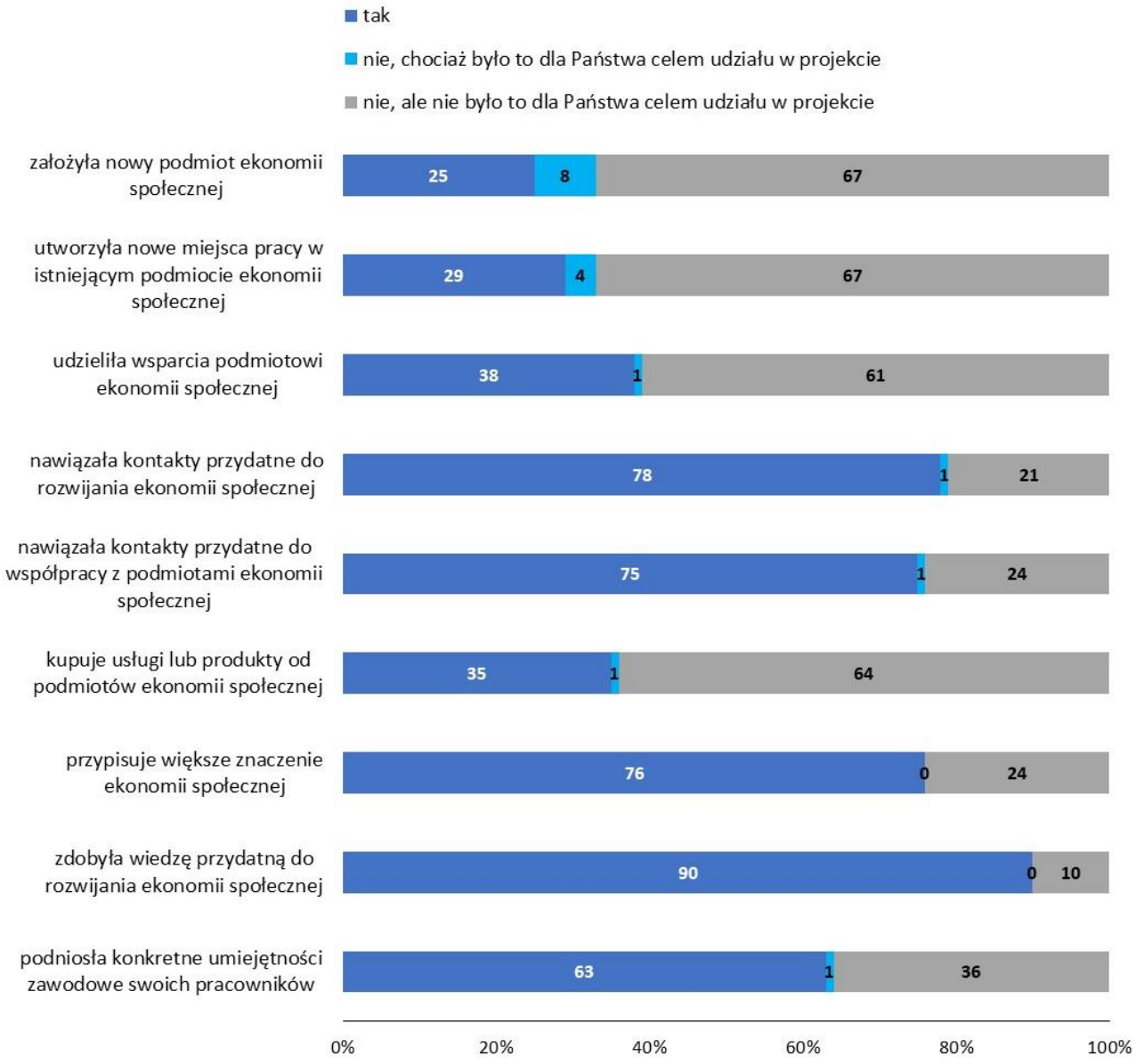

[Źródło: Badanie ankietowe BO instytucjonalnych – podmiotów z otoczenia PES, n=72]

Najczęściej wskazywanymi przez instytucjonalnych odbiorców wsparcia przyczynami nieosiągnięcia niektórych celów były trudności ze zdobyciem finansowania lub pozyskaniem pracowników, a także niewystarczający potencjał kadrowy danej instytucji (zaangażowany również w realizację innych projektów), niepowodzenie w wynajęciu lokalu oraz niewystarczające wsparcie ze strony lokalnego samorządu. Wartym rozważenia rozwiązaniem odpowiadającym na pierwszy z wymienionych problemów byłby instrument finansowy w postaci gwarancji zabezpieczających dotacje udzielane przedsiębiorstwom społecznym. Z kolei ułatwieniem w pozyskaniu pracowników z grup defaworyzowanych byłoby wzmacnianie współpracy z podmiotami reintegracyjnymi.

4.7.3 Efektywność wsparcia

Wysoki poziom ekonomizacji przedsiębiorstw społecznych (przejawiający się znacznym udziałem przychodów ze sprzedaży w ich całkowitym przychodzie) wraz ze szczególnie wysoką oceną przydatności szkoleń i konsultacji dla osób zarządzających takimi podmiotami, przemawiają za uznaniem, że efektywność kosztowa usług polegających na podnoszeniu kompetencji kadry zarządzającej przedsiębiorstw społecznych jest wysoka.

Podobnie wysoką średnią ocenę przydatności uzyskały wizyty studyjne, jednak w tym wypadku należy zastrzec, że mało efektywne są wizyty w podmiotach ekonomii społecznej, których działalność jest zbyt odległa od zainteresowań osób wizytujących, przez co nie może być źródłem przydatnej wiedzy ani inspiracji.

Ocena efektywności dotacji na tworzenie nowych miejsc pracy poprzez utworzenie PS oraz na tworzenie nowych miejsc pracy w istniejących PS lub w PES pod warunkiem ich przekształcenia w PS jest niejednoznaczna. Wprawdzie trwałość tworzonych miejsc pracy jest wysoka, jednak wyniki badania wskazują również na prawdopodobne występowanie efektu *creamingu*, tj. obejmowania wsparciem m.in. osób w relatywnie dobrej sytuacji, którym z dużym prawdopodobieństwem udałoby się podjąć pracę również gdyby nie otrzymały wsparcia (zwłaszcza biorąc pod uwagę korzystną sytuację na rynku pracy w okresie realizacji programu poprzedzającym ewaluację).

Najmniej efektywnym instrumentem wspierania rozwoju ekonomii społecznej są spotkania poświęcone ogólnym informacjom na jej temat, bez związku z potrzebami i kompetencjami uczestników. Podczas badania ankietowego wielu uczestników takich prezentacji nie było w stanie sobie przypomnieć, że kiedykolwiek uczestniczyli w jakichkolwiek spotkaniach lub innych przedsięwzięciach związanym z ekonomią społeczną. Opisany problem występował w początkowym okresie realizacji projektów i wiązał się z wymogiem organizowania przez OWES spotkań dotyczących ekonomii społecznej we wszystkich powiatach, podczas gdy w części z nich poziom zainteresowania ekonomią społeczną był niski.

Efektywności działań z zakresu animacji sprzyja natomiast oparcie ich na diagnozie i dzięki temu dostosowanie do specyfiki konkretnych gmin, w których są prowadzone. W jednym z województw uwzględnionych w ramach *benchmarkingu* wymagane jest zatrudnianie przez każdy OWES pracownika odpowiedzialnego za analizę potrzeb i potencjału poszczególnych gmin. Diagnoza dotycząca każdej gminy uwzględnia dane dotyczące sytuacji demograficznej, społeczno-ekonomicznej mieszkańców oraz informacje na temat funkcjonujących lokalnie instytucji i oferowanego przez nie zakresu wsparcia. Opracowana diagnoza służy jako podstawa działań animacyjnych dostosowanych do konkretnej gminy. Dostosowanie koncepcji rozwoju ekonomii społecznej do rozpoznanych lokalnie potrzeb znacząco zwiększa szanse zainteresowania JST tą ideą oraz jej urzeczywistnienia.

4.8 Rola ROPS i OWES: dotychczasowa i potencjalna (w okresie 2021-2027)

4.8.1 Funkcja koordynacyjna ROPS

Wywiady przeprowadzone w ramach benchmarkingu w 4 województwach[66] pokazują, że ROPS w różnych regionach mierzą się z podobnymi wyzwaniami. Przy tym niektóre z nich wypróbowały już rozwiązania, z których wnioski wydają się przydatne do sformułowania wskazówek dla ROPS w Toruniu. Przydatne są nie tylko wypracowane dobre praktyki, lecz także poddane refleksji niepowodzenia. Poznanie jednych i drugich okazało się możliwe dzięki otwartości przedstawicieli ROPS, którzy wzięli udział w badaniu. Z tego względu informacje prezentowane w tym rozdziale nie zostały przypisane do konkretnych instytucji.

Fundamentalnym wyzwaniem jest określenie w jaki sposób i w jakim zakresie ROPS będzie sprawował rolę koordynacyjną. Zadanie to jest tym trudniejsze, że lista zadań koordynacyjnych dotyczących ekonomii społecznej, których może się podjąć ROPS[67], jest bardzo obszerna. Co więcej, z perspektywy rozwoju ekonomii społecznej w regionie jest istotne, żeby koordynacyjna funkcja ROPS nie ograniczała się do tego sektora (przywołana lista zadań to uwzględnia). Wprawdzie dostępne są użyteczne opracowania opisujące szczegółowo zadania i procesy istotne z perspektywy koordynacji ekonomii społecznej (OZRSS 2018), w praktyce jednak ROPS napotykają trudności w ich realizacji.

Skuteczne pełnienie przez ROPS roli koordynacyjnej wymaga przemyślenia sposobu oddziaływania na inne podmioty. Przez OWES, ROPS w Toruniu jest postrzegany obecnie przede wszystkim jako instytucja, która tworzy przestrzeń do spotkania, a niekiedy także okazję do skorzystania z cennej

[66] Benchmarking dotyczył województw: pomorskiego, podkarpackiego, małopolskiego, dolnośląskiego.
[67] Określona w ministerialnych *Wytycznych…*(MIiR 2019: 52-54)

wiedzy zewnętrznych ekspertów (proponując terminy i ewentualnie tematy, zapewniając miejsce i poczęstunek). Nie jest natomiast postrzegany jako lider, określający kierunki działania i formułujący rozwiązania. Za przykład mogą posłużyć prace nad wspólnym regulaminem udzielania wsparcia finansowego. OWES doceniają wsparcie organizacyjne ze strony ROPS, ale merytoryczną rolę ROPS w tym przedsięwzięciu oceniają jako mniejszą, niż przedstawiciele tej instytucji. Sądzą także, że proces ten mógłby przebiec sprawniej.

ROPS w Toruniu odczuwa również deficyt wiedzy o jakości funkcjonowania poszczególnych OWES. Wśród ROPS z różnych województw powtarzała się opinia, że system akredytacji wydawanych przez MRPiPS zapewnia jedynie spełnianie minimalnych standardów, a ocena koncentruje się na kwestiach formalnych. Wspólnym doświadczeniem ROPS z różnych województw jest poczucie, że wyniki oceny prowadzonej w ramach akredytacji nie odzwierciedlają obserwowanych przez ROPS różnic w jakości usług poszczególnych OWES. Z drugiej strony, ROPS przyznają, że ich wiedza na temat działalności OWES jest ograniczona, a możliwości reakcji w przypadku dowiedzenia się o ewentualnych nieprawidłowościach - niewielkie. Niektóre ROPS wskazują wręcz na negatywne efekty standaryzacji: OWES zgodnie ze standardami zatrudniają wymaganych specjalistów i są w związku z tym ukierunkowane na realizację usług przez tych specjalistów, a wymóg posiadania doświadczenia ogranicza liczbę podmiotów, które mogłyby pełnić funkcję OWES w danym województwie.

Rozważanym sposobem wzmocnienia roli ROPS jest powierzenie mu roli IP, którą pełnił w poprzednim okresie programowania. Takie rozwiązanie obarczałoby ROPS szeregiem dodatkowych zadań. W związku z tym warunkiem ewentualnego powierzenie ROPS tej funkcji powinno być znaczne wzmocnienie jego potencjału organizacyjnego i kadrowego. Innym sposobem zapewnienia formalnego wpływu ROPS na OWES byłoby realizowanie przez te instytucje wspólnego projektu, w którym ROPS byłby liderem.

Doświadczenia z innych województw wskazują jednak, że ROPS mogą pełnić bardziej aktywną rolę. Jej przyjęcie wymaga przede wszystkim wzmocnienia potencjału merytorycznego ROPS w zakresie ekonomii społecznej, tak żeby pełnił pod tym względem wiodącą rolę w województwie - również wobec OWES, które dysponują wieloletnim doświadczeniem w tym zakresie. W celu umożliwienie pracownikom ROPS w Toruniu poszerzania praktycznej wiedzy z zakresu ekonomii społecznej oraz jej wspierania szczególnie przydatna byłaby stała wymiana współpracy z ROPS w innych województwach (*peer to peer learning*). Mogłyby temu służyć na przykład kilkutygodniowe (łącznie, w skali roku) wizyty studyjne lub wspólna realizacja wybranego przedsięwzięcia (na przykład tworzenia modelu współpracy przedsiębiorstw komercyjnych z PES, we współpracy z działającą w danym regionie organizacją pracodawców). Biorąc pod uwagę czas niezbędny do rozwijania kompetencji należy

rozważyć, czy w celu pogodzenia tego z realizacją bieżących zadań nie jest potrzebne zwiększenie zespołu ROPS realizującego zadania koordynacyjne w zakresie ekonomii społecznej.

4.8.1.1 Obejmowanie przez ROPS roli merytorycznego lidera w zakresie koordynacji ekonomii społecznej

Obejmując rolę lidera, ROPS powinien, wspólnie z innymi podmiotami, przeprowadzić proces, którego efektem będą odpowiedzi na dwa zasadnicze pytania.

I. **Jakie są kluczowe wyzwania dotyczące rozwoju ekonomii społecznej w regionie?**
II. **Jakie rozwiązania należy w związku z tym zapewnić?**

Na podstawie wyników badania, przedstawionych we wcześniejszej części raportu, proponujemy poniższe kwestie, stanowiska i rozwiązania.

Tabela 12: Wyzwania dotyczące rozwoju ekonomii społecznej i proponowane rozwiązania

Kluczowe wyzwania	Proponowane rozwiązania
Wzmocnienie roli ekonomii społecznej w reintegracji osób wykluczonych społecznie	● wzmocnienie współpracy pomiędzy podmiotami reintegracyjnymi a innymi podmiotami ekonomii społecznej ● wzmocnienie potencjału OWES w zakresie wspierania podmiotów ekonomii społecznej w prowadzeniu reintegracji i silniejsze ukierunkowanie działań OWES na ten obszar działalności (ewentualne przekazanie procedur dotacyjnych innym podmiotom, na przykład PUP) ● wprowadzenie usług trenera pracy ● odzwierciedlenie we wskaźnikach nie tylko trwałości miejsc pracy, lecz także okresu zatrudnienia poszczególnych osób należących do grup defaworyzowanych ● unikanie nadmiernego rozszerzania grupy docelowej (obniżania kryteriów uznania za osobę zagrożoną wykluczeniem społecznym, dla której utworzenie miejsca pracy jest dotowane)
Zwiększenie liczby klientów podmiotów ekonomii społecznej	● utworzenie przedsiębiorstwa społecznego wspierającego pozostałe w zakresie promocji i sprzedaży ● nawiązanie współpracy z co najmniej jedną spośród działających w województwie organizacji zrzeszających pracodawców ● dalsze promowanie podmiotów ekonomii społecznej wśród ich potencjalnych klientów (rozbudowa katalogu na stronie ROPS)
Zwiększenie zaangażowania JST we wspieranie rozwoju ekonomii społecznej	● podejmowanie działań animacyjnych w oparciu o wyniki diagnozy potrzeb i potencjałów poszczególnych gmin ● dalsze włączanie w promowanie idei ekonomii

Kluczowe wyzwania	Proponowane rozwiązania
	społecznej wśród samorządów tych (nielicznych) JST, dla których jej realizowanie jest priorytetem
Zapewnienie wysokiej jakości usług świadczonych przez OWES	● zapisy konkursów ogłaszanych w ramach RPO WK-P: określanie sposobu realizowania działań OWES oraz wymaganych efektów (z wykorzystaniem *Standardów OWES* opracowanych przez MRPiPS) ● częściowe odstąpienie od zasady przypisania poszczególnych OWES do subregionów, w celu: - uruchomienia konkurencji pomiędzy OWES - stworzenia podmiotom ekonomii społecznej możliwości korzystania z usług w OWES, które specjalizują się w danym zakresie ● upowszechnianie mechanizmu finansowania części usług OWES poprzez vouchery, a które podmioty ekonomii społecznej mogłyby kupować część usług ● wspólne prowadzenie części przedsięwzięć na rzecz podmiotów ekonomii społecznej przez OWES i przez ROPS (na przykład w ramach wspólnego projektu)

Każdy z powyższych etapów (I-II) powinien składać się z dwóch zadań..

1) **Wypracowanie przez ROPS wstępnej lub częściowej odpowiedzi.** Punktem wyjścia powinny być doświadczenia, wiedza oraz dane, którymi dysponuje ROPS (w tym wyniki niniejszej ewaluacji). W razie potrzeby należy ponadto skorzystać ze wsparcia ekspertów zewnętrznych, również z innych województw.
2) **Wypracowanie ostatecznej odpowiedzi z interesariuszami ekonomii społecznej.**

Warunkiem skutecznej merytorycznej koordynacji działań jest wynegocjowanie wspólnej wizji i kierunków działania, osiągnięcie porozumienia co do tego jak osiągnąć założone cele.

Obecnie szczególnie istotne rozbieżności dotyczą kwestii reintegracji. Jakkolwiek pod względem formalnego zakresu działań i standardów wszystkie OWES mają identyczną pozycję, różnią się opiniami co do tego na ile istotne jest ukierunkowywanie działań podmiotów ekonomii społecznej na reintegrację osób najbardziej wykluczonych. Przekłada się to na działania każdego z nich.

Z doświadczeń innych województw wynika, że wejście ROPS w rolę lidera, wskazującego kierunki działania i konsultującego je z interesariuszami (i gotowego do wprowadzania ewentualnych, uzasadnionych uzupełnień i korekt), ale przyjmującego odpowiedzialność za ostateczne sformułowanie tych kierunków, wywołuje często napięcia i kontrowersje pomiędzy ROPS a niektórymi interesariuszami (co wynika z niespełnienia ich oczekiwań). Nie przyjmując tak aktywnej roli, ROPS unika takich sytuacji. Z czasem jednak udaje się ustalić nowe relacje, w

których pozycja ROPS jest mocniejsza, niż wcześniej, co sprawia, że staje się zdolny do faktycznego wypełniania zadań koordynacyjnych.

Umacnianie się ROPS jako lidera merytorycznego nie oznacza marginalizowania roli Regionalnego Komitetu Ekonomii Społecznej ani innych podmiotów. Na przykład w jednym z województw regionalny program rozwoju ekonomii społecznej wykonała grupa wyłoniona z komitetu.

Nie chcemy mieć programu, który będzie programem ROPS-u tylko będzie wspólnym dziełem środowiska ekonomii społecznej. [ROPS spoza WK-P]

Grono podmiotów, które powinny zostać włączone w wypracowywanie ostatecznych odpowiedzi, obejmuje przede wszystkim:

- Urząd Marszałkowski (jako instytucja, przy pomocy której Zarząd Województwa Kujawsko-Pomorskiego realizuje zadania IZ[68] oraz jako instytucję, do której zadań należy opracowanie kierunków i realizacja polityki społecznej kreowanej przez Samorząd Województwa[69])
- JST realnie zainteresowane rozwojem ekonomii społecznej
- OWES
- przedstawicieli poszczególnych typów podmiotów ekonomii społecznej
- instytucje pomocy społecznej oraz instytucje rynku pracy
- przedstawicieli grup, których reintegracja jest celem ekonomii solidarnej[70]

Przy tak różnorodnym gronie istotne jest, żeby tematy kluczowe dla jednej ze stron nie dominowały (część spotkań warto prowadzić w podgrupach, niektórym uczestnikom może być potrzebne wprowadzenie w omawiane zagadnienia, na przykład dotyczące przygotowywania kolejnego okresu programowania funduszy unijnych). Niektóre ROPS zauważają, że koncentracja na relacjach pomiędzy nimi a OWES odwraca uwagę od innych istotnych kwestii.

Umocnienie się ROPS na pozycji merytorycznego lidera pozwala na aktywny udział w formułowaniu dokumentów programowych dotyczących RPO oraz dokumentacji konkursowej. W niektórych województwach ROPS proponują zapisy, które IZ w całości uwzględnia.

[68] W województwie kujawsko-pomorskim zadanie pełnienia roli IZ mieści się w zakresie kompetencji Departamentu Funduszy Europejskich.
[69] W województwie kujawsko-pomorskim zadanie programowania polityki społecznej w regionie mieści się w zakresie kompetencji Departamentu Spraw Społecznych.
[70] Włączanie osób wykluczonych w konsultowanie działań na ich rzecz promuje doświadczona w tym zakresie EAPN Polska (Europejska Sieć Przeciwko Ubóstwu).

Do każdego konkursu dajemy wkład jak chcemy współpracować z OWES-ami. IZ wychodzi z założenia, że my najlepiej wiemy co działa co nie działa i co możemy zrobić. [ROPS spoza WK-P]

4.8.1.2 Dwa poziomy koordynowania ekonomii społecznej przez ROPS

Poszczególne obszary polityki społecznej są ze sobą powiązane. Poprawa w jednym obszarze, na przykład aktywnej integracji, jest często konieczna, żeby możliwe stały się działania w zakresie ekonomii społecznej, których rozwój z kolei może się przyczynić do rozwoju usług społecznych. ROPS podejmuje działania w tych wszystkich dziedzinach.

Widzimy dużą rolę ekonomii społecznej w usługach społecznych. Ekonomia społeczna bez wejścia bardzo mocno w usługi społeczne nie przetrwa. PES muszą być gotowe żeby w gminach móc usługi użyteczności publicznej realizować w dużej skali. (…) musimy myśleć o tym, żeby dostarczyć maksymalnie blisko miejsca zamieszkania wszystkie usługi mieszkańcom i tu jest duża rola ekonomii społecznej w przyszłej perspektywie. [ROPS spoza WK-P]

Zdarza się, że ROPS ustala dla IZ wszystkie wskaźniki włączenia społecznego. Pozycja lidera merytorycznego w innych obszarach pozwala na efektywniejszą koordynację również w obszarze ekonomii społecznej.

Koordynacja powinna być prowadzona:

1) na poziomie poszczególnych dziedzin polityki społecznej (na przykład w obszarze: ekonomii społecznej, aktywnej integracji, usług społecznych)
2) na poziomie nadrzędnym, tj. pomiędzy tymi dziedzinami (w oparciu o wypracowany model pokazujący w jaki sposób powinny być powiązane)

Dwupoziomowa koordynacja zwiększa skuteczność realizowania strategicznych celów województwa w obszarze polityki społecznej. Na przykład deficyt usług społecznych sprawia, że osoby zasadniczo niezdolne do reintegracji zawodowej, z braku innego miejsca, trafiają do podmiotów, których celem jest przygotowanie do zatrudnienia (na przykład do WTZ, zamiast do ŚDS).

Jak nie mamy dla tych osób alternatywy to trudno im zabierać ten WTZ, który jak działa tak działa, ale jednak codziennie ta osoba jest do niego dowożona. (…) Więc to wszystko musi być na nowo zdefiniowane i powiązane. [ROPS spoza WK-P]

Koordynacja pozwala także uniknąć sytuacji, w których pracownicy zajmujący się ekonomią społeczną spotykali się z przedstawicielami poszczególnych gmin niezależnie od pracowników zajmujących się aktywną integracją lub usługami społecznymi.

4.8.2 Regionalny Komitet Ekonomii Społecznej

Jednym z głównych zadań ROPS jest koordynacja działania Regionalnego Komitetu ds. Ekonomii Społecznej. Na okres objęty realizacją badania przypadło działanie pierwszej kadencji Komitetu. Rola Komitetu ma charakter doradczy. Komitety zostały utworzone we wszystkich regionach i ich funkcjonowanie natrafia na podobne wyzwania. Powszechne były stwierdzenia dotyczące małej aktywności członków – zazwyczaj jest kilka aktywnych osób a pozostali są mało aktywni. Przyczyną tej małej aktywności jest społeczny charakter zaangażowania w to gremium przez osoby, które są obciążone swoim bieżącymi obowiązkami zawodowymi, utrudniającymi im pełne zaangażowanie w działalność społeczną. W opinii uczestników badania najbardziej zaangażowani są przedstawiciele ROPS i OWES, których zadania są bezpośrednio związane z kwestiami podejmowanymi przez Komitet. Najmniej aktywni okazywali się przedstawiciele nauki i podmiotów gospodarki rynkowej. Wynika to zdaniem respondentów z braku czytelnej roli przedstawicieli tych stron w komitetach. Reprezentanci przedsiębiorstw społecznych i podmiotów ekonomii społecznej, w tym podmiotów reintegracyjnych angażują się bardziej w posiedzenia, na których omawiane są bezpośrednio ich dotyczące zagadnienia. Wśród przyczyn mniejszego zaangażowania PES wymieniano hermetyczny język i abstrakcyjny poziom debaty, który odbiega od codziennych praktyk tych podmiotów.

Wśród przyczyn małej aktywności pojawiała się również kwestia małej mocy sprawczej i zniechęcenia wynikająca z braku przełożenia wyników pracy komitetów na podejmowane decyzje.

Wśród dobrych praktyk w jednym z regionów zidentyfikowane zostały działania podnoszące wpływ komitetu na podejmowane decyzje dotyczące sektora ekonomii społecznej. W tym regionie to komitet opracował Regionalny Program Rozwoju Ekonomii Społecznej a zapisy tego programu, w szczególności planowana do utworzenia liczba miejsc pracy zostały przeniesione do Regionalnego Programu Operacyjnego. Wydaje się, że zwiększyło to akceptację dla tych celów wśród beneficjentów RPO. W innych regionach poziom wskaźników przewidzianych do osiągnięcia w ramach RPO był krytykowany. W regionie, w którym zidentyfikowano dobrą praktykę Komitet ewoluuje w kierunku coraz większego uspołecznienia. Jednym z rozważanych rozwiązań jest powierzenie przewodnictwa w Komitecie stronie społecznej oraz stworzenie z przedstawicieli strony społecznej zespołu osób odpowiedzialnych za poszczególne zadania, które są przypisane ROPS. W innych regionach, podobnie jak w województwie kujawsko-pomorskim sposobem na zapewnienie odpowiednie rangi i mocy sprawczej było kierowanie Komitetem przez dyrekcje instytucji publicznych – urzędów marszałkowskich lub ROPS-ów. Natrafiało to w niektórych regionach na bariery natury politycznej.

Doprecyzowania i wzmocnienia wymaga także rolą Regionalnego Komitetu ds. Ekonomii Społecznej. Główną funkcją tego gremium powinno być tworzenie i opiniowanie rozwiązań związanych

z rozwojem ekonomii społecznej. Ważnym wzmocnieniem byłoby włączenie Komitetu w opiniowanie zapisów RPO. W jednym z badanych regionów dochodziło do konfliktów w komitecie ponieważ sugestie wielokrotnie zgłaszane przez komitet w trakcie obecnej perspektywy nie zostały wzięte pod uwagę podczas przygotowania założeń do kolejnego okresu programowania a komitet nie był stroną w oficjalnych konsultacjach społecznych.

4.8.3 Tworzenie sieci PES

Do korzystnych efektów nawiązywania, utrzymywania i wzmacniania relacji pomiędzy różnymi podmiotami ROPS zaliczają:

- wzajemne poznawanie się różnych podmiotów
- konsolidacja środowiska danego typu podmiotów, prowadząca do zakładania ich regionalnych lub ogólnokrajowych stowarzyszeń
- identyfikowanie problemów poszczególnych grup organizacji i zagrożeń dla ich funkcjonowania a nawet istnienia, co stanowi punkt wyjścia do przeciwdziałania takim zagrożeniom
- zgłaszanie postulatów dotyczących wprowadzania rozwiązań na szczeblu krajowym
- uznawanie przez podmioty, że ROPS jest dla nich wsparciem.

Wskazywanym przez ROPS uwarunkowaniem, które niekorzystnie wpływa na proces sieciowania, jest brak skutków prac sieci w postaci zmian legislacyjnych na szczeblu krajowym. Odpowiedzią na problemy, które zostały zidentyfikowane np. w funkcjonowaniu WTZ, ZAZ, CIS powinny być zmiany w ustawach. Sytuacja, gdy takie zmiany nie są wprowadzane, powoduje zniechęcenie poszczególnych środowisk do dalszego działania.

Rolą ROPS powinno być nie tylko wsparcie organizacyjne spotkań sieci, lecz również udział w kształtowaniu agendy ich prac. W jednym z województw ROPS zaobserwował, że podmioty reintegracyjne w ramach sieci są skupione tylko na kwestii swojego istnienia a nie na sprawach dotyczących reintegracji i potrzebach uczestników. Podmioty reintegracyjne podczas spotkań sieciujących rozmawiały o sprawach, które uważały za najważniejsze i same je wybierały. ROPS uznał, że powinien wpłynąć na ukierunkowanie dyskusji na wyzwania dotyczące uczestników.

> *Zauważyliśmy w pewnym momencie, że ta grupa przy komitecie zdominowana u nas przez WTZ bardzo długo rozmawiała jak te WTZ mają przetrwać a wcale nie o tych ludziach, jak zrobić, żeby im było lepiej, o jakości tego wsparcia, o efektach reintegracji. I jak to zauważyliśmy to zmieniliśmy podejście i teraz myślimy nie jak ma być lepiej WTZ tylko jak ma być lepiej uczestnikowi. To powoli zmieniamy tą optykę.* [ROPS spoza WK-P]

W ukierunkowaniu pracy na potrzeby grupy docelowej pomogło włączenie do prac szerszego środowiska podmiotów działających na rzecz osób z niepełnosprawnościami. Zarazem ROPS przyznają, że bardzo rzadko udaje się poprzez sieciowanie osiągnąć udrożnienie ścieżki prowadzącej od podmiotów reintegracyjnych do przedsiębiorstw społecznych.

4.8.4 Priorytetyzacja zadań koordynacyjnych ROPS w zakresie ekonomii społecznej

Duża liczba zadań koordynacyjnych, które ROPS stara się równocześnie realizować, ogranicza skuteczność jego działań. W związku z tym wskazane jest odroczenie realizacji zadań, które nie mają silnego bezpośredniego wpływu na rozwój ekonomii społecznej. Za takie zadania uważamy promowanie ekonomii społecznej wśród młodzieży szkolnej oraz próby sieciowania podmiotów ekonomii społecznej ze środowiskiem naukowym (warto natomiast angażować naukowców jako ekspertów, którym powierzane jest konkretne zadanie – takim zadaniem może być na przykład opracowanie modelu diagnozy potrzeb i potencjału gminy w zakresie ekonomii społecznej).

Wskazane jest nadanie najwyższego priorytetu dwóm funkcjom. Po pierwsze, rozpoznawaniu występujących w regionie potrzeb w zakresie rozwoju ekonomii społecznej i tworzeniu – we współpracy z Regionalnym Komitetem ds. Ekonomii Społecznej – rozwiązań pozwalających na skuteczne zaspokajanie tych potrzeb. Po drugie, przekazywaniu wiedzy o możliwościach i potencjalnych korzyściach ze wspierania ekonomii społecznej lokalnym samorządom.

4.8.5 Częściowe odejście od terytorialnego podziału kompetencji pomiędzy OWES

Wskazane jest rozszerzanie możliwości korzystania przez podmioty ekonomii społecznej z oferty różnych usługodawców. Może temu służyć (stosowany już) system voucherów na zakup usług, a także zwiększenie możliwości obejmowania wsparciem PS przez OWES działające na obszarze innych subregionów. Wskazane jest podwyższenie dopuszczalnego odsetka odbiorców usług spoza subregionu przypisanego do danego OWES, wśród ogółu jego klientów (z obecnych 10% do na przykład 20%). Zapewnienie PES większych możliwości wyboru stanowiłoby dla OWES impuls do dbania o najwyższą jakość usług.

5 Wnioski i rekomendacje

Przedstawione rekomendacje stanowią odpowiedź na główne wyzwania stojące przez sektorem ekonomii społecznej w województwie kujawsko-pomorskim. Pierwszym wyzwaniem jest koordynowanie rozwoju ekonomii społecznej. ROPS napotyka w tym zakresie dwie główne trudności: zbyt szeroki katalog przypisanych mu zadań (co sprawia, że aktywność ROPS jest rozproszona) oraz zbyt małe możliwość kształtowania działań OWES. Proponowaną odpowiedzią na te problemy jest priorytetyzacja zadań ROPS.

Drugim wyzwaniem jest zapewnienie optymalnego zaspokajania przez OWES potrzeb związanych z rozwojem ekonomii społecznej (przy czym należy podkreślić, że PES w większości pozytywnie oceniają wsparcie otrzymane dotychczas ze strony OWES). Oprócz mechanizmu voucherów, mogłoby temu sprzyjać rozluźnienie zasady terytorialnego podziału kompetencji pomiędzy OWES.

Trzecie wyzwanie dotyczy wzmocnienia funkcji reintegracyjnej PS, a tym samym również zwiększenia ich gotowości do zatrudniania osób z grup silnie defaworyzowanych. Kluczem jest w tym wypadku rozszerzenie możliwości korzystania przez PS z usług w zakresie reintegracji społecznej i zawodowej pracowników oraz wzmacnianie współpracy pomiędzy PS a podmiotami reintegracyjnymi.

Czwarte wyzwanie polega na wzmocnieniu pozycji rynkowej i stabilności PS, poprzez zwiększenie i dywersyfikację źródeł ich przychodów. W związku z tym wskazane jest podjęcie różnorodnych działań: uzupełnienie informacji w katalogu PS prowadzonym przez ROPS, a także – w miarę możliwości, jakie będą dostępne w kolejnym okresie programowania – utworzenie przedsiębiorstwa, które obsługiwałoby pozostałe w zakresie działań marketingowych i sprzedażowych oraz tworzenie i wdrażanie modeli współpracy pomiędzy PES a firmami spoza sektora ekonomii społecznej.

Tabela 13: Wnioski i rekomendacje

Lp.	Treść wniosku	Treść rekomendacji	Adresat rekomendacji	Sposób wdrożenia	Termin wdrożenia	Klasa rekomendacji
1	Pomimo formalnego pełnienia funkcji koordynacyjnej w zakresie ekonomii społecznej, ROPS nie ma zagwarantowanej możliwości uzyskiwania szczegółowych informacji o działalności OWES, wpływu na to jakim instytucjom zostanie powierzona ta funkcja ani na to w jaki sposób i w jakim stopniu OWES wywiązują się ze swoich zadań. ROPS w Toruniu jest obecnie przez OWES postrzegany przede wszystkim jako instytucja, która tworzy przestrzeń do spotkania, a niekiedy także okazję do skorzystania z cennej wiedzy zewnętrznych ekspertów. Nie jest natomiast postrzegany jako lider, określający kierunki działania i formułujący rozwiązania. (Porównaj: Rozdział 4.8.1 *Funkcja koordynacyjna ROPS*, s. 94-95) Do kluczowych wyzwań ekonomii społecznej w województwie kujawsko-pomorskim należy niewystarczający potencjał przedsiębiorstw społecznych w zakresie reintegracji społecznej i zawodowej (Porównaj: Rozdział 4.4 *Profil osób zatrudnianych w*	Zwiększenie regularnego przepływu informacji pomiędzy OWES a ROPS oraz wpływu ROPS na działania OWES. Rekomendacja może zostać wdrożona na dwa sposoby. Sposób pierwszy: Powołanie przez ROPS, w ramach istniejącej Sieci OWES, zespołów zajmujących się poszczególnymi kluczowymi wyzwaniami dotyczącymi ekonomii społecznej. Włączenie w skład każdego zespołu przedstawicieli ROPS i OWES. Sposób drugi: Rozpoczęcie w okresie 2021-2027 projektu, w którym ROPS będzie pełnił rolę lidera, natomiast akredytowane OWES będą partnerami (wymaga dopuszczenia możliwości realizacji takiego projektu w RPO WK-P 2021-2027).	Sposób pierwszy: ROPS Sposób drugi: Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej – w zakresie dopuszczenia możliwości realizowania projektów z zakresu ekonomii społecznej z ROPS w roli lidera i akredytowanymi OWES w roli partnerów. IZ RPO WK-P – w zakresie dopuszczenia w dokumentach programowych RPO WK-P 2021-2027 możliwości	1.1 Sposób pierwszy: Powołanie zespołów zdaniowych, z których każdy będzie złożony z co najmniej jednego pracownika każdego OWES oraz co najmniej jednego pracownika ROPS. Biorąc pod uwagę kluczowe wyzwania dotyczące ekonomii społecznej w województwie kujawsko-pomorskim, proponujemy powołanie w pierwszej kolejności zespołu, którego zadaniem będzie wypracowanie rozwiązań służących zwiększeniu potencjału i roli sektora ekonomii społecznej w zakresie reintegracji społecznej i zawodowej. (Przykładowy zakres rozwiązań: tworzenie relacji pomiędzy podmiotami reintegracyjnymi CIS/KIS i WTZ/ZAZ a PS, upowszechnienie korzystania z usług trenerów pracy w przedsiębiorstwach społecznych). W drugiej kolejności wskazane jest utworzenie zespołu, którego zadaniem będzie wypracowanie rozwiązań służących zwiększeniu liczby klientów PS, wolumenu zamówień kierowanych do PS oraz skali ich działalności rynkowej. (Przykładowy zakres rozwiązań: wypracowanie modeli współpracy pomiędzy PS a podmiotami gospodarki	Sposób pierwszy: 2021 Sposób drugi: 2022 Rekomendacja na okres programowania 2021-2027.	Programowa - operacyjna

Lp.	Treść wniosku	Treść rekomendacji	Adresat rekomendacji	Sposób wdrożenia	Termin wdrożenia	Klasa rekomendacji
	przedsiębiorstwach społecznych, s. 50-52). Ponadto część przedsiębiorstw społecznych nie jest w stanie samodzielnie zwiększyć liczby swoich klientów ani wolumenu zamówień. W efekcie zróżnicowanie źródeł przychodu przedsiębiorstw społecznych nie jest wystarczające, żeby zapewnić ich stabilność. Główną barierą we współpracy pomiędzy przedsiębiorstwami społecznymi a przedsiębiorstwami komercyjnymi jest brak sprawdzonych pomysłów na obopólnie satysfakcjonującą współpracę. (Porównaj: *Rozdział 4.6 Funkcjonowanie podmiotów ekonomii społecznej na rynku*, s. 77, 80-84)		realizowania projektów w opisanej powyżej formule ROPS – w zakresie przygotowania i rozpoczęcia realizacji projektu	rynkowej przy współpracy organizacji zrzeszającej przedsiębiorców z województwa kujawsko-pomorskiego, działania zmierzające do utworzenia podmiotu, który wspierał by PS w zakresie marketingu, promocji i dystrybucji). 1.2 Sposób drugi: Dopuszczenie przez Ministerstwo właściwe ds. rozwoju regionalnego w wytycznych dotyczących rozwoju ekonomii społecznej w okresie 2021-2027 projektów, w których ROPS pełni rolę lidera, natomiast akredytowane OWES są partnerami i realizują w ramach projektu działania w zakresie wynikającym ze standardów, których spełnianie jest warunkiem akredytacji. Zapewnienie przez IZ RPO WK-P w dokumentach programowych RPO WK-P 2021-2027 możliwości realizowania projektów w opisanej powyżej formule (z ROPS w roli lidera i akredytowanymi OWES w roli partnerów). Przygotowanie i rozpoczęcie przez ROPS, we współpracy z OWES, realizacji projektu w opisanej powyżej formule (z ROPS w roli lidera i akredytowanymi OWES w roli partnerów).		
2	Obecny zakres zadań przypisanych ROPS w ramach koordynowania	Przypisanie priorytetów zadaniom ROPS, związanym	ROPS – w zakresie	Zapisanie w Regionalnym Programie Rozwoju Ekonomii Społecznej zadań	2021	Programowa - operacyjna

Lp.	Treść wniosku	Treść rekomendacji	Adresat rekomendacji	Sposób wdrożenia	Termin wdrożenia	Klasa rekomendacji
	działań związanych z rozwojem ekonomii społecznej jest bardzo szeroki. Powoduje to rozproszenie działań ROPS. (Porównaj: rozdział 3.3 *Wsparcie ekonomii społecznej w ramach RPO WK-P 2014-2020*, s. 28-29 oraz rozdział 4.8.4 *Priorytetyzacja zadań koordynacyjnych ROPS w zakresie ekonomii społecznej*, s. 102)	ze wspieraniem rozwoju ekonomii społecznej. Nadanie najwyższego priorytetu dwóm funkcjom.: • rozpoznawanie występujących w regionie potrzeb w zakresie rozwoju ekonomii społecznej i tworzenie – we współpracy z Regionalnym Komitetem ds. Ekonomii Społecznej – rozwiązań pozwalających na skuteczne zaspokajanie tych potrzeb, • przekazywanie wiedzy o możliwościach i potencjalnych korzyściach ze wspierania ekonomii społecznej lokalnym samorządom.	tworzenia zapisów Regionalnego Programu Rozwoju Ekonomii Społecznej IZ RPO WK-P – w zakresie określania, poprzez kryteria w procedurze naboru wniosków, możliwych typów zadań Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej – w zakresie rozszerzenia typów zadań możliwych do realizacji w ramach projektów koordynacyjnych ROPS o badania i analizy w zakresie rozwoju	ROPS w podziale na zadania o najwyższym, średnim i najniższym priorytecie. W kolejnych latach lista priorytetów (w razie potrzeby aktualizowana) powinna być uwzględniana przy podziale budżetu przeznaczanego na realizację zadań ROPS w zakresie koordynowania działań wspierających rozwój ekonomii społecznej oraz przy przydzielaniu zadań pracownikom ROPS. Rozpoznawanie występujących w regionie potrzeb w zakresie rozwoju ekonomii społecznej powinno odbywać się poprzez: • uzyskiwanie informacji od OWES, • wymianę informacji pomiędzy uczestnikami prac Regionalnego Komitetu Rozwoju Ekonomii Społecznej, • badania i diagnozy zamawiane przez IZ RPO WK-P lub ROPS. Przekazywanie wiedzy o możliwościach i potencjalnych korzyściach ze wspierania ekonomii społecznej lokalnym samorządom powinno odbywać się poprzez spotkania i warsztaty organizowane w poszczególnych JST (lub poszczególnych typów JST: na przykład gmin wiejskich z potencjałem	Rekomendacja na okres programowania 2021-2027.	

Lp.	Treść wniosku	Treść rekomendacji	Adresat rekomendacji	Sposób wdrożenia	Termin wdrożenia	Klasa rekomendacji
			ekonomii społecznej w regionie	turystycznym), dostosowane do ich potencjału i potrzeb.		
3	Przedsiębiorstwa społeczne tylko w ograniczonym zakresie zatrudniają i są w stanie zatrudniać osoby z grup najbardziej zagrożonych wykluczeniem społecznym: niepełnosprawne intelektualnie, ze znacznym stopniem niepełnosprawności oraz bezdomne, a także uzależnione i opuszczające zakłady karne. (Porównaj: Rozdział 4.4 *Profil osób zatrudnianych w przedsiębiorstwach społecznych*, s. 50-52) Pomimo spadku bezrobocia oraz ograniczenia problemu wykluczenia społecznego w skali regionu, w części gmin odsetek mieszkańców korzystających ze świadczeń pomocy społecznej oraz poziom bezrobocia pozostaje wysoki. (Porównaj: Rozdział 4.2 *Terytorialne zróżnicowanie potrzeb i perspektyw rozwoju ekonomii społecznej*, s. 36-42)	Poszerzenie możliwości wspierania reintegracji społeczno-zawodowej osób zagrożonych wykluczeniem społecznych zatrudnionych w PS.	IZ RPO WK-P	Zapisanie w dokumentach programowych RPO WK-P 2021-2027 możliwości udzielania przez OWES dotacji na realizację usług z zakresu reintegracji społecznej i zawodowej (np. usług trenera pracy, psychologicznych, terapeutycznych, prawnych, mediacji, rehabilitacji dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym zatrudnionych w PS). Przyznanie określonej kwoty (np. 6 tys. zł rocznie) na każdego pracownika, który rozpoczynał udział w projekcie jako osoba zagrożona wykluczeniem społecznym. Umożliwienie zlecania takich działań na przykład CIS lub KIS albo bezpośrednio specjalistom w odpowiednich dziedzinach.	2021 Rekomendacja na okres programowania 2021-2027.	Programowa - operacyjna
4	Ogólna ocena wsparcia udzielanego przez OWES jest	Rozszerzanie możliwości korzystania przez podmioty	IZ RPO WK-P	Kontynuowanie systemu voucherów na zakup usług, a także zwiększenie	2021	Programowa - operacyjna

Lp.	Treść wniosku	Treść rekomendacji	Adresat rekomendacji	Sposób wdrożenia	Termin wdrożenia	Klasa rekomendacji
	wysoka. Zarazem jednak zdarzało się, że przedsiębiorstwa społeczne wyrażały niezadowolenie z przypisania ich do konkretnego OWES, którego ofertą nie były usatysfakcjonowane. (Porównaj: rozdział 4.7 *Skuteczność wsparcia i zaspokojenie potrzeb*, s. 87-92) System akredytowania OWES nie daje wystarczającej gwarancji, że ich usługi będą miały wysoką jakość. (Porównaj: rozdział 4.8.1 *Funkcja koordynacyjna ROPS*, s. 95) Ponieważ wszystkie OWES są zobowiązane do świadczenia pełnego zakresu usług ich oferta nie jest wyraźnie wyspecjalizowana. Jednak występują różnice pod względem znaczenia przypisywanego reintegracji społeczno-zawodowej osób zatrudnianych w PS. (Porównaj: rozdział 4.1 *Uwarunkowania obejmowania wsparciem grup docelowych*, s. 34)	ekonomii społecznej z oferty różnych usługodawców poprzez np. utrzymanie w kolejnym okresie programowania (2021-2027) wsparcia w formie voucherów umożliwiających PES zakup usług u wybranego OWES lub innego usługodawcy.		możliwości obejmowania wsparciem PS przez OWES działające na obszarze innych subregionów. Zwiększenie dopuszczalnego odsetka odbiorców usług spoza subregionu przypisanego do danego OWES, wśród ogółu jego klientów (z obecnych 10% do na przykład 20%).	Rekomendacja na okres programowania 2021-2027.	
5	Sektor przedsiębiorstw społecznych w województwie kujawsko-pomorskim w znacznym stopniu czerpie przychody z działalności rynkowej. Natomiast obecne zróżnicowanie źródeł przychodu PS nie jest	Uzupełnienie katalogu podmiotów ekonomii społecznej na stronie ROPS oraz zapewnienie jego aktualności.	ROPS	Uzupełnienie katalogu PES na stronie ROPS o informacje na temat zakresu usług poszczególnych podmiotów oraz wprowadzenie możliwości wyszukiwania według tego zakresu. Aktualizowanie bazy PES co najmniej raz na kwartał.	2021 Rekomendacja na okres programowania 2021-2027.	Programowa - operacyjna

Lp.	Treść wniosku	Treść rekomendacji	Adresat rekomendacji	Sposób wdrożenia	Termin wdrożenia	Klasa rekomendacji
	wystarczające, z perspektywy stabilności tych podmiotów. W związku z tym potrzebne jest upowszechnianie informacji o ofercie przedsiębiorstw społecznych wśród ich potencjalnych klientów. (Porównaj: rozdział 4.6 *Funkcjonowanie podmiotów ekonomii społecznej na rynku*, s. 76, 80-82)					
6	Ustalanie wartości wskaźnika rezultatu długoterminowego (*Liczba miejsc pracy istniejących co najmniej 30 miesięcy, utworzonych w przedsiębiorstwach społecznych*) poprzez badanie ankietowe z PS jest nieefektywne. Oszacowania na podstawie badania wymagającego podawania precyzyjnych informacji dotyczących stosunkowo odległej przeszłości mogą okazać się niedokładne. Zarazem OWES na bieżąco zbierają znaczny zakres informacji od PS. (Porównaj: rozdział 4.5.5 *Wartość wskaźnika rezultatu długoterminowego EFS*, s. 74)	Monitorowanie przez OWES trwałości wszystkich miejsc pracy utworzonych przy wykorzystaniu wsparcia z RPO WK-P w ustalonych przedziałach czasowych .	IZ RPO WK-P	Zobowiązanie OWES do monitorowania trwałości wszystkich miejsc pracy utworzonych przy wykorzystaniu wsparcia z RPO WK-P, przez okres odpowiadający definicji wskaźnika (np. przy obecnej definicji 30-miesięczny). OWES powinny zbierać informacje na temat dat utworzenia miejsc pracy w przedsiębiorstwach społecznych oraz dat ich likwidowania na etapie realizacji projektu.	2021 Rekomendacja na okres programowania 2021-2027.	Programowa - operacyjna

[Źródło: Opracowanie własne]

6 Aneksy

6.1 Odpowiedzi na pytania badawcze

1) Czy działania na rzecz rozwoju ekonomii społecznej zrealizowane w ramach PI 9v są adekwatne do potrzeb rozwojowych sektora ekonomii społecznej?

Zakres działań zasadniczo odpowiada potrzebom rozwojowym sektora ekonomii społecznej.

Zarówno wsparcie udzielane przez OWES, jak i udzielane przez ROPS, zostało przez przedstawicieli PS ocenione wysoko – średnia ocen wyniosła 4,6 w przypadku OWES oraz 4,2 w przypadku ROPS (na skali od 1 „w ogóle nieprzydatne" do 5 „bardzo przydatne"). Z informacji uzyskanych od przedstawicieli PS wynika, że stosunkowo najczęściej odczuwały deficyt wsparcia w zakresie nawiązywania kontaktów z potencjalnymi klientami lub kontrahentami (30%), aktywizacji zawodowej lub integracji społecznej przyszłych pracowników (28%) oraz podniesienia kompetencji w zakresie zarządzania (26%).

Do instytucjonalnych beneficjentów ostatecznych projektów realizowanych przez OWES należą zarówno instytucje, które założyły PES, jak i takie, które tego nie uczyniły, ale są potencjalnie istotne dla rozwoju sektora ekonomii społecznej jako część jej otoczenia. W obu grupach średnia ocena przydatności projektów realizowanych przez OWES okazała się stosunkowo wysoka. Wynosiła, odpowiednio: 4,4 oraz 4,1, na skali od 1 – „w ogóle nieprzydatny" do 5 – „bardzo przydatny". Projekty przyczyniły się przede wszystkim do poszerzenia wiedzy obu grup, potrzebnej do rozwijania ekonomii społecznej (90% i 87%). (Porównaj: rozdział 4.7 *Skuteczność wsparcia i zaspokojenie potrzeb*)

Wyższy priorytet niż dotychczas należy nadać:

- wspieraniu reintegracji osób z grup defaworyzowanych, zatrudnianych w podmiotach ekonomii społecznej (ponadto, zakres stosowanych form wsparcia należy uzupełnić o usługi trenera pracy) (Porównaj: rozdział 4.1 *Uwarunkowania obejmowania wsparciem grup docelowych* oraz rozdział 4.4 *Profil osób zatrudnionych w przedsiębiorstwach społecznych*)
- wsparciu pozyskiwania klientów przez podmioty ekonomii społecznej oraz dywersyfikowaniu przez nie w ten sposób źródeł przychodów. (Porównaj: rozdział 4.6 *Funkcjonowanie podmiotów ekonomii społecznej na rynku*).

Biorąc pod uwagę bardzo szeroki zakres zadań koordynacyjnych realizowanych przez ROPS, wskazana jest ich priorytetyzacja. Wskazane jest nadanie najwyższego priorytetu dwóm funkcjom. Po pierwsze, rozpoznawaniu występujących w regionie potrzeb w zakresie rozwoju ekonomii społecznej i

tworzeniu – we współpracy z Regionalnym Komitetem ds. Ekonomii Społecznej – rozwiązań pozwalających na skuteczne zaspokajanie tych potrzeb. Po drugie, przekazywaniu wiedzy o możliwościach i potencjalnych korzyściach ze wspierania ekonomii społecznej lokalnym samorządom.

Z kolei ze względu na brak bezpośredniego przełożenia na zaspokajanie potrzeb rozwojowych sektora ekonomii społecznej, najniższy priorytet należy przypisać budowaniu powiązań pomiędzy systemem edukacji i nauką a ekonomią społeczną.

Przedstawiciele regionów innych niż województwo kujawsko-pomorskie, objętych benchmarkingiem, niejednokrotnie decydowali się na podejmowanie działań etapami – np. działania mające na celu sieciowanie PS z podmiotami gospodarki rynkowej są planowane do realizacji dopiero po osiągnięciu odpowiedniego poziomu rozwoju przez PS.

(Porównaj: rozdział 4.8.1 *Funkcja koordynacyjna ROPS*)

2) Czy działania na rzecz rozwoju ekonomii społecznej przyniosły zakładane efekty? Jakie rezultaty nie zostały osiągnięte i dlaczego?

Satysfakcjonujące efekty osiągnięto przede wszystkim pod względem trwałości miejsc pracy tworzonych w przedsiębiorstwach społecznych. Poziom wskaźnika Liczba miejsc pracy istniejących co najmniej 30 miesięcy, utworzonych w przedsiębiorstwach społecznych osiągnął w kwietniu 2020 roku 72%. (Porównaj: rozdział 4.5.5 *Wartość wskaźnika długoterminowego EFS*)

Pomimo przekroczenia o 30 (116 zamiast 86) zakładanej wartości wskaźnika *liczba gmin, które uwzględniły w dokumentach strategicznych ekonomię społeczną*, zainteresowanie JST wzmacnianiem i wykorzystywaniem potencjału ekonomii społecznej nie jest wystarczające. Tylko niespełna jedna piąta (18%) przedstawicieli JST deklaruje, że rozwój ekonomii społecznej w danej gminie lub powiecie jest bardzo ważny. W mniej niż co dziesiątej gminie i powiecie (9%) istnieje dokument określający koncepcję rozwoju ekonomii społecznej. (Porównaj: rozdział 4.3 *JST jako element otoczenia sektora ekonomii społecznej*)

3) Które formy wsparcia są najskuteczniejsze, a które najmniej skuteczne? Dlaczego?

Spośród różnorodnych form przekazywania wiedzy przez OWES lub przez ROPS, przedsiębiorstwa społeczne najwyżej oceniają konsultacje dla osób zarządzających oraz wizyty studyjne – wsparcie w tych formach uzyskało średnią ocen 4,3 (na skali od 1 „w ogóle nieprzydatne" do 5 „bardzo przydatne"). Nieco niżej, niż pozostałe formy, oceniono pod względem przydatności konferencje oraz indywidualne konsultacje dla pracowników spoza kadry zarządzającej (średnia ocen 3,9).

Do instytucjonalnych beneficjentów ostatecznych projektów realizowanych przez OWES należą[71] zarówno instytucje, które założyły PES, jak i takie, które tego nie uczyniły, ale są potencjalnie istotne dla rozwoju sektora ekonomii społecznej jako część jej otoczenia.

Projekty przyczyniły się przede wszystkim do poszerzenia wiedzy obu grup, potrzebnej do rozwijania ekonomii społecznej (90% i 87%). W obu grupach od ponad trzech piątych do przeszło trzech czwartych instytucji, dzięki wsparciu udzielonemu przez OWES, przypisuje większe niż wcześniej znaczenie ekonomii społecznej i nawiązuje kontakty potrzebne do jej rozwijania lub do współpracy z PES.

Instytucjonalni uczestnicy projektów biorąc w nich udział zdobywali najczęściej wiedzę z zakresu funkcjonowania PES (86%-89%), ich tworzenia (72%–85%), zagadnień prawnych (73%-78%) oraz ogólnie prowadzenia działalności gospodarczej (68%–71%).

Kontakty nawiązane dzięki udziałowi w projektach OWES najczęściej łączyły instytucjonalnych odbiorców wsparcia z podmiotami ekonomii społecznej (69%–74%), organizacjami pozarządowymi (po 79%) lub urzędami miast i gmin (63%–79%).

Odsetek podmiotów, które nie osiągnęły oczekiwanych przez siebie efektów skorzystania ze wsparcia, okazał się niewielki.

Najbardziej zróżnicowana jest skuteczność działań ukierunkowanych na podjęcie przez JST i inne podmioty lokalne działań na rzecz rozwoju ekonomii społecznej oraz działań zmierzających do nawiązania współpracy pomiędzy podmiotami ekonomii społecznej a przedsiębiorstwami spoza tego sektora. W obu przypadkach niską skuteczność ma przedstawianie ogólnych informacji na temat ekonomii społecznej, natomiast wysoką – proponowanie działań opartych na rozpoznaniu potrzeb i potencjału wszystkich stron oraz korzyści, jakie mogą dzięki temu odnieść.

(Porównaj: rozdział 4.7 *Skuteczność wsparcia i zaspokojenie potrzeb*, rozdział 4.6.2 *Pozyskiwanie klientów i tworzenie sieci,* rozdział 4.3 *JST jako element otoczenia sektora ekonomii społecznej*)

4) Co wpływa na niską/wysoką skuteczność wsparcia udzielanego przez poszczególne OWES?

Czynnikiem sprzyjającym jest to, że wszystkie OWES dysponują dużym potencjałem merytorycznym, a większość także wieloletnim doświadczeniem w zakresie wspierania podmiotów ekonomii społecznej. Zasadniczą część zadań OWES są w stanie realizować ich etatowi pracownicy. Niektóre mają wyraźną dodatkową specjalizację, na przykład wspieranie rozwoju ekonomii społecznej na obszarach wiejskich. (Porównaj: rozdział 4.2.2 *Subregiony, za które odpowiadają poszczególne OWES*)

[71] Oprócz indywidualnych beneficjentów ostatecznych.

Jako ograniczenie OWES wskazują niedostępność funduszy na promowanie ekonomii społecznej. Istotniejszym czynnikiem ograniczającym rolę OWES w realizacji CT9 *Promowanie włączenia społecznego, walka z ubóstwem i wszelką dyskryminacją* jest jednak niski priorytet, jaki dla części z nich ma wspieranie reintegracji osób z grup silnie wykluczonych (odzwierciedlana w postulatach zdecydowanego poszerzenia grupy docelowej, co ułatwiłoby realizację projektów).

Wskaźniki, do których osiągania zobowiązane są OWES, mają dwojaki wpływ na skuteczność ich działań. Z jednej strony mobilizują do działania, z drugiej rodzą ryzyko częściowego przekierowywania wsparcia na podmioty, których cele w niewielkim stopniu obejmują aspekty społeczne.

(Porównaj: rozdział 4.1 *Uwarunkowania obejmowania wsparciem grup docelowych*)

5) Jakie działania należałoby podjąć, aby zwiększyć skuteczność wsparcia udzielanego przez OWES i ROPS?

Należy wzmocnić potencjał merytoryczny ROPS w zakresie ekonomii społecznej, tak żeby mógł odgrywać rolę faktycznego lidera w określaniu jej kierunków oraz dokonać priorytetyzacji przypisanych zadań ROPS związanych z ekonomią społeczną (obecnie jest ich zbyt dużo, żeby wszystkie mogły być skutecznie realizowane). (Porównaj: rozdział 4.8.1 *Funkcja koordynacyjna ROPS*)

Wskazane jest większe ukierunkowanie OWES na wspieranie procesu reintegracji osób z grup defaworyzowanych, zatrudnianych w podmiotach ekonomii społecznej (na przykład poprzez spotkania specjalistów w tym zakresie z ROPS z pracownikami OWES odpowiedzialnymi za udzielanie takiego wsparcia). (Porównaj: rozdział 4.1 *Uwarunkowania obejmowania wsparciem grup docelowych*)

Przydatne byłoby rozluźnienie zasady terytorialnego podziału kompetencji pomiędzy OWES, w celu:

- uruchomienia konkurencji pomiędzy OWES
- stworzenia podmiotom ekonomii społecznej możliwości korzystania z usług w OWES, które specjalizują się w danym zakresie.

Przydatne jest także stosowanie mechanizmu finansowania części usług OWES poprzez vouchery, za które podmioty ekonomii społecznej mogłyby kupować część usług.

(Porównaj: rozdział 4.8.5 *Częściowe odejście od terytorialnego podziału kompetencji pomiędzy OWES*).

6) Na jakie problemy sektora ekonomii społecznej powinny odpowiadać w przyszłości interwencje finansowane ze środków EFS?

Głównymi problemami, na które powinna odpowiadać interwencja, są:

- trudności w pozyskiwaniu przez podmioty ekonomii społecznej klientów i zamówień, niewystarczająca dywersyfikacja źródeł przychodu tych podmiotów oraz zagrożenie dalszego

funkcjonowania części z nich (Porównaj: rozdział 4.6 *Funkcjonowanie podmiotów ekonomii społecznej na rynku*)

- niewystarczająco powszechne, a niekiedy niestabilne (zwłaszcza w przypadku zmian lokalnych władz) wsparcie ekonomii społecznej ze strony JST, związane z częstym niedostrzeganiem roli, jaką mogłyby odegrać PES (zarówno w dostarczaniu usług, jak i w reintegracji) (Porównaj: rozdział 4.3 *JST jako element otoczenia sektora ekonomii społecznej*)
- ograniczona rola sektora ekonomii społecznej w reintegracji społeczno-zawodowej grup najbardziej wykluczonych społecznie, zbyt mały potencjał PES w tym zakresie oraz niewystarczające ukierunkowanie wsparcia udzielanego PES przez OWES na promowanie włączenia społecznego (wydaje się prawdopodobne, że potrzeba przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu wzrośnie w konsekwencji stanu epidemii) (Porównaj: rozdział 4.1 *Uwarunkowania obejmowania wsparciem grup docelowych*)
- trudności w nawiązywaniu trwałej współpracy pomiędzy podmiotami, których działalność jest istotna z perspektywy reintegracji społecznej i zawodowej (w szczególności pomiędzy podmiotami reintegracyjnymi a PS) (Porównaj: rozdział 4.7.2 *Wsparcie udzielone założycielom PES i podmiotom należącym do ich otoczenia*).

Wyzwania te podnoszą znaczenie działań służących koordynacyjnych sektora ekonomii społecznej. Ważna jest koordynacja:

- na poziomie poszczególnych dziedzin polityki społecznej (na przykład w obszarze: ekonomii społecznej, aktywnej integracji, usług społecznych),
- na poziomie nadrzędnym, tj. pomiędzy tymi dziedzinami (w oparciu o wypracowany model pokazujący w jaki sposób powinny być powiązane).

Potrzeba takiej dwupoziomowej koordynacji wynika z powiązania pomiędzy poszczególnymi obszarami polityki społecznej. Poprawa w jednym obszarze, na przykład aktywnej integracji, jest często konieczna, żeby możliwe stały się działania w zakresie ekonomii społecznej, których rozwój z kolei może się przyczynić do rozwoju usług społecznych (na które zapotrzebowanie wzrośnie wraz z obciążeniem demograficznym).

(Porównaj: rozdział 4.8.1 *Funkcja koordynacyjna ROPS*)

7) Jak jest oceniana przez OWES użyteczność działań realizowanych przez ROPS w poszczególnych obszarach, a także jak jest oceniana przez ROPS użyteczność działań realizowanych przez OWES w poszczególnych obszarach?

OWES generalnie oceniają rolę ROPS pozytywnie, jakkolwiek nie postrzegają go jako merytorycznego lidera rozwoju ekonomii społecznej w regionie. ROPS w ocenie OWES jest głównie instytucją

tworzącą przestrzeń współpracy, niekiedy zapewniającą użyteczną możliwość korzystania ze wsparcia ekspertów w zakresie ekonomii społecznej z innych regionów.

ROPS wskazuje problem braku całościowego, wiarygodnego obrazu działań OWES. Postrzega OWES jako instytucje z dużym potencjałem. Zauważa koncentrację OWES na działaniach związanych z tworzeniem miejsc pracy w przedsiębiorstwach społecznych i dostrzega potrzebę bardziej aktywnych działań w zakresie pracy z lokalnymi aktorami (OPS, CIS, KIS, JST, NGO, WTZ, ZAZ oraz grupami mieszkańców).

(Porównaj: rozdział 4.8.1 *Funkcja koordynacyjna ROPS*)

8) Jaką wartość osiągnął wskaźnik rezultatu długoterminowego Liczba miejsc pracy istniejących co najmniej 30 miesięcy, utworzonych w przedsiębiorstwach społecznych?

Wskaźnik rezultatu długoterminowego *Liczba miejsc pracy istniejących co najmniej 30 miesięcy, utworzonych w przedsiębiorstwach społecznyc*h osiągnął w kwietniu 2020 roku wartość 72%. Wartość docelowa tego wskaźnika, przewidziana do osiągnięcia do 2023 roku, wynosi 30%.

Przedstawione wyniki opierają się na pierwszym z dwóch pomiarów zaplanowanych na obecny okres programowania. Osiągnięta dotychczas wartość wskaźnika została oszacowana na podstawie informacji uzyskanych w badaniu ankietowym z przedsiębiorstwami społecznymi, dotyczących 53 miejsc pracy od których utworzenia do momentu badania minęło już co najmniej 30 miesięcy. Drugi zaplanowany pomiar obejmie kolejną pulę miejsc pracy utworzonych w ramach Poddziałania 9.4.1 RPO WK-P.

9) Kiedy (z dokładnością do miesiąca) zostanie osiągnięta trwałość (co najmniej 30 miesięcy) pozostałych utworzonych miejsc pracy? Ile z nich istnieje 12 lub 24 miesiące?

Po upływie 12 miesięcy od utworzenia istniało 87% miejsc pracy w przedsiębiorstwach społecznych. Natomiast po upływie 24 miesięcy od powstania wciąż funkcjonowało 74% miejsc pracy. Trwałość co najmniej 30 miesięcy wszystkich miejsc pracy utworzonych w przedsiębiorstwach społecznych na pewno nie zostanie osiągnięta ponieważ, jak wynika z oszacowania opartego na wynikach badania ankietowego z przedstawicielami przedsiębiorstw społecznych, około 1/3 z utworzonych miejsc pracy zostanie zlikwidowana przed upływem tego czasu. Najpóźniej utworzone spośród istniejących obecnie miejsc pracy, osiągną trwałość 30 miesięcy we wrześniu 2022 r. jeśli wcześniej nie zostaną zlikwidowane. Stan epidemii zwiększa ryzyko likwidacji miejsc pracy w sektorach dotkniętych jego gospodarczymi konsekwencjami. Są to między innymi branże takie jak gastronomia i turystyka, w których działają przedsiębiorstwa społeczne. Z drugiej strony ryzyko to będzie minimalizowane dzięki poszerzeniu typów projektów wspieranych w ramach Poddziałania 9.4.1 o „Wsparcie w zakresie podejmowania działań polegających na przeciwdziałaniu upadłości PS oraz PES przekształcanych w PS

i utrzymaniu miejsc pracy zagrożonych w następstwie wystąpienia COVID-19." (Porównaj: rozdział 4.5.5 *Wartość wskaźnika rezultatu długoterminowego EFS*)

10) Czy i na jaki czas (rok, miesiąc) zaplanowano tworzenie nowych miejsc pracy w przedsiębiorstwach społecznych w ramach projektów RPO?

Odpowiedź na to pytanie jest obecnie niemożliwa ze względu na niepewną sytuację sektora ekonomii społecznej i zawieszenie normalnych projektowych działań OWES w wyniku epidemii. Przedstawiciele przedsiębiorstw społecznych wskazywali, że nie są w stanie precyzyjnie określić swoich planów zatrudnieniowych. Niepewna sytuacja gospodarcza dodatkowo to utrudnia.

11) Jaka jest efektywność kosztowa różnych instrumentów wspierania ekonomii społecznej?

Na podstawie wyników badań jakościowych i ilościowych można stwierdzić, że stosunkowo wysoka okazała się efektywność szkoleń i konsultacji organizowanych przez OWES dla kadry zarządzającej przedsiębiorstwami społecznymi a także wizyt studyjnych w innych podmiotach ekonomii społecznej. Wskazują na to wysokie średnie oceny tych form wsparcia a także efekt w postaci wysokiego poziomu ekonomizacji przedsiębiorstw społecznych. (Porównaj: rozdział 4.7.1 *Wsparcie udzielone przedsiębiorstwom społecznym* oraz rozdział 4.6.1 *Stabilność i źródła finansowania*)

Ocena efektywności dotacji na tworzenie nowych miejsc pracy w PS jest niejednoznaczna. Utworzone miejsca pracy cechują się wysoką trwałością, natomiast wyniki badania wskazują na prawdopodobne występowanie efektu *creamingu*. Efekt ten polega na obejmowaniu wsparciem osób w relatywnie dobrej sytuacji, którym z dużym prawdopodobieństwem udałoby się podjąć pracę również gdyby nie otrzymały wsparcia. (Porównaj: rozdział 4.5.5 *Wartość wskaźnika rezultatu długoterminowego EFS* oraz rozdział 4.5.1 *Zaspokojenie potrzeb uczestników projektów*)

Najmniej efektywnym instrumentem wspierania rozwoju ekonomii społecznej są spotkania poświęcone ogólnym informacjom na jej temat. Opisany problem występował w początkowym okresie realizacji projektów i wiązał się z wymogiem organizowania przez OWES spotkań dotyczących ekonomii społecznej we wszystkich powiatach, podczas gdy w części z nich poziom zainteresowania zagadnieniami z tego zakresu był niski. Zapewnienie efektywności spotkań wymaga dopasowania ich do potrzeb i kompetencji uczestników. Do zapewnienia efektywności działań z zakresu animacji przyczynia się oparcie ich na diagnozie i dzięki temu dostosowanie do specyfiki konkretnych gmin, w których są prowadzone. (Porównaj: rozdział 4.3 *JST jako element otoczenia sektora ekonomii społecznej*)

Możliwości sformułowania kategorycznych konkluzji dotyczących efektywności zastosowanych instrumentów wsparcia są ograniczone, ponieważ oszacowanie efektu netto poszczególnych form wsparcia wymagałoby kosztownych badań kontrfaktycznych, w których do doboru prób kontrolnych

zostałby wykorzystany szeroki zakres (w praktyce niedostępnych) informacji o początkowej sytuacji osób i podmiotów obejmowanych wsparciem.

12) Jaka jest charakterystyka osób pracujących na utworzonych miejscach pracy (z uwzględnieniem poszczególnych wymiarów zagrożenia wykluczeniem społecznym)? Jaka jest ogólna charakterystyka pracowników przedsiębiorstw społecznych (wiek, wykształcenie, zamieszkanie itp.)?

Spośród grup defaworyzowanych w przedsiębiorstwach społecznych najbardziej powszechne jest zatrudnianie osób długotrwale bezrobotnych . Zatrudnia je blisko siedem na dziesięć (69%) podmiotów, które miały status przedsiębiorstwa społecznego. Ponad jedna piąta byłaby w stanie to zrobić pod warunkiem otrzymania dodatkowego wsparcia (22%). Z wywiadów jakościowych wynika, że szczególnie przydatne byłoby bardziej intensywne wsparcie z zakresu usług aktywnej integracji.

Na drugim miejscu znajdują się osoby z umiarkowanym stopniem niepełnosprawności innej, niż intelektualna: są zatrudnione w blisko dwóch piątych przedsiębiorstw społecznych (37%). Taki sam odsetek przedsiębiorstw społecznych mógłby zacząć zatrudniać takie osoby pod warunkiem otrzymania dodatkowego wsparcia (37%), a co dwudzieste przedsiębiorstwo również bez niego (5 %) podjęłoby się tego również bez dodatkowego wsparcia.

Przedsiębiorstwa społeczne w ograniczonym zakresie zatrudniają i są w stanie zatrudniać osoby z grup najbardziej zagrożonych wykluczeniem społecznym. Osoby bezdomne pracują w zaledwie 3% przedsiębiorstw społecznych, a 44% PS deklaruje, że nie byłoby ich w stanie zatrudniać nawet otrzymując dodatkowe wsparcie. W przypadku osób uzależnionych, a także osób po zwolnieniu z zakładów karnych analogiczne odsetki wynoszą 8% oraz 37%. Osoby z niepełnosprawnością intelektualną pracują w 10%-19% PS (w zależności od stopnia tej niepełnosprawności), a nie byłoby ich w stanie zatrudniać 32%-54% takich podmiotów.

Wśród objętych badaniem ankietowym uczestników projektów, którzy podjęli pracę w przedsiębiorstwa społecznych (32 osoby) lub innych podmiotach (17 osób) i pracowali w momencie realizacji badania, odsetek kobiet przewyższa odsetek mężczyzn (65% do 35%). Osoby w wieku 20-30 lat stanowią 22%, 31-40 lat 41%, 41-50 lat 25%, 51-59 12%. Najliczniejszą grupę stanowią osoby z wyższym wykształceniem 53%, wiele jest też osób z wykształceniem ponad gimnazjalnym 27% i policealnym 16%, najmniej liczne są osoby z wykształceniem podstawowym 4%. 59% mieszka w gminach miejskich a 41% w wiejskich.

(Porównaj: rozdział 4.4 *Profil osób zatrudnianych w przedsiębiorstwach społecznych*)

13) Jaki jest wpływ wsparcia na zmianę sytuacji uczestników (aktywność zawodową, poziom dochodów, poziom dochodów gospodarstwa społecznego, sytuację społeczną, zachowania migracyjne)?

W momencie badania blisko połowa spośród osób, które podjęły pracę w przedsiębiorstwie społecznym dzięki udziałowi w projekcie, w dalszym ciągu tam pracowała (48%). Co czwarty pracował już w innym miejscu (25%), a podobnie liczna grupa nie pracowała (27%).

Dzięki udziałowi w projekcie pracę podjęła blisko połowa spośród osób, które tego oczekiwały: 30% pracę dofinansowaną w ramach projektu a 16% pracę, w której podjęciu projekt dopomógł im w inny sposób (bez dofinansowania). Wśród osób, które nie oczekiwały że projekt pomoże im w podjęciu pracy, zdarzało się to sporadycznie – w 5 % przypadków.

Skuteczność projektów (mierzona odsetkiem uczestników, którzy odnotowali poprawę wśród tych, którzy jej potrzebowali), była najwyższa w zakresie podnoszenia pewności siebie i poprawiania relacji z bliskimi (na poziomie 97%-98%). Zaspokojone zostały również potrzeby blisko dziewięciu na dziesięciu uczestników, którym brakowało odpowiednich kwalifikacji zawodowych oraz blisko ośmiu na dziesięciu doświadczających problemów zdrowotnych lub ograniczonej sprawności. Stosunkowo najrzadziej projekty skutkowały oczekiwanym polepszeniem sytuacji finansowej gospodarstw domowych uczestników, jednak również pod tym względem poprawę odnotowano w ponad trzech piątych przypadków.

Spośród przystępujących do udziału w projektach osób korzystających ze świadczeń pomocy społecznej, tylko co piąta korzystała z nich także po rozpoczęciu udziału w projekcie. Wskazuje to na pozytywne efekty projektów w zakresie aktywizacji.

89% indywidualnych uczestników po zakończeniu udziału w projekcie mieszkało wciąż w tej samej gminie co w momencie rozpoczęcia. W niewielkiej grupie osób, które się przeprowadziły tylko 14% uznało, że projekt na to wpłynął. Z kolei wśród osób, które pozostały w dotychczasowym miejscu zamieszkania 8% stwierdziło, że udział w projekcie się do tego przyczynił.

(Porównaj: rozdział 4.5 *Efekty w zakresie reintegracji społeczno-zawodowej*)

14) Jak dużo miejsc pracy, utworzonych dzięki wsparciu EFS, nadal funkcjonuje w przedsiębiorstwach społecznych? Jaki okres czasu są one trwałe (12, 24, 36 miesięcy itd.)? Czy są to miejsca „przypisane" do osoby, czy występuje rotacyjność?

Odsetek miejsc pracy, które przetrwały okres dłuższy niż 12 m-cy wynosi 87%, natomiast 74% przetrwało dłużej niż 24 m-ce, a 67% przez co najmniej 36 miesięcy (przedstawione wyniki opierają

się na uzyskanych od przedsiębiorstw społecznych informacjach dotyczących miejsc pracy, od których utworzenia minął wystarczający okres).

Na większości (64%) utworzonych miejsc (uwzględnianych przy szacowaniu wartości wskaźnika rezultatu długoterminowego, tj. utworzonych przed co najmniej 30 miesiącami) pracują wciąż pierwsze zatrudnione na nich osoby.

(Porównaj: rozdział 4.5.5 *Wartość wskaźnika rezultatu długoterminowego EFS*)

15) Jaki wpływ na liczbę i trwałość miejsc pracy ma wsparcie kierowane do otoczenia przedsiębiorstw społecznych (JST, przedsiębiorców)?

Spośród instytucji, które były założycielami podmiotów ekonomii społecznej i korzystały ze wsparcia OWES, jedna czwarta (25%) założyła taki podmiot dzięki otrzymanemu wsparciu, a w przybliżeniu trzy na dziesięć (29%) utworzyło nowe miejsca pracy w istniejącym podmiocie ekonomii społecznej. Niewiele wyższy odsetek podmiotów z otoczenia sektora ekonomii społecznej w efekcie działań OWES kupuje usługi lub produkty w podmiotach ekonomii społecznej. (Porównaj: rozdział 4.7.2 *Wsparcie udzielone założycielom PES i podmiotom należącym do ich otoczenia*)

Pozyskiwanie klientów, konieczne do zapewnienia stabilności funkcjonowania i zachowania utworzonych miejsc pracy, pozostaje jednak słabą stroną sektora ekonomii społecznej w regionie.

Dotychczasowe doświadczenia wskazują, że próby animowania współpracy pomiędzy podmiotami ekonomii społecznej a przedsiębiorstwami poprzez samo promowanie idei ekonomii społecznej są mniej skuteczne. Niekiedy trudne okazywało się nawet uzyskanie zaproszenia na organizowane przez środowisko przedsiębiorców cykliczne spotkania. Komunikaty kierowane do potencjalnych klientów lub partnerów powinny uwzględniać ich perspektywę. Ważne jest promowanie konkretnych modeli współpracy i pokazywanie korzyści, które mogą z niej wyniknąć. Przydatne byłoby tworzenie, testowanie i promowanie takich modeli, we współpracy z przynajmniej jedną z organizacji zrzeszających przedsiębiorców działających w województwie kujawsko-pomorskim.

(Porównaj: rozdział 4.6.2 *Pozyskiwanie klientów i tworzenie sieci*)

W mniej niż co dziesiątej (9%) gminie i powiecie (tj. w 12 spośród 138 JST objętych badaniem) istnieje dokument określający koncepcję rozwoju ekonomii społecznej. W JST o kulturze instytucjonalnej, której elementem jest poważne traktowanie dokumentów strategicznych, takie dokumenty mogą przyczyniać się do konsekwentnego realizowania działań wzmacniających ekonomię społeczną i wykorzystujących jej potencjał. Przyjmowanie takich dokumentów na podstawie ustaleń pomiędzy radnymi reprezentującymi różne opcje polityczne oraz z udziałem innych istotnych interesariuszy może zmniejszać ryzyko wycofania wsparcia dla podmiotów ekonomii społecznej po zmianie władzy.

Przedstawiciele instytucji odpowiedzialnych za wspieranie ekonomii społecznej z poziomu regionu dostrzegają również trudności w przełożeniu działań ROPS na faktyczne zainteresowanie JST ekonomią społeczną. Nawet wielokrotne wizyty ROPS w gminach i rozmowy z ich władzami mogą nie przynieść oczekiwanych efektów.

(Porównaj: rozdział 4.3 *JST jako element otoczenia sektora ekonomii społecznej*)

16) Jaki jest wpływ interwencji na rozwój przedsiębiorstw społecznych ? Jaka jest ich kondycja (liczba miejsc pracy, poziom przychodów? Czy PES zlecane są usługi i czy są w stanie je świadczyć ?

Pod względem kondycji, sektor przedsiębiorstw społecznych w województwie kujawsko-pomorskim jest silnie spolaryzowany. Przeszło jedna trzecia przedstawicieli tych podmiotów stwierdziła, że pozycja przedsiębiorstwa społecznego, które reprezentują, jest zagrożona (36%). Zarazem niewiele mniejsza grupa oceniła, że jego pozycja się umacnia (32%).

Mediana rocznego przychodu podmiotów działających w województwie kujawsko-pomorskim, które miały status przedsiębiorstw społecznych, wynosi około 280 tys. złotych. Kwotę przychodów przedsiębiorstw społecznych działających w regionie cechuje znaczna rozpiętość.

Sektor przedsiębiorstw społecznych w województwie kujawsko-pomorskim w znacznym stopniu czerpie przychody z działalności rynkowej. Większość (56%) przedsiębiorstw społecznych ponad trzy czwarte przychodów uzyskuje ze sprzedaży (dla 19% sprzedaż jest jedynym źródłem przychodu). Mediana udziału przychodów ze sprzedaży w całym przychodzie przedsiębiorstw społecznych działających w województwie kujawsko-pomorskim wynosi 80%.

Obecne zróżnicowanie źródeł przychodu przedsiębiorstw społecznych nie jest wystarczające. Za najkorzystniejszą należy uznać sytuację niespełna jednej czwartej przedsiębiorstw społecznych (23%), które ponad połowę przychodu uzyskują ze sprzedaży produktów lub usług innym klientom, niż ich główny klient (tzn. niż klient, którego wartość zakupów od danego podmiotu jest największa). Mediana udziału przychodów od klientów, z wyłączeniem głównego klienta, wynosi wśród przedsiębiorstw społecznych 30% (mediana udziału przychodów od głównego klienta również 30%).

(Porównaj: rozdział 4.6.1 *Stabilność i źródła finansowania*)

17) Jaka jest jakość utworzonych miejsc pracy (pod kątem rodzajów umów, wymiaru czasu pracy, poziomu wynagrodzenia, inwestycji w rozwój pracowników, rodzaju stanowisk – nazwa, sektor itd.)?

Największy odsetek PS tworzy miejsca pracy w sektorze działalności kulturalno-edukacyjnej (40%) oraz gastronomicznej (29%) i budowlanej (19%).

Uczestnicy projektów pracę podjętą dzięki otrzymanemu wsparciu wykonywali średnio w wymiarze 36 godzin w tygodniu. Około siedmiu na dziesięciu pracowało przez 40 godzin tygodniowo (71%), w przybliżeniu co czwarty (24%) w mniejszym wymiarze, a tylko co dwudziesty (5%) w większym.

W przybliżeniu ośmiu na dziesięciu uczestników projektów, którzy rozpoczęli pracę dzięki otrzymanemu wsparciu, zostało zatrudnionych na podstawie umowy o pracę (79%).

Średnie miesięczne dochody netto wszystkich badanych, którzy ujawnili informacje o wynagrodzeniu (59 osób) wyniosły 1620 zł. Wśród 42 osób pracujących w wymiarze 40 godzin tygodniowo 12% zarabiało do 1,5 tys. zł. netto, 81% osiągało dochody od 1,6 tys. do 2 tys. złotych, a 7% powyżej 2 tys. zł. Najwyższy dochód wyniósł 4 tys. zł. netto. Poziom wynagrodzeń jest związany z rodzajem wykonywanej pracy – większość spośród zatrudnionych wykonywała prace proste (61%), mniejszą grupę stanowili specjaliści (24%) a najmniejszą kadra zarządzająca (prezesi i kierownicy - 15%).

Około trzy czwarte uczestników projektów oceniło, że ich obciążenie pracą było odpowiednie (76%). Żaden respondent nie stwierdził, że miał zbyt mało zadań (co świadczyłoby o nieefektywności zatrudnienia), a stosunkowo nieliczni (15%) uważają, że mieli ich zbyt wiele. Przemawia to za wnioskiem, że poziom obciążenia zadaniami uczestników projektów, którzy podjęli pracę w przedsiębiorstwach społecznych, generalnie był właściwy.

Stosunkowo słabą stroną podmiotów, w których uczestnicy projektów podjęli pracę dzięki udziałowi w projektach, okazuje się rozwój zawodowy pracowników. Tylko jedna trzecia w okresie zatrudnienia brała udział w jakimkolwiek szkoleniu innym, niż z zakresu BHP (33%).

Wypadku przy pracy doznało 4% uczestników projektów (w miejscu, w którym podjęli ją dzięki otrzymanemu wsparciu).

(Porównaj: rozdział 4.5.3 *Jakość, trwałość i wymiar zatrudnienia*)

18) Jaki jest wpływ działań podejmowanych przez OWES i ROPS na trwałość tworzonych miejsc pracy?

Miejsca pracy utworzone dzięki otrzymanemu wsparciu cechuje znaczna trwałość: okres 30 miesięcy od utworzenia przetrwało przeszło siedem na dziesięć spośród takich miejsc pracy. Zakończenie pracy w przedsiębiorstwach społecznych, w których uczestnicy projektów podjęli ją dzięki otrzymanemu wsparciu, miało miejsce najczęściej z ich inicjatywy – w blisko połowie przypadków (46%). (Porównaj: rozdział 4.5.3 *Jakość, trwałość i wymiar zatrudnienia* oraz rozdział 4.5.5 *Wartość wskaźnika rezultatu długoterminowego EFS*)

W dłuższej perspektywie, trwałość miejsc pracy zależy nie tylko od wsparcia ze środków publicznych, ale również od kondycji rynkowej przedsiębiorstw społecznych oraz od efektywności pracowników. Pod względem kondycji, sektor przedsiębiorstw społecznych w województwie kujawsko-pomorskim

jest silnie spolaryzowany. Przeszło jedna trzecia przedstawicieli tych podmiotów stwierdziła, że pozycja przedsiębiorstwa społecznego, które reprezentują, jest zagrożona (36%). Zarazem niewiele mniejsza grupa oceniła, że jego pozycja się umacnia (32%). Nieprzezwyciężoną słabą stroną przedsiębiorstw społecznych, która rzutuje negatywnie na ich kondycję, pozostaje pozyskiwanie zamówień. Również wsparcie ze strony JST nie zawsze jest stabilne. (Porównaj: rozdział 4.6 *Funkcjonowanie podmiotów ekonomii społecznej na rynku*)

Zarówno badanie z osobami zatrudnionymi w przedsiębiorstwach społecznych, jak i z przedstawicielami tych podmiotów, wskazują, że potencjał pracowników jest efektywnie wykorzystywany (wykonują faktyczną pracę), co stanowi ważne uwarunkowanie trwałości miejsc pracy. Natomiast problemami w tym obszarze jest fakt, że efektywność stosunkowo licznej grupy pracowników przedsiębiorstw społecznych (29%) nie wzrasta, a słabą stroną podmiotów, w których uczestnicy projektów podjęli pracę dzięki udziałowi w projektach, okazuje się rozwój zawodowy pracowników. (Porównaj: rozdział 4.5.3 *Jakość, trwałość i wymiar zatrudnienia*)

19) Jaki jest poziom koordynacji wsparcia dla rozwoju ekonomii społecznej na poziomie lokalnym i regionalnym?

ROPS w Toruniu jest postrzegany obecnie przede wszystkim jako instytucja, która tworzy przestrzeń do spotkania, a niekiedy także okazję do skorzystania z cennej wiedzy zewnętrznych ekspertów (proponując terminy i ewentualnie tematy, zapewniając miejsce i poczęstunek). Nie jest natomiast postrzegany jako lider, określający kierunki działania i formułujący rozwiązania.

ROPS w Toruniu odczuwa również deficyt wiedzy o jakości funkcjonowania poszczególnych OWES. Wśród ROPS z różnych województw powtarzała się opinia, że system akredytacji wydawanych przez MRPiPS zapewnia jedynie spełnianie minimalnych standardów, a ocena koncentruje się na kwestiach formalnych. Z akredytacją wiązano duże nadzieje. Osoby, które były zaangażowane w tworzenie tego systemu spodziewały się większego wpływu akredytacji na jakość usług OWES. Wspólnym doświadczeniem ROPS z różnych województw jest poczucie, że wyniki oceny prowadzonej w ramach akredytacji nie odzwierciedlają obserwowanych przez ROPS różnic w jakości usług poszczególnych OWES.

(Porównaj: rozdział 4.8.1 *Funkcja koordynacyjna ROPS*)

20) Jakie są efekty działań animacyjnych poszczególnych OWES, w tym szczególnie w zakresie budowania powiązań pomiędzy PES a nauką, biznesem i JST?

Jedna czwarta (25%) korzystających ze wsparcia OWES instytucji lub organizacji, które założy podmioty ekonomii społecznej, uczyniła to właśnie dzięki otrzymanemu wsparciu. Trzy czwarte (75%) dzięki udzielonemu przez OWES wsparciu nawiązało kontakty przydatne do rozwijania ekonomii

społecznej. W grupie instytucjonalnych odbiorców wsparcia OWES należących do otoczenia sektora ekonomii społecznej (ale nie będących założycielami takich podmiotów) kontakty nawiązało 65%.

Kontakty nawiązane dzięki udziałowi w projektach OWES najczęściej łączyły instytucjonalnych odbiorców wsparcia z podmiotami ekonomii społecznej (69% - 74%), organizacjami pozarządowymi (79%) lub urzędami miast i gmin (63% - 79%). Odsetek odbiorców wsparcia udzielanego przez OWES, które nawiązały kontakty z komercyjnymi firmami (28% - 34%) lub instytucjami naukowymi (33% - 40%), okazał się znacznie niższy.

(Porównaj: rozdział 4.7.2 *Wsparcie udzielone założycielom OWES i podmiotom należącym do ich otoczenia*)

21) Jaki jest poziom ekonomizacji wspieranych w ramach RPO WK-P 2014-2020 przedsiębiorstw społecznych oraz konsekwencje tego poziomu i bariery w jego podnoszeniu?

Sektor PS w województwie kujawsko-pomorskim w znacznym stopniu czerpie przychody z działalności rynkowej. Wprawdzie dla co czwartego przedsiębiorstwa społecznego (23%) działalność ekonomiczna nie jest głównym źródłem finansowania (sprzedaż produktów lub usług stanowiła nie więcej niż połowę ich przychodu) – jednak większość (56%) przedsiębiorstw społecznych ponad trzy czwarte przychodów uzyskuje ze sprzedaży, a dla 19% sprzedaż jest jedynym źródłem przychodu). Mediana udziału przychodów ze sprzedaży w całym przychodzie przedsiębiorstw społecznych działających w województwie kujawsko-pomorskim wynosi 80%.

Problemem jest natomiast niestabilność pozycji rynkowej PS. Przeszło jedna trzecia przedstawicieli tych podmiotów stwierdziła, że pozycja rynkowa PS, które reprezentują, jest zagrożona (36%). Wiąże się to ze zbyt małą dywersyfikacją źródeł finansowania. Niespełna jedna czwarta PS (23%) ponad połowę przychodu uzyskuje ze sprzedaży produktów lub usług innym klientom, niż ich główny klient (tzn. niż klient, którego wartość zakupów od danego podmiotu jest największa).

Barierą w zwiększaniu przychodów i pozyskiwaniu nowych klientów przez PS jest zaabsorbowanie ich kadry zarządzającej innymi zadaniami, w sytuacji gdy pracownicy nie mają kompetencji potrzebnych do zdobywania zamówień. OWES dostrzegają także trudności, jakie sprawia PS sprostanie formalnościom związanym z ubieganiem się o zamówienia publiczne. Dla przedsiębiorstw społecznych działających na niewielką skalę kolejnym ograniczeniem w pozyskiwaniu klientów i zwiększaniu sprzedaży jest to, że samodzielnie nie byłyby w stanie wykonać dużych zamówień, pokryć kosztów prowadzenia kampanii promocyjnych ani tworzenia i utrzymywania sieci dystrybucji (profesjonalne badania rynku zazwyczaj nie są nawet rozważane). Trudności w nawiązywaniu współpracy pomiędzy PES a firmami komercyjnymi wynikają z przekonania o niskiej jakości usług PES oraz z deficytu zaangażowania przedsiębiorstw działających na zasadach czysto rynkowych w

działania z zakresu społecznej odpowiedzialności biznesu (CSR). Brakuje również pomysłów na obopólnie satysfakcjonującą współpracę.

(Porównaj: rozdział 4.6 *Funkcjonowanie podmiotów ekonomii społecznej na rynku*)

22) W jakim zakresie PS realizują zasadę partycypacji pracowników w zarządzaniu i od jakich uwarunkowań to zależy?

Definicyjną cechą PES jest udział pracowników w podejmowaniu decyzji. Przedstawiciele OWES zwracają na to uwagę osobom zainteresowanym założeniem przedsiębiorstwa społecznego lub podjęciem pracy w takim podmiocie. Wprawdzie około trzy piąte (61%) respondentów potwierdziło swój udział w podejmowaniu decyzji dotyczących pracy, w którą byli zaangażowani, ale ponad jedna trzecia skłania się do opinii, że nie mieli takiego wpływu (36%).

Udział pracowników w podejmowaniu decyzji dotyczących funkcjonowanie PES, w którym są zatrudnieni, napotyka dwa ograniczenia. Pierwszym jest postawa części liderów, którzy nie dopuszczają innych do współzarządzania, a drugim – postawa części osób pracujących w danym przedsiębiorstwie społecznym, które wolą, żeby kto inny podejmował bieżące decyzje dotyczące ich pracy (zdarza się jednak, że uaktywniają się w momentach podejmowania kluczowych decyzji).

(Porównaj: rozdział 4.5.2. *Funkcjonowanie uczestników projektów w miejscach pracy*)

6.2 Bibliografia

- ASM Centrum Badań i Analiz Rynku. 2018. *Ewaluacja realizacji Kujawsko-Pomorskiego Programu na rzecz Ekonomii Społecznej do roku 2020*
- Dyspersja. 2019. *Identyfikacja potrzeb w zakresie włączenia społecznego i zawodowego w województwie śląskim w latach 2018-2020+ wraz z propozycjami skutecznych działań na rzecz trwałej integracji grup defaworyzowanych*
- Ehrenberg Ronald, Robert Smith. 2008. *Modern Labour Economics. Theory and Public Policy*
- GUS. 2018. *Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2018 roku*
- GUS. 2019. *Wypadki przy pracy w 2018 r*.
- IMAPP. 2019. *Ewaluacja mid-term dotycząca postępu rzeczowego RPO WK-P na lata 2014-2020 dla potrzeb przeglądu środo kresowego, w tym realizacja zapisów ram i rezerwy wykonania*
- IPiSS. 2018 *Narzędzie agregowania i monitorowania danych w obszarze włączenia społecznego* – załącznik *Lista wskaźników rekomendowanych do wykorzystania w OZPS*
- KKRES. 2019. *Ekonomia finansowa w Polsce w nowej perspektywie finansowej 2020+. Wnioski i rekomendowane rozwiązania*
- KPBPPiR. 2018. *Dostępność Bydgoszczy i Torunia w transporcie publicznym*
- MIiR. 2018. Wytyczne w zakresie monitorowania postępu rzeczowego realizacji programów operacyjnych na lata 2014-2020 – Załącznik 6. *Sposób pomiaru wskaźników rezultatu długoterminowego dla których źródłem danych jest badanie ewaluacyjne*
- MIiR. 2019. *Wytyczne w zakresie realizacji przedsięwzięć w obszarze włączenia społecznego i zwalczania ubóstwa z wykorzystaniem środków Europejskiego Funduszu Społecznego i Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego na lata 2014-2020*
- MRPiPS. 2019. *Krajowy Programie Rozwoju Ekonomii Społecznej do 2023 roku*
- OZRSS. 2018. *Koordynacja ekonomii społecznej w regionie. Rekomendacje w zakresie projektów koordynacyjnych ROPS*
- PARP. 2019. *Aktywność zawodowa i edukacyjna dorosłych Polaków wobec wyzwań współczesnej gospodarki*
- Rokita Jerzy. 2005. *Zarządzanie strategiczne. Tworzenie i utrzymywanie przewagi konkurencyjnej*, PWE: Warszawa
- ROPS w Toruniu. 2019. *Ocena zasobów pomocy społecznej w WKP za rok 2018*
- WK-P. 2017. *Kujawsko-Pomorski Program Rozwoju Ekonomii Społecznej do 2020 roku*

6.3 Spis tabel

Tabela 1: Funkcjonowanie podmiotów prowadzących działalność gospodarczą 24

Tabela 2: Wykorzystanie alokacji na Działania 9.4 RPO WK-P 2014-2020 27

Tabela 3: Charakterystyka uczestników badania ankietowego 32

Tabela 4: Charakterystyka uwarunkowań ekonomii społecznej w powiatach województwa kujawsko-pomorskiego – lata 2015 i 2018 41

Tabela 5: Ocena przydatności informacji dotyczących ekonomii społecznej przekazywanych JST przez ROPS i poszczególne OWES 48

Tabela 6: Sektory działalności przedsiębiorstw społecznych 61

Tabela 7: Wskaźniki oraz ich wartości: osiągnięte dotychczas i docelowe 69

Tabela 8*: Liczba miejsc pracy istniejących przez min. 30 miesięcy w okresie od kwietnia 2020 r. do września 2022 r.* 73

Tabela 9: Ocena przydatności poszczególnych form przekazywania wiedzy wykorzystywanych przez OWES lub przez ROPS 88

Tabela 10: Zaspokojenie przez OWES i ROPS potrzeb przedsiębiorstw społecznych na etapie ich tworzenia 89

Tabela 11: Zaspokojenie przez OWES i ROPS potrzeb przedsiębiorstw społecznych na etapie ich rozwoju 90

Tabela 12: Wyzwania dotyczące rozwoju ekonomii społecznej i proponowane rozwiązania 96

Tabela 13: Wnioski i rekomendacje 104

6.4 Spis wykresów

Wykres 1: Znaczenie przypisywane rozwojowi ekonomii społecznej przez JST 44
Wykres 2: Przyjmowanie koncepcji rozwoju ekonomii społecznej przez JST 45
Wykres 3: Działania gmin wzmacniające ekonomię społeczną w okresie od 2016 do 2019 roku i korzystanie ze wsparcia OWES w tym zakresie 46
Wykres 4: Ocena wsparcia udzielanego przez OWES przez korzystające z niego gminy 47
Wykres 5: Zatrudnianie osób z poszczególnych grup defaworyzowanych oraz potencjał przedsiębiorstw społecznych w tym zakresie 51
Wykres 6: Oczekiwania indywidualnych uczestników projektów dotyczące podjęcia pracy 53
Wykres 7: Podejmowanie pracy dzięki udziałowi w projekcie przez indywidualnych uczestników, którzy tego oczekiwali 54
Wykres 8: Potrzeby indywidualnych uczestników projektów oraz poziom zaspokojenia tych potrzeb dzięki udziałowi w projektach 55
Wykres 9: Przydatność wsparcia w zakresie rozwoju kompetencji w poszczególnych zakresach 55
Wykres 10: Korzystanie przez uczestników projektów ze świadczeń pieniężnych z pomocy społ. 56
Wykres 11: Funkcjonowanie osób, które podjęły pracę dzięki udziałowi w projekcie, w przedsiębiorstwach społecznych oraz stosunek ich bliskich do tej sytuacji 60
Wykres 12: Status na rynku pracy osób, które podjęły pracę dzięki udziałowi w projekcie, w momencie badania 62
Wykres 13: Decyzja o zakończeniu pracy przez osoby, które podjęły ją dzięki udziałowi w projekcie. 63
Wykres 14: Status indywidualnych uczestników projektów na rynku pracy w momencie badania oraz poszukiwanie przez nich pracy 63
Wykres 15: Podstawa wykonywania pracy przez osoby, które podjęły ją dzięki udziałowi w projekcie 64
Wykres 16: Tygodniowy czas pracy osób, które podjęły ją dzięki udziałowi w projekcie 64
Wykres 17: Obciążenie pracą osób, które podjęły ją dzięki udziałowi w projekcie 65
Wykres 18: Zmiana wydajności pracy osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, wraz z ich stażem pracy w przedsiębiorstwach społecznych 66
Wykres 19: Rozwój zawodowy osób, które podjęły pracę dzięki udziałowi w projekcie 67

Wykres 20: Odsetek miejsc pracy istniejących w kolejnych miesiącach od utworzenia – analiza miejsc pracy utworzonych w przedsiębiorstwa społecznych w okresie od czerwca 2016 r. do października 2017 r. 72
Wykres 21: Ocena pozycji rynkowej poszczególnych podmiotów ekonomii społecznej 75
Wykres 22: Kwota przychodu w 2019 roku przedsiębiorstw społecznych, które powstały przed 2019 rokiem 76
Wykres 23: Udział przychodów ze sprzedaży w całkowitym przychodzie przedsiębiorstw społecznych w 2019 roku 76
Wykres 24: Udział przychodów ze sprzedaży klientom innym, niż główny klient, w całkowitym przychodzie przedsiębiorstw społecznych w 2019 roku 78
Wykres 25: Udział kosztów wynagrodzeń i świadczeń społecznych związanych z zatrudnianiem pracowników w kosztach ogółem przedsiębiorstw społecznych w 2019 roku 79
Wykres 26: Ocena liczby pracowników oraz ich kompetencji w relacji do skali działalności ekonomicznej przedsiębiorstw społecznych 79
Wykres 27: Efekty wsparcia udzielonego potencjalnym założycielom PES 92

6.5 Spis schematów

Schemat 1 Sektor ekonomii społecznej w województwie kujawsko-pomorskim oraz jego otoczenie 30

6.6 Spis map

Mapa 1: Natężenie korzystania z pomocy społecznej w gminach województwa kujawsko-pomorskiego w 2019 roku 37
Mapa 2 Podział województwa kujawsko-pomorskiego na subregiony OWES 39